

AZ ÁLLAM ÉS A TÁRSADALOM SZEREPE A MUN- KÁSVÉDELEM TERÉN.

Szántó Menyhért miniszteri titkárnak a Társadalomtudományi Társaságban
1900 márcz. 8-án tartott felolvasása.

A Társadalomtudományi Társaság egyik gyűlésén, Pikler Gyula tanár érdekesen és meggyőzően fejtette ki azt az igazságot, hogy a szociálpolitikai reformokat ugyanaz az erő juttatja diadalra, a mit minden természetes evolutionál tapasztalunk, t. i. a demokratikus szervezetekben az erősebb érvényesül a gyöngbéssel szemben. A társadalmi politika terén a nagytömegű osztály egyenlősítő törekvése eddigelé csak politikai jogok kivívására szorítkozott, de már az utóbbi időben gazdasági téren is lépésről-lépésre érvényesül a kisebb számú kiváltságos osztálylyal szemben.

Ennek a nivelláló törekvésnek egyik nyilvánulása a *munkásvédelem*.

Nem szükséges a munkásosztály számbeli szaporodásának okaival foglalkoznunk. Ez is természetes következménye a közgazdasági fejlődésnek.

Az ipar története száz év óta azt mutatja, hogy a kis termelő nem állja ki a nagy termelő versenyét.

Eddigelé a tudósok — óhajtva bár — de hiába várták a nagyobb technikai haladástól a kisipar versenyképességének fellendülését. Az események folyása csak nem akar az óhajtott irányba fordulni, sőt a nagy vállalatok nemhogy elaprózódnának, hanem inkább kartelekbe tömörülnek, újabban a még szorosabb kötelékű trus-tökbekben egyesülnek.

Még a földművelés terére is áthat az a törekvés, mely a termelők számát korlátozza; pedig a téren a termelésnek úgyis szemmel látható határt szabnak a földnek korlátolt terjedelme és a termelés természeti feltételei. Mégis maguk az államok is állítanak fel korlátokat a »Small holdings Act«-tel az Anerbenrechtrel stb. A mikor az állam kimondja, hogy a kisbirtok csak egy kézben maradhat, nem szabad tovább szétdarabolni,

azzal a birtokból kizárt többi testvéreket bérmunkásokká teszi. De ezt megtenné a magukra hagyottak gazdasági harcza is, csakhogy több küzködéssel és több existentia vergődése és pusztulása árán.

Mi lesz a fejlődés következése, — azt nem a mi célunk kutatni. Egy eredménye megvan, t. i. az, hogy az önálló gazdasági existentiák száma fogy, tehát a bérmunkások száma aránylag is, abszolúte is növekedik.

Ezt a jelenséget minden népszámlálás a számok nagy tömegével igazolja.

A termelés centralizálása és a növekedő munkakínálat természetesen a munka olcsóbbodására vezet. Ez okozta nálunk, hogy a feles kukorica-földből harmados, negyedes lett, sőt még egyéb munkával is tetézte szolgálatát a földműves a megapadt munkabérért.

Az ipari munkánál a vállalkozónak még erősebb a törekvése a munkabér leszállítására, mert az ipari gyártmányok versenye élesebb, mint a gazdasági terményeké.

Ez a verseny okozza azt, hogy a munkaadó a termelési költségeket s ezek közt a munkabért is csökkenteni igyekszik. S így mind a versenyképesség fokozása, mind a munkakínálat növekedése arra hat, hogy a munkabérek csökkenjenek és az áruk olcsóbbodjanak.

A termelési költségek apadása tehát nem csupán a vállalkozó érdeke, hanem egyúttal a fogyasztónak is haszna.

Az áruk túlságos olcsóbbodása ellen a vállalkozót a kartel és trust védelmezi.

Ezekben keresi a nagyipari termelés boldogulása biztosítékát. Amerikában consolidatióknak is nevezik ezt a kolosszális szabású társulást.

Sőt az államok maguk is önkénytelenül, csupán a viszonyok nyomása alatt, egymás után kartellíroznak egyes foglalkozási ágakat. Az a törvény, a mely pl a szeszgyártás vagy a czukorgyártás kontingentálását kimondta, termelési kartellt iktatott törvénybe: az állam ügyel arra, hogy a meglévő termelés bizonyos mértéken túl ne fokozódjék, új termelők a régieknek versenyt ne támasszanak.

A kartelek megtűrésével, sőt állami elismerésével igazoltuk azt, hogy a fogyasztás igényeinek az árak tekintetében határa van.

Ezzel a termelésnek egyik tényezőjét — a tőkét — vé-

delmezzük a termelés veszteségeivel szemben. Ehhez hasonló védelmet joggal követelhet a termelésnek másik tényezője: a munka.

Egyik jeles közgazdasági írónk, dr. Mandello Károly, e két termelési tényezőre igen elmés és éppen idevágó distinkciót állított fel. Kifejtette t, i., hogy a tőkében rejlő erő marandó, sőt termelő működése közben gyarapszik; ellenben a munkás ereje, a mikor érvényesül és működik, már apad és gyengül, tehát ez szorul védelemre.

Mire terjedjen ki a munkásvédelem?

E feladatokat talán a következő 3 csoportra sorozhatnók.

1. a munkások testi épségének megóvása;
2. a keresetképtelenség idején való ellátásuk;
3. a munkások életszükségleteinek lehető biztosítása.

E feladatok ellátása nem csupán a humanizmus altruistikus elvei alapján követelendő, hanem meg kell e tekintetben állapítani az államnak és társadalomnak politikai kötelezettségét is.

A feladatok első csoportjába tartozik az, hogy a munkaadó felelőssé kell tenni azokért a károkért, a mik a gépek, a berendezés, a munkarend hiányosságából a munkás testi épségére hárulnak. E felelősség elve nálunk is meg van már, de nincs eléggé kifejlesztve. Az iparfelügyeletet is ebből a célból honosítottuk meg.

A munkaadó szavatossága az ipari államokban az ipartelemek lényeges átalakulását idézte elő főleg az életbiztoság és egészségügy követelményeinek megfelelően.

A munkásosztály testi épségéért szükséges a női munka és a gyermekmunka kímélése, aminek mértékét általában is de meg az egyes foglalkozási ágakra nézve külön-külön is meg kell állapítani.

Ugyanezért volt szükséges a vasárnapi munkaszünet törvénybe iktatása és nem kerülhetjük el, hogy a maximalis munkaidőt is vidékenként és foglalkozási ágak szerint törvényerejű intézkedéssel állapítsuk meg.

Mindez az intézkedés arra való, hogy a munkás megőrizze keresetképtelenségét a korrallal járó természetes határok között.

Feltételezhetjük, hogy rendes viszonyok között a munkás fenn tudja tartani magát és családját a míg ép, egészséges. De mit tegyen a keresetképtelenség napjaiban?

A munkás keresete a legtöbb esetben csak akkora, a miből éppen megél, tőkegyűjtésre ritkán telik.

Nincs tehát tartaléka, a miből újabb kereset nélkül fentartatná magát s a mi a kereset hiányával szemben ellenálló erő adna neki.

Ha a keresetképtelenség csak múlt jelenség, ezen át kell a munkást segíteni, már csak a nemzeti vagyon és termelő képesség érdekében, mert ez kevesebb áldozatot kíván, mint hasonló munkabíró egyénnek újból való fölnevelése.

Érdekes tapasztalatot szereztek Angolországban a munkásszövetkezetek, Németországban az aggsági és rokkantsági biztosító intézetek az üdülő házak létesítésével. A belső betegségtől — többnyire tuberkulózistól — rokkant munkásokat fenyves vidéken üdülő házakban helyezik el és legtöbbször néhány hónapi ott tartózkodás után visszanyeri munkaerejét. Ha nem kerül ismét egészségtelen lakásba és foglalkozási viszonyok közé, évek során át bírja még a munkát.

Jóllehet az üdülő házak intézményét humánus szellem kellette életre, mégis az eddigi tapasztalat azzal a reménnyel biztat, hogy ez a gondoskodás voltaképpen nem is jár anyagi teherrel. A biztosító-intézet szempontjából ugyanis úgy áll a helyzet, hogy ha a munkás mindjárt a krónikus betegség kezdetén kerül gondozás alá, többnyire csakhamar és tartósan visszanyeri munkaerejét és huzamos időn át marad aktív — fizető — tagja a biztosító-intézetnek; holott e gondoskodás nélkül rokkant maradt volna és ugyanazon időn keresztül rokkantsági járadék címén csak megterhelte volna a biztosító-intézet pénztárát.

Ha állandó a munkaképtelenség — elaggott korban vagy gyógyíthatatlan rokkantság esetén — akkor is kell a szegény munkás ellátásáról gondoskodni, nem számításból, hanem humanizmusból.

Ez természetesen a munkabér emelkedésével jár, akár a munkás kapja kezébe és maga teszi félre a biztosítási díjat, akár a munkaadó gondoskodik munkásai biztosításáról. Ez sarkalatos követelmény.

A munkabér minimuma nem lehet kisebb, mint a miből a munkás fenn tudja magát tartani akkor is, a mikor már dolgozni nem bír.

Erre szolgál a munkásbiztosítás intézménye.

Feladatai: a betegsegélyezés, az aggsági és rokkantsági ellátás, az özvegyek és árvák gondozása, munkahiány esetére való gondoskodás.

A munkásbiztosítás egész teljességében még sehol sincs megvalósítva, de a nyugati országokban sok meg van már belőle, a miből okolhatunk.

Meg kell itt emlékezni még egy szemponttól, arról t. i., hogy a munkás életigényeit ne mérjük a legszűkebb természeti szükség mértékével. Rég ismert igazság, hogy ha az életnek semmivel sem adunk többet, mint amire a természetnek szüksége van, az emberélet az állatéval egyértékű lesz.

A helyes társadalmi politika arra törekszik, hogy az emberi jólét általánossá váljék, hogy a vagyontalan osztálynak is mindinkább része legyen az élet kényelmi és magasabb szellemi élvezeteiben.

Sem a jólétben szertelenül dúskálók, sem a nyomortól elcsigázottak nem működnek közre az emberiség haladásában, csak a tűrhető vagy inkább a kellemes életviszonyok közt levők tesznek valamit embertársaik és a köz érdekében.

Hogy ehhez az átlagos életmódhoz a vagyontalan néposztály is hozzájuthasson, az a munkásvédelem feladata.

Hogy mekkora kereset biztosíthatja a munkás életszükségeit, ez egyebek közt az állami és társadalmi intézményektől is függ.

A munkásokat érintő állami és társadalmi berendezkedéseknek tehát magával a munkásvédelemmel harmóniában kell lenni. Mert pl. az adórendszernek nagyon sok módosulása egyenesen emeli vagy csökkenti a munkabért.

Az az állami háztartás, mely szükségleteinek tetemes nagy részét az elemi életszükségekre kivetett fogyasztási adókból fedezi, a munkásosztály érdekében reformokra szorul.

De itt utalnom kell mélyen tisztelt elnökünk Pulszky Ágost képviselő úr bölcs útmutatására, mely társaságunk alakuló gyűlésén sokunk figyelmét megragadta, azt mondván, hogy minden közérdekű óhajtatást a gyakorlati lehetőség mérlegére kell tenünk, mert sokszor az elméletileg igazaknak és helyeseknek látszó tételek csak nagyobb károk árán volnának megvalósíthatók.

Ilyen ez a kérdés is. A fogyasztási adóknak jókora része a munkásosztály terhe, de ha ezt egyszerre megakarnók szüntetni és a hiányát pl. a vállalati tőkére kivetett újabb adóval pótolni, azt érnők el, hogy úgy is tőkeszegény országunktól a tőke és a vállalkozó kedv visszahúzódnék és ilyen radikális

adóreformmal nemhogy javítanók a munkásosztály helyzetét, hanem még rontanók, holott épen a tőke idevonzásától és a vállalkozó kedv fölébredésétől várjuk a munkátalanok ezernyi és ezernyi seregének keresethez jutását.

A társadalmi intézmények közül is legalább egyet bátor vagyok megemlíteni: a munkásszövetkezeteket.

A szövetkezetek célját a nagytőke előnyeit a kis existenciákra kiterjeszteni, könnyebb a kistermelők, mint a vagyontalan munkásosztály körében megvalósítani.

Hitelintézeteink tényleg abban az irányban is fejlődtek, hogy a könnyebb feladatokról mentek át lassan a nehezebbekre. 15 évvel előbb volt szövetkezeti földhitelintézetünk a nagybirtok hiteligényei számára, mint a középbirtok számára. Újabb 25 év telt el, míg a szükséges intézmény valósággá lett a kis gazdasági és ipari termelők személyi hiteligényeinek kielégítésére.

A munkásosztály számára eddigelé csak egy hitelszervezetünk van: a zálogház.

A kigazda, a kisiparos, ha hitelszövetkezetben társul, 7 vagy 8%-os kölcsönnel fedezi hitelszükségletét; megtakarított pénzét pedig ugyanott 4 $\frac{1}{2}$ —5%-kal kamatoztathatja.

A munkásosztály megtakarított filléreit a postatakarékpénztár kamatoztatja 3,6%-kal; hitelszükségletét pedig annyira, mennyire a zálogház fedezi átlag 24%-ra.

Van valami visszásság abban, hogy a vagyontalansággal a takarékoságnak ily sovány gyümölcse, a szorult helyzetnek ily nyomasztó következménye jár együtt; és e visszásságon segíteni a társadalom feladata.

Okvetlen felmerül itt az a kérdés, ki viselje a munkásvédelem költségét.

A munkásvédelem a termelési költségét növeli, végeredményében tehát a fogyasztónak kell megfizetnie azoknak a használati cikkeknek magasabb árában, a miknek előállításán a munkás dolgozott.

Midőn Németország az aggsági és rokkantsági biztosítás intézményét meg akarta alkotni — ez előtt 15 évvel — a szövetségtanács az intézmény egész tervét, a legaprólékosabb adatokkal megvilágítva, a közvélemény bírálata alá bocsátotta.

Még soha semmiféle törvényelőkészítés ilyen intenzív bírálatnak nem volt kitéve mint ez, aminek hatálya, valamennyi ipari munkásra, kereskedelmi, forgalmi és minden egyéb üzleti alkalmazottra, gazdasági és házi cselédre — 15 millió em-

berre — kiterjedvén, a birodalomnak minden lakosát — vagy mint munkaadót, vagy mint munkást — érdekelte.

A tudományos és szakegyesületek, mindenféle klubok felolvasásának éveken át ez volt az állandó tárgya; a birodalom minden zege-zugában megjelenő hírlapok és folyóiratok ezrei czikkezték a tervbe vett intézményről, megvilágítván annak minden helyi vonatkozását; a röpiratok özöne feltárta az egyes érdekkörök aggodalmát és óhajtásait; a tudományos irodalom szorgalmas munkásai feldolgozták ezt a beláthatatlan nagy anyaggyűjteményt és az egyetemi tanszékek előadásuk és megvitatásuk tárgyává tették az intézmény tervét.

E sokágú véleményből kiemelkedett egy határozott nézet, mely aztán általánossá is vált, hogy t. i. a munkásbiztosítással járó terhek a termelési költségeket mintegy 7%-al fogják fokozni. Hogy tehát a német ipar megtarthassa saját hazájában versenyképességének eddigi színvonalát, a vámokat átlag 7%-al emelni kell.

Ebből az látszik, hogy a munkásvédelem nem lehet pusztán társadalmi tevékenység, hanem harmonikus állami intézkedésekkel együtt lehet csak megvalósítani. Mint minden gazdasági cselekvésben, úgy ebben is bizonyos mérleget kell szemelőtt tartani; a mérleg egyik serpenyőjére gazdaságosan tehát állandóan csak annyit lehet rakni, amennyit a másik serpenyő túlsúlya elbír. Ez a szempont megóv bennünket minden csalódástól és minden túlzástól.

Minthogy a munkásvédelem az emberiség elodázhatatlan feladatai közé tartozik, az 1900. évi világkiállítás alkalmával tartott párisi nemzetközi munkásvédelmi kongresszuson az a nézet nyilvánult, hogy a munkásvédelem bizonyos feladatait nemzetközi megállapodás tárgyává kell tenni.

A melyik országnak humánusabb szelleme több áldozatot hoz a munkásvédelemért, az ebben a tekintetben nagyobb termelési költséggel dolgozik, mint a másik ország szűkebb keblű termelői.

A meddig a termelés a belföldi fogyasztás kielégítésére szorítkozik, addig ez is, mint a termelés és értékesítés minden más feltétele, az illető országnak belső ügye, — nem tartozik senki másra.

De ha a termelés külföldi piacok ellátására irányul, ott már idegen államok termelőinek versenyével találkozik.

Az idegen piacokért való küzdelemben a versenyképés-

ségnek minden feltétele számításba jön és nemzetközi megállapodások tárgya.

A kölcsönös alkudozás legrégebben a vámtételek megállapítására vonatkozott. Újabban azonban egyebekre is kiterjed, a mik mind a gazdasági harcznak fegyverei.

Hogy csak néhány példát idézzünk, a német birodalommal 1891-ben kötött vám és kereskedelmi szerződésünk kiköti, hogy a vasúti tarifákkal egyik állam sem adhat a maga lakosainak oly kedvezményeket, a miket a másik szerződő állam lakosaitól megtagadna. Ez a megegyezés átment az Ausztriával azóta kötött vámszövetségünkbe is. Bizonyos, hogy ily megállapodás jövőre a nemzetközi szerződésekből többé ki nem maradhat.

A nemzetközi alkudozásnak egyik most tárgyalt kérdése a kiviteli jutalmak szabályozása. A versenyképesség határait mesterségesen eltolják az egyoldalúan adott kiviteli jutalmak, és ha ebben egyik ország a másakra hezitál, annak végehossza nincs. Az a törekvés tehát, hogy e meddő versenynek kölcsönös megegyezéssel véget vessenek.

Éppen ilyen nemzetközi megállapodás tárgya kell hogy legyen a munkásvédelem is. A mikor az államok egyik kézzel bizonyos vámtételek kedvezményét biztosítják egymásnak, nem lehet, hogy a másik kézzel azt a kedvezményt illuzóriussá tegyék azzal, hogy saját munkásaik emberfeletti kihasználásával termelési költségeiket apasztván, versenyképességüknek azt a határát, a mit a szerződő felek jóhiszeműleg feltételeztek, eltolják.

A jövő fejlődése az, hogy a nemzetközi szerződések ki fogják jelölni a munkásvédelemnek bizonyos minimális határait, melyeket a szerződő államoknak meg kell honosítani.

Hiába alkotnánk azonban törvényeket a munkásvédelemről, ha a köztudatban nem lesz előbb kellő talajuk.

Törvények kimondhatják egyik-másik munkásvédelmi intézmény kényszerítő voltát, de csak akkor fog az fejlődni és megerősödni, ha a társadalomban egészséges gyökere van neki.

Társadalmunknak e tekintetben két nagy hibája van. Egyik az, hogy nem elég altruistikus. Ez még természetes jelenség oly szegény országban, mint a mienk. A megélhetés gondja sokkal inkább lenyűgözi az értelmi osztályt, hogysem ideje,

kedve és munkaereje maradna a vagyontalan osztály érdekeivel sokat törődni.

A másik talán még nagyobb baj az, hogy az altruistikus indulatú embereket egy sajátságos közvélemény bizalmatlan bírálata visszatartja attól, hogy mások érdekeivel törődjenek. Megmagyarázhatatlan az a gyanakodás, az a becsmérő hang, a mivel a közérdekkel foglalkozó emberek működését gyakorta kísérik. És századikban sincs annyi lelki erő, annyi fennköltség, hogy ezt a méltatlanságot figyelmen kívül tudná hagyni, kellemtelen érzete alól magát emanczipálni tudná.

Azt mondja Tacitus, minél általánosabb bizonyos erény kultusza valamely társadalomban, annál nagyobb becsülés veszi körül a benne még kiválókat.

Talán ennek a fonákja van minálunk: oly ritka az altruizmus, hogy még a hol találkozunk is vele, abban sem bízunk, azt se becsüljük.

Ezért a munkásosztályal való érdeklődés nálunk manapság csak a személyes ismeretség szűk körére szorítkozik. E téren sok tiszteletreméltó példát lehetne felhozni, kivált a nagyiparosok nemes cselekedeteiből.

De nem elég az egyénekenkénti gondoskodás, mert nincs a közvéleményre elég ereje a munkásokért szükséges gondoskodás általánosítására.

Szükséges tehát, hogy a munkásosztályért való érdeklődés a társadalomnak elfogadható foglalkozásai közé tartozzék.

A hol a munkásvédelemmel az állam és a társadalom huzamosabb ideje foglalkozik, ott a szegényebb néposztályok nagy és gyors emelkedését lehet tapasztalni.

Angolországban a munkások 50—60 évvel ezelőtt siralmas helyzetben voltak. Az a közhiedelem, hogy Angolországban van a kiáltó ellentét a legnagyobb vagyon és a tömegek nyomora közt, még abból az időből származik.

Azóta a munkásvédelmi törvények és a munkás-szövetkezetek működése folytán egészen más lett a helyzet.

A munkások testi épségéről a törvények kötelezőleg gondoskodnak; biztosításukról és magasabb életigényeikről pedig az egész országot — még a gyarmatait is — behálózó munkás-szövetkezetek, klubok, kaszinók, oktató és egyéb társadalmi intézmények oly bőségesen gondoskodnak, hogy manapság az ottani munkásoknak több mint fele kielégítő anyagi viszonyok között él; ezeknek ismét a fele része: minden esetre

a munkásosztály elitje — kellemes társadalmi és anyagi helyzetben van, mely értelmiségével és családi életével is kitűnik.

A munkásosztály takarékbetétei ma is nagy összeggel növekednek, tehát az intézmények hatása alatt a vagyontalan osztály képessé vált tőkegyűjtésre is.

Németországban a munkásvédelmi intézkedések újabb keletűek, mint amott, de jó részük kötelező lévén, áldásos hatásuk nagyon szembetűnő. Nemcsak a munkások takarékbetétei növekszenek, hanem életmódjuk, képzettségük, társadalmi helyzetük, szóval erkölcsi jólétük is szemlátomást gyarapszik. Érdekes tanúsággal szolgál a jövedelmi adóbevallások változása. A kisjövedelmű háztartások száma 20 év óta tetemesen megfogyott, a középszerű jövedelműek száma pedig folyton növekedik. A nép jóléte szemlátomást emelkedőben van.

Oly kecsegtető ez az eredmény, hogy a ki látta, mindenkit elfog az a vágy, vajha nálunk is így volna.

Nálunk is megindult már a munkásvédelem iránti érdeklődés és pl. a mezei munkások javára az utóbbi években serény tevékenység mutatkozik. De kívánatos, hogy a munkásvédelmi intézkedések hathatósabban fejlődjenek, mint eddigelé.

E célból tisztelettel javaslom, hogy a Társadalomtudományi Társaság kebelében munkásvédelmi osztály alakuljon, melynek bárki tagja lehessen és a mely egyrészt a hazai munkásvédelem főadataival foglalkozzék, másrészt a nemzetközi munkásvédelmi rodához csatlakozzék s azzal a Társadalomtudományi Társaság, mint annak magyarországi ága útján, érintkezzék.

Szántó Menyhért.

A MAGYAR ÁLTALÁNOS POLGÁRI TÖRVÉNY- KÖNYV TERVEZETE ÉS A VAGYONTALANOK.

Második rész.

A tervezet családjogi része.

I.

A családjog a magánjognak az a része, mely legmélyebben gyökerezik az emberiség fizikai életében. Férfi és nő együttélése, a gyermekek nemzése és felnevelése, míg szülői támasz nélkül is helyt állhatnak a létért való küzdelemben, oly jelenségek, melyek mindig megvoltak és meglesznek, melyek a magasabb rendű állatok életében is észlelhetők. Ezért tekintették Róma jogászai a családjog szabályait természeti jognak, azaz olyan jognak, mely nem emberi alkotás, hanem melynek szabályait maga a természet ember és állat szívébe oltotta.

Az ember tehát azt várná, hogy a családjoga magánjognak az a területe, mely a dolgok természetes rendjének megfelelően szabályozza a körébe eső életviszonyokat, melyben különbség, vagy éppen ellentét vagyonos és vagyontalan között nincs és nem lehet. Mint látni fogjuk, a családjog is épügy, mint a vagyonjog majdnem minden intézményében és szabályában magán viseli azt a jelleget, melyet fentebb a mai magánjog lényegeként vázoltunk.

A jog ezen része is, mely hivatott az emberiség fenmaradását, szaporodását szabályozni, a hatalmasok érdekének megóvása a gyengék érdekének rovására. Még amaz intézményei is, melyek körében hatalmasnak és gyengének érdek összeütközése ki van zárva, a hatalmasok szempontjából vannak megalkotva és éppen nem illenek a gyengék, illetve a vagyontalanok életviszonyaira.

A családjogban fogunk a legigazságtalanabb szabályokkal találkozni. Itt lesz alkalmunk szemlélni, hogy a mai magánjog kétféle jogot ismer: a vagyonosok jogát és a vagyontalanok

jogát, helyesebben a vagyontalanok jogfosztását. Ily szabályok az életviszonyok körében, a hol ész és szív szava szerint minden ember egyenlő, még jobban hatnak a vagyontalan lelkületére, mint a hasonló jelenségek a jog más terén és leginkább alkalmasak arra, hogy a vagyontalan a mai társadalmi és jogrendben mást ne lásson, mint megrontására és kizsákmányolására alkotott eszközt, melynek megváltoztatására eszközökben válogatni nem kell.

II.

A tervezet családjogi részének első címe »Házasságjog« elnevezést kapott. E részben volna keresendő annak szabályozása miként jön létre s miként szűnik meg a házasság, valamint ama szabályok is, melyek a házastársak egymáshoz való viszonyára vonatkoznak, a mennyiben e viszony nem tisztán, ethikai jogi szabályozásra alkalmas nyilvánulásait tartjuk szemelőtt. A tervezetben csak a házastársak egymáshoz való viszonyának, rendezését találjuk. Rövid jegyzet értesíti azt a kíváncsit, ki a házasság keletkezéséről és megszűnéséről is akar valamit tudni, hogy kíváncsiságát az 1894. évi XXXI. t.-cz. elolvasása által elégítheti ki.

Mi eddig el sem tudtunk képzelni olyan polgári törvénykönyvet, mely a házasságkötés és házasságmegszűnés joát nem tartalmazná. A százéves osztrák polgári törvénykönyv is tárgyalja e jogot. Ha a tervezet mai alakjában törvényerőre emelkednék, a »nyugattal haladó« Magyarország a huszadik század elején törvényalkotási bátorság tekintetében még nem tartana ott hol a »maradi« Ausztria már egy évszázaddal előbb állott. Elképzeljük a politikai, — s ki kell mondanunk — napi politikai okokat, melyek az 1894. évi XXXI. t.-cz. anyagának a tervezetből való kimaradását eredményezték. Az a félelem lehetett az, hogy meg fognak újulni ama harcok, melyek az 1894. évi. XXXI. t.-cz. körül vívottak. De ez nem lehet ok arra, hogy e törvény tartalma ne váljék az alkotandó polgári törvénykönyv szerves alkatrészévé. Polgári törvénykönyv a tervezet alakjában csak azt eredményezheti, hogy az oly nehezen kivívott 1894. évi XXXI. t.-cz. alkalmi törvény nyé devalválódjék, mely újabb alkalmi törvényvel egyszerűen eltörölhető, melynek eltörlésére a polgári törvénykönyv hiányossága egyenesen csábítana. Azok az elmúlt harcok eredményesek csak úgy lehetnek, ha eredményök az alkotandó

polgári törvénykönyv részévé válik bármily heves újabb harcz árán is, mert ellenkező esetben a már vívott harcz is hiába küzdetett. Reméljük, hogy a tervezet e hiánya még pótolva lesz s feltételezzük, hogy e pótlás az 1894. évi XXXI. törvényzikk anyagával fog történni. Mindenképen, a tervezet mai alakja szerint is az 1894. évi XXXI. t.-cz. annak kiegészítő része s így a házasság jogintézményének tárgyalásánál annak tartalmát vehetjük vizsgálat alá.

A házassági jog, a mint az az 1894. évi XXXI. t.-cz.-ben szabályozva van, a családjog egyedüli része, a melyben mai magánjogunk egyoldalúsága legkevésbé észlelhető. E jelenség okát abban kell keresnünk, hogy a házassági jogot mai alakjában az egyház alkotta meg, mely a házasságot kizárólag vallási és erkölcsi intézménynek tekintette, melyből a vagyoni érdekek harcza kizárandó. Innen magyarázandó, hogy Magyarországon, mióta az egyház hatáskörébe tartozott a házassági jog, nem ismerték a morganatikus házasságot és német »Missehe«-t, mely mindkettő kompromissum egyházi és világi érdekek között. A házasságnak most említett mindkét formája az egyház fóruma előtt teljesen érvényes házasság, s csak az előkelő s egyszersmind vagyonos férj családjára való tekintettel rendelték és rendelik világi törvények, hogy a nem egyrangú feleség és ennek gyermekei sem a férj, illetőleg atya rendi állását nem nyerik el, sem vagyonában nem úgy örökösödnek, a mint az akkor történnék, ha a feleség egyrangú családból származnék. Nálunk az egyház hatalma elég erős volt ahhoz, hogy ily világi törvény létrejöttét megakadályozza. Hogy a »Missehe« és a morganatikus házasság a magyar jogszerint ismeretlen intézmények, annak okát nem annyira a magyar nemzet előkelő gondolkodásmódjában kell keresnünk, a hogyan azt büszkén hirdetni szoktuk, hanem abban, hogy az egyház nálunk oly hatalmas volt. mint talán Európa egyik más államában sem. Hogy a magyar nemzet is ismerte a »Missehe«-t, mielőtt az egyház kizárólagos hatáskörébe ejtette a házasság jogot, arra bizonyosság szt. István dekrétumai II. könyvének 27. fejezete, mely azt rendeli, hogy szolgálóra kerüljön az a szabad ember, ki szolgáló-leányt vesz feleségül.

Midőn az egyház ily nemesítőleg működött a házasság jogszabályainak kifejlesztésénél, ugyanakkor a házasság vallási és erkölcsi lényének megóvása és a többnejlőség, illetve ágyastartás megszüntetése érdekében megbélyegezte a házasságon kívül

született gyermekeket: s így nagyrészen okolható azért, hogy ma nagyon szomorú állapot uralkodik a jognak olyan terén, melyen a vagyonosok és vagyontalanok érdekei közötti súrlódás a munkabérszerződés után a legerősebb, t. i. a házasságon kívül született gyermekek jogi állásának szabályozásában, mint azt alább látni fogjuk.

A házasság jogintézményének egyes szabályai annyira tisztán szakjogászai természetűek, hogy azok taglalása nem e helyre való. A jogászai részleteket, nevezetesen a házasság érvénytelenítésének két alakját (semmisség és megtámadhatóság), az azt előidéző, valamint a házasság felbontására okul szolgáló körülmények meghatározását, általában helyeselhetjük. Igaz, hogy a vagyonosoknak egyik-másik esetben alkalmuk lehet egy rájuk nézve elviselhetetlen házasság nyűgéből szabadulni, midőn azt a vagyontalan nem tehetné meg, de ennek oka nem a házassági jogban, hanem csak a vagyonosok érdekében és javukra megalkotott igazságügyi szervezetben és eljárásban van.

III.

A tervezetnek a házassági vagyonjogot tárgyzó része már feltünteti a mai magánjog egyoldalúságát. A tervezet 99-ik §-ában, midőn akként nyilatkozik, hogy az asszony köteles önállóan keresni, ha ezt az ő és férje közös életsorsa így hozza magával, ezzel elismeri, hogy vannak a népnek oly tagjai is, kik pusztán kezök munkája után élnek meg s hogy ezekre is ki kellene a törvényhozó figyelmének terjednie; azonban néhány szakaszszal tovább már megint megfeledeznek eme igazságról.

A tervezet hazai jogintézményt kívánt a házassági vagyonjogi részben megtartani s ezért általános szabályivá tette a közszerzeményt. Ez eddig a kisbirtokos és kézműiparos házassági vagyonjoga volt nálunk; de megfelel a középmódú polgár viszonyainak is, mely társadalmi osztályhoz nálunk az értelmi foglalkozást űzőket is oda lehet számítani. A tervezet által kontemplált házassági vagyonjog ugyanis oly házaspár vagyonjoga, a melynek életviszonyai szerint a férj rendszerint a kereső, a feleség a háztartás gondos vezetése által megtakarításokat eszközlő és az így szerzett vagyonban méltán részesítendő fél.

Nem lesz érdektelen, ha a tervezet általános szabályát összehasonlítjuk a német polgári törvénykönyv házassági vagyon-

jogának általános szabályával. A német törvény szerint a férj kezeli és hasznélvezi felesége vagyonát. Ez a gazdagok házassági vagyonzoga. A gazdag ember életében feleségének kevés szerep jut. Alig más valami mint szép dísz tárgy, ki a szalont díszíti s ki toilettejeivel s ékszereivel fitogtatja férje gazdagságát. A házvezetéssel vajmi keveset törődik, férje hivatásával, üzletével, gyarával épenséggel semmit. Még az anya legszentebb kötelességeit, t. i. gyermekei szoptatását és gondozását is, rendszerint a vagyontalanokhoz tartozó asszonyokkal végezteti. A dolog természetének felel meg a német törvény célzata hogy ily asszony vagyonát a férj hasznélveze s így hogy a házasság nem csekély terheit könnyebben viselhesse, s végre hogy abból a vagyomból, melyet a férj a házasság tartama alatt szerez, a feleség semmikép sem részesüljön.

Mintha azt az ellentétet jelezték volna a törvényben, mely a német nemzet vagyonossága és a magyar nemzet vagyonossága között van. Németországban a hatalmas, dúsgazdag kereskedők és gyárosok, az ottani jogászosztály sok tagját, mint jogi tanácsadóikat, tartják el s a nekik szóló jog pallérozása a német jogászat kedvencz foglalkozása s kiknek életviszonyai, mint típusok lebegnek a német jogász szeme előtt. Természetes, hogy az a jogász kedvencz milliomosainak házassági vagyonzogát tette általános szabályivá. A mi jogászaink szerényen küzdő középosztályunkhoz tartoznak s midőn e jogászok triumfálnak, hogy megtartottak és kidolgoztak egy nemzeti jogintézményt, mi csak azt látjuk, hogy ama néposztály házassági vagyonzogát kodifikálták, melyhez maguk is tartoznak, melynek életviszonyai ott lebegnek szemök előtt, midőn felállítják tételeiket, melyeket mindenkire alkalmazni lehet.

A nem csekély számú vagyontalanok életviszonyainak nem felel meg sem az egyik, sem a másik házassági vagyonzog. A feleség itt nem csak a háztartást vezeti és némikép segít férjének hivatásában, miként az a középosztálynál szokás, hanem a mellett, hogy a háztartást ő vezeti, rendszerint önálló kereseti tevékenységet is fejt ki. Az ilyen házaspár által netán szerzett vagyon legalább is annyira a feleség keresete, mint a férjé, míg a közszerző házaspár életében, miként azt a tervezet szemelőtt tartja, rendszerint a férj a kereső, kinek tevékenysége mellett a feleségé csak másodrendű. (111. §.) A vagyontalan, keze munkája után élő házaspár életviszonyainak megfelelő házassági vagyonzog: az általános vagyonzközösség, melyet a

tervezet 182. §-a tart szemelött, mert ez is csak közszerzeményi viszonyt jelentene, hanem oly vagyonszövetség, mely szerint minden a házaspár birtokában levő vagyontárgy, mely a tervezet szerint közszerzeményi volna, egyenlő arányban közös tulajdona a házastársaknak.

A közszerzeményi jogintézmény, mint fent kifejtettük a gazdagok életviszonyainak sem felel meg. Ezeknek azonban módjukban áll maguk között közjegyző előtt kötött szerződéssel oly jogviszonyt teremteni, mely életviszonyaiknak megfelel. (175., 177. §§.) Academice a vagyontalanoknak megvan ugyanaz a joguk. De ezeknek aligha van fogalmuk házassági vagyonszövetségéről s aligha lesz kedvök és pénzüket arra, hogy közjegyzőhöz menjenek szerződést kötni. Így a proletár házaspár vagyonszövete ugyanaz lesz, mint a mégis jobbmódú középosztályú házaspáré, mit nem helyeselhetünk, de a mi mégis kevésbé visszás állapot, mint a német polgári törvénykönyv intézkedése, mely a proletár házaspár házassági vagyonszöveteit milliomosok életviszonyaira készített jogszabályokkal rendezi

IV.

Fentebb mondtuk, hogy a német polgári törvénykönyv egyes rendelkezéseinek a tervezetbe történt lefordítása oly elvek hirdetésére vezetett, melyeknek az élet eseteiben semmi alapjuk sincs s melyek felvétele a törvénybe csak a jogász gondolkodás minden reális alapot vesztett formalistikus játékából magyarázható. Ha akadt valaki, ki e szavainkban kételkedett, az olvassa el a tervezetnek az eltartás kötelezettségéről szóló fejezetét.

A tervezet szerint előd és ivadék egymást eltartani köteles. Emez eltartás legtöbb esetben a gyermek eltartása szülői által. Mindenki, gazdag és szegény egyformán tudja, hogy az eltartás természetben történik. Maga a természet alkotta az embert úgy, hogy élete első hónapjaiban az anyai emlőkből nyerje táplálékát. Eme egyszerű physiologiai tény költőket, festőket, szobrászokat remekművekre lelkesített. Az emberi képzelet kimeríthetetlen találékonyságában megalkotta ama gyönyörű mondákat fiatal szoptató-asszonyokról, kik éhhalálra ítélt szülőiket is emlőikkel táplálták a börtönben; atyákról, kiknek melléből az anyai szeretet tejet fakasztott, hogy életben tartsák anyátlanul maradt gyermekeiket; a pelikánmadárról, mely mellét felhasítja s más táplálék híján saját vérével táplálja kölykeit. A jogász mitsem törődik ezekkel.

A tervezet szerint (264. §.) a tartás rendszerint készpénzben fizetendő. Kivétel, hogy a kötelezettnek az eltartás más módja is megengedhető s a tervezet által a szülőnek engedett kegyes előjog, hogy nem köteles kiskorú gyermekének a köteles tartást készpénzben szolgáltatni, hanem kiadhatja azt természetben is. E rendelkezések, melyek a német polgári törvénykönyv 1612. §-ának fordításai, az élet szabályát kivételnek, az élet eseteiben előforduló kivételt szabálynak tekintik. Megengedik azt, hogy a szülő ma született gyermekének havi járadékot utaljon ki s a természet törvényei által parancsolt gyermektáplálással mit se törődjék. Szerencsére a természet sugalma rendszerint erősebb emberi törvények kijelentésénél s így van az, hogy a gyermekek eltartása szülőik által, mely bennünket mint társadalmi tömegjelenség az eltartási esetek közül egyedül érdekel, majdnem mindig természetben történik akként, hogy vagy a szülő maga nyújtja otthon a táplálékot gyermekének, vagy harmadik személy által nyújtja azt.

A szülőnek tehát a tervezet szerint jogában áll meghatározni hogy kiskorú gyermekének miként szolgáltassa a tartást. Jogában áll tehát a szülőnek, hogy újszülött gyermekét idegen asszony vagy leány által tápláltassa, ki rövidesen ezelőtt szült s azután saját gyermekét legtöbb esetben mesterségesen tápláltatja. Társadalmi viszonyaink hozzák magukkal, hogy az ily szülő mindig vagyonos, mert csak vagyonos engedheti meg magának a dajkatartás fényűzését, a dajka pedig vagyontalan, kit szegénysége kényszerít, hogy pénzért táplálja a jómódú gyermeket, míg saját gyermeke ezalatt legtöbbnyire elsovad és elpusztul. Eddig is így volt ez, a tervezet sem szándékozik ezen az állapoton változtatni.

Ha csak vagyontalan asszonyok szülnének, úgy régen elismerte volna minden jogász, hogy a dolog természetes rendjének megfelelő jogszabály az, hogy minden anya személyesen szoptassa gyermekét. Maga a természet physiologia változások által utasítja az anyát szoptatásra, mely a fogantatás és a terhesség, állapotának természetes folytatása. Rousseau Emile-jében lángoló ékesszólással utasítja az anyákat, hogy személyesen szoptassák gyermekeiket; megmondott ott mindent, a mi egészségügyi és érzelmi szempontból e mellett szól. Elérte, hogy egy ideig a legelőkelőbb hölgyek büszkék voltak, hogy személyesen táplálják gyermekeiket. Azóta majdnem másfél évszázad múlt el s Rousseau tanai elfelejtvék. Pedig különben a jogászok

is hirdetik, hogy minden, tisztán családjogi viszonyból eredő kötelem személyesen teljesítendő. Még oly kötelemknél is, melyek bizonyos fokig személyes bizalmon alapuló szerződésből származnak, mint pl. a szolgálati szerződésnél, vagy a megbízásnál a tervezet a kötelezettség személyes teljesítését követeli (1602., 1665. §§.) És éppen a szoptatásnál, mely tisztán családjogi kötelmen alapul, melynek teljesítésére a természet maga utasítja az anyát, a tervezet megengedi a helyettesítést. Ennek indoka nem más, mint a vagyonos osztályok kényelemszeretetének dédelgetése.

Egészséges és vagyonos asszonynak arra, hogy anyai kötelességének teljesítését dajkára hárítsa át, más oka nincs, mint kényelemszeretete és társadalmi élvezetek hajhászása. E két okból lemond arról, hogy anya legyen a szó igazi értelmében s talán nyugodtan gondol arra, hogy ott van gyermeke oldalán egy szegény teremtés, ki pénzért anyát helyettesít egy idegen gyermeknél, míg saját gyermeke anyai táplálék és gondozás nélkül elsatnyul, vagy épen elpusztul.

Sokszor idézik Széchenyi István mondását: »oly kevesen vagyunk, hogy még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni«; minduntalan feljajdul a panasz, hogy mily óriási a gyermekhalandóság Magyarországon, de arra vajmi kevesen gondolnak, hogy a dajkatartás intézménye, midőn sok gyermeket élete leggyengébb korában megfoszt az anyai táplálástól és kiszolgáltatja az angyalcsinálók lelketlenségének, nagyban hozzájárul ehhez. A mely gyermek eléggé erős, hogy az anyai táplálék és gondozás hiánya sem fosztja meg életétől, az is a testi gyengeségnek, az ellenállóképesség hiányának, a testi és szellemi romlásnak csiráival fog az élet küzdelmébe lépni s minthogy leginkább a munkásosztályba kerül, a testi és szellemi deferioritást fogja ide bevinni, a hol leginkább volna szükség egészséges egyénekre.

A törvényhozásnak az érintett nagy célok kedvéért, a gyermekhalandóság apasztása, a népesség mennél több egyének testi és szellemi épségének megtartása végett szabályozóikig kellene fellépni s odahatni, hogy minden anya személyesen szoptassa gyermekét. Alapos ellenvetést ez ellen nem is lehet emelni. A szerződési szabadság, melyre némelyik hivatkozhatik, úgyis csak fictio s meg van szorítva sokkal kevésbé nyomós ok miatt is, mint a melyek itt irányadók. A családi élet terén különben is alig van helye a szerződésnek. A házastársak

közötti személyes viszony, szülők és gyermekek közötti személyes viszony szerződéssel s a törvény intézkedéseitől eltérően nem szabályozható. Törvényes intézkedés csak bensőbbé tenné a viszonyt a személyesen szoptató vagyonos anya és gyermeke között és lehetőségessé tenné, hogy a házasságon kívül született gyermekek is, kiknek anyáiból kerülnek ki legtöbbszörre a dajkák, megélhessenek és fejlődjenek.

A szülő gyermeke vagyonát illetőleg mindenben alá van vetve a gyámhatóság felügyeletének. Midőn az anya, ki házasságon kívül szült, dajkának megy s gyermeke életét a pusztulásnak teszi ki, a gyámhatóságnak nincs szava. Vagyunk oly bátrak a gyermek életét, ép fejlődését saját és a közösség érdekében legalább is annyira becsülni, mint vagyonának valamely alkatrészét.

Törvénybe iktatandónak véljük ennél fogva a következőket: A szülő maga határozhatja meg, hogy kiskorú gyermekének a tartást miként szolgáltassa, de mindenesetre köteles az anya, akár házasságban, akár azonkívül szülte gyermekét, azt élete első hónapjaiban személyesen szoptatni. Helyettesítés dajka által csak akkor engedhető meg, ha az anya nem képes személyesen szoptatni, mely körülmény azonban orvos által állapítandó meg. Dajka csak oly nő lehet, kinek gyermeke meghalt. Élő gyermek anyja csak akkor lehet dajka, ha orvos megállapítja, hogy az anyai táplálék elvonása a dajka gyermekére nem hátrányos s a gyámhatóság az orvosi vélemény alapján beleegyezik, hogy az anya dajkának álljon be.

E rendelkezések azonban csak úgy állhatnak meg, ha minden anyának annyira, a mennyire megadjuk a lehetőséget, hogy anyái hivatásának élhessen. Megemlítettük, hogy többszörre azok a anyák lesznek dajkákká, kik házasságon kívül szültek, Férjes asszony bármily szegény sorsban éljen is, a legritkább esetben lesz dajkává. Ellenben azt a leányt, ki elcsábítatva, gyermeknek adott életet, a szükség kényszeríti, hogy adja el anyaságát s saját gyermekét tegye ki az elsatnyulásnak. Rendezés itt csak a házasságon kívül született gyermekek jogviszonyainak rendezésével együtt történhetik, mely akkép eszközözlendő, hogy az anya követhesse szíve vonzalmát s kizárólag gyermeke táplálásának és gondozásának élhessen. Evvel elértünk a modern magánjog egyik legszomorúbb fejezetéhez.

V.

Említettük, hogy az egyház abban a dicséretes buzgalmában, hogy a monogam házasság etnikai színvonalat emelje s a házasságon kívüli nemi érintkezést megakadályozza, egészen odáig ment, hogy a »bűnös viszony« ártatlan gyermekeit is sújtotta. Megbélyegző már az az elnevezés, melyet a házasságon kívül született gyermekekre alkalmazott: »illegitimus« »törvénytelen«. A szokásos »bűn gyermeke« is itt találja alapját. Ez a felfogás, melynek természetes consequentiája, hogy a bűn gyermeke pusztuljon el, hogy nyoma ne maradjon a bűnnek, egyik oka a házasságon kívül született gyermekek szomorú helyzetének. Igazságtalanabb elvet képzelni sem lehet. Az ártatlan gyermeket bünteti nemzői tettéért.

A házasságon kívül született gyermekek érdekének elhanyagolása a törvényhozások részéről az említett ok mellett, mely csak alkalmas ürügyül szolgált, főokát abban találja, hogy az itt felmerülő kérdésekben rendesen vagyonos és vagyontalan áll szemben. Ha itt-ott vagyonos leány esik áldozatul a csábításnak, az óvakodni fog, hogy szégyenét a nyilvánosságra hozza s nem fog a természetes atya ellen semmiféle igényt sem támasztani. Egyedüli igénye az lesz, hogy becsületét állítsa helyre a csábító az által, hogy elveszi, mi rendszerint meg is fog történni. A vagyontalan anya, ki gyermekét eltartani nem tudja, kényszerítve lesz csábítója ellen fellépni, a mit azonban csak abban az esetben fog megtenni, ha a csábító vagyonos, mert a vagyontalantól úgy sem kaphat semmit. Végeredményben tehát mindig a vagyontalan anya fog szemben állani a vagyonos természetes atyával, midőn arról van szó, hogy a házasságon kívül született gyermeknek törvényadta jogai érvényesíttessenek. Bátran mondhatjuk tehát, hogy a házasságon kívül született gyermekek jogviszonyai meghatározásánál a vagyonosak és vagyontalanok közötti érdekösszeütközés lesz megoldandó.

A megoldandó problémának nagy társadalmi fontossága van. A házasságon kívüli születések minden művelt államban tekintélyes százalékszámát alkotják az összes szüléseknek. Szomorú jelenség, melyet nagyrészt szintén a vagyonosok és vagyontalanok érdekösszeütközéséből lehet kimagyarázni.

A bűnügyi statisztika kimutatja, hogy a büntető cselekmények legnagyobb része a vagyon ellen irányul. Itt van a

tettlegetes támadás, melyet a vagyontalanok a vagyonosok ellen intéznek. Jogunk, mint kifejtettük, a vagyonosok érdekében, a meglevő erőeloszlás megtartását tűzvén ki céljául, e megtámadási pontra koncentrált leg hatalmasabb fegyvereit. Az európai államok büntető-törvényei nagyrészt a vagyon elleni delictumok megtorlására irányult drákói szigorral fogalmazott rendelkezéseket tartalmaznak. A magyar büntető-törvény, mint az általában ismeretes, kegyetlen szigorral sújt sok apró lopást, míg az egyéni becsület védelme benne vajmi gyenge. A lopás szigorú büntetése a vagyonost védi a vagyontalan ellen; becsületsértést a vagyontalan részéről a vagyonos, ki magát előkelőbbnek is szokta tekinteni, nem fog fel és nem vesz észre, más vagyonossal meg törvényen kívül szokta ügyét elintézni.

A mily erős a tendencia a vagyontalanok részéről, hogy a vagyonosok vagyoni jogkörébe behatoljanak, oly erős viszont a vagyonosok tendenciája, hogy a vagyontalanok nemi élete ellen törjenek. Száz és száz körülmény csábítja a vagyonost, kinek minden szükséglete bőven ki van elégítve, hogy nemi élvezetek hajhászásában túllépjen azokon a korlátokon, melyeket erkölcs és vallás neki vonnak. A dolog természete olyan, hogy ezeket az élvezeteket a vagyonos a vagyontalan nőszemélyeknél keresi. A vagyonosok érdekében alkotott büntető-törvények, mint kifejtettük, itt alig képeznek akadályt. A nemi ösztönt kellene felhasználni, hogy a tulajdon intézménye által teremtett éles ellentéteket némileg kielégítsük. Miként gondoljuk ezen kiegyenlítést, azt részben már kifejtettük, midőn a női becsület védelméről szóltunk. E helyütt annak kifejtésére fogunk szorítkozni, hogy a házasságon kívüli nemi érintkezésből származó gyermekeknek micsoda jog adassék s ez a női becsület kártalanítására vonatkozólag előadottakkal együtt teljes képét fogja nyújtani véleményünknek.

Milyen a házasságon kívül született gyermek joga ma?

A francia polgári törvénykönyv s utánzásai egyszerűen tiltják az atyaság kutatását, azaz sem az anyának, sem a gyermeknek semmi joga sincs a természetes atya ellen. E rendelkezés szószólói az elrettentésre hivatkoznak. Azt állítják, hogy ily törvényes rendelkezés visszatartja a nőket attól, hogy házasságon kívül nemileg érintkezzenek s így erkölcsnemesítőleg hat. A statisztika kimutatja, hogy ez a theoria nem helyes. Azokban a német tartományokban, melyekben a Code Napoleon-t befogadták, a befogadás után nem apadt a házasságon kívüli

születések száma, s nem emelkedett, midőn a Code hírhedt rendelkezését hatályon kívül helyezték. Egyedüli célja a francia törvény rendelkezésének az, hogy a vagyonosok vagyoni és családi érdekei a vagyontalanok ellen megvédessenek. Semmi képen sem indokolható, hogy az ártatlan gyermek nélkülözzön és pusztuljon azért, hogy más nő előtt intő példa legyen. Nem indokolható a francia lelenczházi rendszer sem, mert e mellett az állam azzal a közpénzzel viseli a vagyonosok kicsapongásainak költségeit, mely közpénz a szegény emberre elviselhetetlenebbül ránehezedő adókból gyűl össze.

A német szokásjog elismeri, hogy a házasságon kívül született gyermeknek tartási igénye van az atya ellen. A német polgári törvénykönyv álláspontjával meg fogunk ismerkedni a tervezet rendelkezéseinek ismertetésekor, melyek a német rendelkezések egyszerű átvételei.

Joggyakorlatunk szerint szintén tartási igénye van a házasságon kívül született gyermeknek a természetes atya ellen. E tartás mérve igen szerény; bíróságaink a gyermek 12—14 éves életkoráig minimális havi összegben szokták megítélni. Egyideig ingadozó volt a bírói joggyakorlat abban a tekintetben, hogy helyt adjon-e a »többekkel való közösülés kifogásának« vagy sem. Ma már megállapodott abban, hogy e kifogásnak csak akkor adható hely, ha az anya a fogamzási idő alatt fellelt életű volt. Mi értendő e két kifogás alatt s mennyi alapja van azoknak, azt a tervezet intézkedéseinek ismertetésekor fogjuk szemügyre venni.

A tervezet 18 §-ban foglalja a házasságon kívül született gyermekek jogviszonyaival. A talált dologról ugyanennyi § értekezik, pedig senkisé fogja kétségbevonni, hogy mindenképpen sokkal fontosabb a házasságon kívül született gyermekek kérdése a talált dolog kérdésénél. Csakhogy értékes dolgot rendszerint vagyonos ember szokott elveszíteni, míg kérdésünkben, mint mondtuk, a vagyontalan érdekének megóvásáról van szó. Egyik bizonyíték ez amaz állításunk valóságára, hogy a tervezet szűkszavú, hol a vagyontalan érdekéről rendelkezik, ellenben bőbeszédű és részletező, midőn a vagyonos érdekéről van szó. E jelenség ismétlését látni fogjuk a szolgálati szerződés tárgyalásánál. Részletes, világos intézkedés sokszor felbátoríthatná a vagyontalant jogai védelmére oly esetben, midőn ezt törvényes intézkedés hiányában abbahagyja, mert maga sincs tisztában jogaival s előre sejtji, hogy a házagos törvény hátrányára lesz

magyarázva. Mily bőbeszédű lesz a tervezet, mihelyt érdekelletét nincs, mutatja az a körülmény, hogy a törvényesítésről 20 §-ban értekeznek; ez pedig alárendelt alaki kérdés szemben a nem törvényesített gyermekek jogviszonyaival.

A tervezet a házasságon kívül született gyermeket »törvénytelen«-nek nevezi. Eddig is ez volt a magyar szakkifejezés, azonban véleményünk szerint ezen változtatni kellene; minek ártatlan gyermeket már az elnevezéssel is megbélyegezni. Jó a »házasságon kívül született«, vagy »természetes« kifejezés, mely utóbbit a tervezet az atyára alkalmazza.

A tervezet szerint a természetes atya házasságon kívül született gyermekét eltartani köteles. A tartás rendszerint a gyermeknek 16 éves koráig jár, legrosszabb esetben a gyermek teljeskorúvá váltaig. A tartás mértéke: a gyermek illő megélhetésének, neveltetésének és kiképeztetésének költsége. A tartás megváltása tárgyában az atya és gyermek között egység köthető mely azonban csak gyámhatósági jóváhagyás esetében érvényes. Az anyát ezenkívül megilleti az atya ellenében a szülés költsége és a szülést követő hat hétre életfentartásának költsége, esetleg a terhesség és szülés következtében felmerült egyéb kiadásai. Azt, ki a születendő gyermek atyjául vélelmezhető, a lebetegedés előtt kötelezni lehet, hogy a szülésnek s az anya hat heti és a gyermek három havi eltartásának költségét a szülés megtörténtével azonnal fizesse ki s addig is a megfelelő összeget bírói letétbe helyezéssel biztosítsa.

E szerint a tervezet nagy javulást jelentene az eddigi jogállapottal szemben. Nagyobb az idő, mely alatt a természetes atya a gyermeket eltartani köteles, nagyobb az eltartás mértéke, az anyáról is a szülés és gyermekágy idejére gondoskodva van, míg eddig egyáltalán nem volt az anyáról gondoskodva. E javulás azonban csak látszólagos; mindent visszavesz a tervezet, midőn a természetes atya meghatározását adja. (360. §.) E szerint a gyermek természetes atyjául azt kell tekinteni, a ki a fogantatás időszakában (azaz a gyermek születése napját megelőző száznyolczvanegyedik és háromszázadik nap közötti időben) az anyával közösült, kivéve ha a fogantatás időszakában az anya mással is közösült. Természetesen ez a meghatározás is a német polgári törvénykönyv 1717. §-ának fordítása. E szerint a tervezet mindig helyt ad az u. n. »többekkel való közösülés« kifogásának, míg joggyakorlatunk eddig ennek a kifogásnak csak akkor adott helyt, ha az anya a fogantatási időszakban feslett életű

volt. Mint látni fogjuk, a tervezet e kifogás felvétele által minden jogtól megfosztja a házasságon kívül született gyermeket s kétféle jogot statuál: egyiket a vagyonosok, másikat a vagyontalanok részére.

Az említett kifogás azt követeli a nőtől, kivel egy férfiú egyszer, vagy többször közösült, hogy ehhez a fogantatási idő alatt hü maradjon. Ezt meg lehet követelni vagyonos leányoktól, kiket társadalmi állás és gondos felügyelet is megóv az elcsábítástól, de nem a vagyontalan leánytól, kit a szükség már fiatal korában, midőn még semmi tapasztalata sincs, elűz a szülői háztól az élet harcába, hol a csábítás ezer, meg ezer alakban leselkedik rá. A vagyonos, kinek esetleg áldozatul esik, a közösülésben nem lát mást, mint érzéki, múlt ideig tartó élvezetet s nem is gondol arra, hogy azután is lekötelezettje maradjon az élvezetet nyújtó nőnek. A nőnél meg hiányzik a legerősebb indok, mely arra bírhatná, hogy a férfinak tartsa meg a hűséget, t. i. a házasságra való remény. A részrehajló felfogás netovábbja, hogy a szegény, műveletlen, minden támasz nélkül álló leány a viszonyt erkölcsinek tekintse, míg a vagyonos, értelmes férfiú abban csak múlt gyönyört lát. Többet követel a tervezet az ilyen leánytól hűség tekintetében, mint a hites feleségtől.

A többekkel való közösülés kifogása nem illeti meg a férjet hűtlen feleségével szemben. A tervezet szerint a házasság fennállása alatt fogant vagy született gyermek törvényes, ha a férj az anyával a gyermek fogantatása időszakában közösült. (186. §.) Házasságtörő lehetett a nő ezalatt több ízben, ez a dolgon nem változtat. Miért tartsa meg az a szegény leány a közösülő férfiúnak a hűséget, kiről tudja, hogy őt csak múlt élvezet eszközének tekintti s miért veszítsen el a házasságon kívüli közösülésből származó gyermek anyja hűtlensége miatt minden jogot, midőn a házasságtörő nő gyermeke mindenképen a férj gyermekének tekintetik? Sokkal inkább meg lehet a hites feleségtől a hűséget követelni s a házasságtörő nőtől született gyermek ellen az említett kifogást emelni, mint a szegény elcsábított leánytól. Ha pedig a feleség ellen nem adjuk meg ezt a kifogást, nem adható meg a vagyontalan leány ellenében sem. Ha megadjuk, kétféle jogot statuálunk. A vagyonos, vagy legalább is egyformán hatalmas rokonai által támogatott feleség ellen, ha bár sokkal több ok van is rá, nem használható az a kifogás, mely a vagyontalan, gyenge leány ellen

sikerrel használható. Ezen kifogásnak tehát semmiképen sem adandó hely.

Még súlyosabbá teszi az anya és gyermek helyzetét a tervezet 360. §-ának fogalmazása. Ily fogalmazás mellett nincs kizárva, hogy a bíróságok gyermektartás érvényesítésénél azt fogják az anyától követelni, bizonyítsa be, hogy nem közösült mással, mint az állítólagos atyával. Ez ugyan minden, a jogászok által megszerkesztett bizonyítási szabálynak fejtetőre állítása volna, de a tervezet szövege megengedi ennek lehetőségét.

Nem fogadandó el a többekkel való közösülés kifogása oly alakban sem, mint azt mostani joggyakorlatunk teszi, mely, mint említők, helyt ad annak, ha az anya feslett életű volt a fogantatás időszakában. Utálat, hogy mennyi és mily piszkos dolgot hordanak össze az alperesek atyasági perekben az anya feslett életének bizonyítására. Nincs szilárd támpont a feslett életmód meghatározására. A bíró felfogásától függ gyakran ennek megállapítása s elvetemült kéjenczek mindig gondoskodni fognak, hogy csábításuk áldozatát feslett életűvé tegyék. Nem hozható fel ma sem a feleségtől született gyermek ellen az anya feslettsége, s így még kevésbbé jogosult dolog azt a természetes anya ellen felhozni.

Ama jogászi ellenvetéssel szemben, hogy nem lehet azt gyermek tartására kötelezni, kiről nem bizonyos, hogy ő az atya, utalunk a tervezetnek említett 186. §-ára, mely a római jognak »pater est quem nuptiae demonstrant« elvét törvénybe iktatja s hangsúlyozzuk, hogy házasságon kívül is áll e tétel »pater est quem coitus demonstrant.«

Nem kielégítő a gyermektartásnak a tervezetben megállapított mértéke sem, valamint a korhatár sem, a meddig jár.

Amaz állításunkra, hogy a tervezet vagyonos és vagyontalan között oly szerződést enged meg, melyet egyenlő társadalmi helyzetben levők között tilt, világos bizonyíték az a rendelkezés, hogy az atya házasságon kívül született gyermekével a tartás megváltása tárgyában egyezséget köthet (355. §), a minek eddigi joggyakorlatunk szerint is helye volt. Törvényes rokonok között az ily szerződés semmis. (267. §.) A házasságon kívül született gyermekkel szemben megengedett, mert a vagyonos atyának módot kell adni, hogy egy összeggel megválthassa magát ifjúságának esetleg kellemetlenné válható emlékeitől.

Ezek után a házasságon kívül született gyermekek jogviszonyait a társadalom és állam érdekében is akként véljük

rendeződőknek, hogy meglegyen a lehetőség, hogy a gyermek egészséges, hasznos polgárrá fog fejlődni, ki nem lát társadalomban és államban ellenséget és hogy lehetővé tegyük az anyának, hogy gyermeke életének első hónapjaiban teljesen anyai hivatásának élhessen.

Erre eszköz a női becsület oly védelme s illetőleg az elcsábított nő oly igénye a csábító ellen, mint azt fentebb követeltük. Azonkívül annak a nőnek, kinek közösüléséért kártérítés nem jár, terhesség esetén a tervezetben megállapított igényein felül igénye legyen a gyermek atyja ellen az atya társadalmi helyzetének megfelelő eltartásra gyermeke első életének betöltéséig, esetleg, ha a gyermek előbb meghal, a gyermek haláláig. Ugyanazon igénye legyen továbbá annak a kiskorú leánynak, ki terhességbe esik, ha nem illeti meg az atyával szemben már a közösülés folytán a vétlen feleséget a házasság felbontása esetén a vétkes férjjel szemben megillető tartás.

A gyermeket mindazon esetekben, melyekben az anyának, a vétlen feleséget, a vétkes férjjel szemben megillető tartásra van igénye, a természetes atya családi neve s mindazon jogok illessék, mintha törvényes gyermek volna.

A ki valamely nővel a fogantatási időszak alatt közösül, jövedelme arányában köteles a gyermeket eltartani és neveltetni. A többekkel való közösülésre, valamint az anya feslett életmódjára alapított kifogásnak ne legyen helye. Több közösülő egyetemlegesen feleljen a tartási költségekért, mi a tervezet 1092. §-ának újabb kiterjesztése.

Az anyát és a gyermeket megillető tartás mindig negyed-évenként előre fizetendő.

Az eltartáshoz való jogról a jövőre nézve nem lehet lemondani.

Ha valamely nő terhes és a valamely férfival való közösülést valószínűsíti, a férfi a bíróság ideiglenes intézkedésével kötelezendő, hogy a szülésnek, valamint az anya és a gyermek eltartásának negyedévi költségét még a lebetegedés előtt helyezze bírói letétbe, honnét az a születés megtörténtével az anyának kifizettetik.

A házasságon kívül született gyermek atyja hagyatékából oly összeget követelhet, mely megfelel a törvényes gyermek köteles részének. Ha az atya törvényes leszármazók hátrahagyása nélkül meghal, vagy életében az anyakönyvvezető előtt

személyesen vagy közokiratban elismerte a gyermeket, a házasságon kívül született gyermeket ép oly öröklési jog illesse a természetes atya után, mintha törvényes gyermek volna.

VI.

A tervezet családjogának utolsó czíme a gyámságról szól. A kiskorút szülői, ezek nemlétében a gyám képviseli. Mindkettő a gyámhatóság felügyelete alatt áll, mely a gyámra nézve, a mi természetes, sokkal szigorúbb, mint a szülőre nézve. Ha a tervezetnek a gyámságról, avagy a szülők és törvényes gyermekek közötti jogviszonyról szóló fejezeteit elolvassuk, feltűnik, hogy mily részletes szabályokat tartalmaznak azok a kiskorú vagyona megóvásának érdekében. Az atyának a gyámhatóság beleegyezésére van szüksége, hogy kiskorú gyermeke részére akár csak egy négyzetöltnyi ingatlant szerezzen s számos más esetben (303. s következő §§.); még több esetben szorul természetesen a gyám gyámhatósági jóváhagyásra (413. s köv. §§.). E rendelkezések csak helyeselhetők, mert szintén gyengének védelmét jelentik az erősebbel szemben. Helyeselhető, hogy a gyámhatóság jogosítva van az atyja vagyonkezelési jogát megszüntetni (309. §.) és a meg nem felelő gyámot elmozdítani (442. §.). Helyes, hogy az atya (313. §.) és a gyám (423. §.) kártérítéssel tartoznak a kiskorúnak, ha vagyoni érdekeit nem kellőképen képviselik.

De mindezen rendelkezések csak a vagyonos kiskorú javára szólnak. A vagyontalan kiskorú érdekei alig találnak védelmet a tervezetben. A vagyontalan kiskorú egyedüli kincse becsületén kívül munkaereje, melynek megtartása rá és a társadalomra nézve sokkal fontosabb, mint a kiskorú vagyonának megóvása.

Az atya teljesen szabadon rendelkezik kiskorú gyermekének munkaerejével. A gyám annyiban van korlátozva, hogy három évnél hosszabb időre szóló tanoncz-szerződést, vagy a gyámoltat a korábbi felmondás jogának kizárásával egy éven túl személyes szolgáltatásokra kötelező szolgálati vagy munkaszerződést csak a gyámhatóság jóváhagyásával köthet. (413. §. 1. pont.) Ha azonban a gyám egyáltalában megengedte gyámoltjának, hogy szolgálatba álljon, a szolgálati szerződést csak akkor bonthatja fel a kiskorú akarata ellenére is, ha a szol-

gálat a kiskorú egészségét, erkölcsiségét vagy jó hírnevét veszélyezteti.

Fájdalmasan tűnik fel a minimális korhatár megállapításának hiánya, mely korhatáron alul levő kiskorút nem szabad munkára használni. Kétszeresen szükséges ily korhatár megállapítása a polgári törvénykönyvben nálunk, hol a munkásvédelmi törvényhozás annyira hézagos. Minden munkaszerződés, mely nem esik az ipartörvény rendelkezései alá, akármily zsengekorú gyermekkel köthető.

A magánjog e hiányosságából magyarázható, hogy a gyár-
ipar fejlődése kezdetében ezrével küldték lelketlen szülők és gyámok a gyermekeket a gyárakba, hol tönkrementek. Csak így érthető, mit néhány évvel ezelőtt borzadva olvastunk, hogy Szicília kénbányáiban ezer meg ezer zsengekorú gyermek pusztul egészségtelen munkában. Gazdasági és szociális szempontból szokták e bajokat tekinteni; tekinthetjük azokat jogi szempontból is. Eddig a kiskorú munkaerejének megóvásáért senki sem volt felelős. A tervezet sem sokkal javít ez állapoton. Szerinte is szülő és gyám semmiképen sem felelős a gondjaira bízott kiskorú munkaerejének megóvásáért.

Nem is segíthetünk e szomorú állapotokon általános kijelentésekkel, milyenek: a szülő köteles kiskorú gyermekének gondját viselni (271. §), a gyám gyámoltja személyének gondviselője (386. §). Ezek a vagyontalan kiskorún vajmi keveset segíthetnek. Egyéni felügyelet és egyéni felelősség szükséges. A vagyontalan kiskorú gazdasági érdeke, mely egészségének és munkaerejének megóvása, ép úgy gyámhatósági felügyelet alá helyezendő, mint a vagyonos kiskorú vagyoni érdeke. Valamint gyámhatósági engedélyre van szüksége a kiskorúnak ahhoz, hogy ipari vagy kereskedelmi vállalatot önállóan folytasson, ép úgy gyámhatósági jóváhagyástól teendő függővé szolgálati szerződés kötése is. A gyám vagyonilag felelőssé teendő, ha az általa kötött szolgálati szerződés a kiskorú egészségére vagy munkaerejére káros befolyással volt.

Azok a kiskorúak is megérdemelnek patronage-t, kik még nem lépték át a büntető törvény által felállított korlátokat s az ő javuk a társadalom és az állam szempontjából legalább is oly értéket képvisel, mint a fiatal büntetetteké. S talán kevesebb szükség lesz javítóintézetekre s egyéb intézményekre, hogy a fiatal büntetettek problémájának nevezett társadalmi kérdést megoldjuk, ha polgári törvényeink a vagyontalan kiskorút is

oly védelemben részesítik, mint a vagyonost. Helyes szocialpolitika nemcsak a bajok symptomáinak, hanem okainak megszüntetésével is foglalkozik.

* * *

Az előadottakban csak azokkal az intézményekkel foglalkoztunk nagyjában, melyek a vagyontalanok nagyobb csoportjait legfontosabb életérdekeikben érintik. Szakaszról-szakaszra mehetünk volna s majdnem mindegyiknél rámutathattunk volna mily egyoldalú, részrehajló felfogás eredményei azok. Azt hisszük, így is igazoltuk, hogy nem igazságtalan az a jellemzés, melyet mai családjogunkról ez értekezésnek a családjogról szóló részének elején adtuk.

Dr. Frank Miksa.

BANKJAINK FINANCIROZÁSI ÜGYLETEI.

Magyarország közgazdasági bajainak — de minden egyéb bajának is — egy centrális főoka van: *a vezető emberanyag fogyatékos mivolta*. Majdnem egészen híján vagyunk — nem a tehetséges embereknek — de a nagykaliberű s a mellett harmonikus, kiegyenlített egyéniségeknek, akikben éles elme s feltétlen jóhiszeműség párosul. Deák Ferencz volt ilyen s bizonyos klauzulákkal Andrássy Gyula.

Közéletünk vezető típusai az utóbbi negyedszázadban igen erősen eltávolodtak a Deák Ferencz fajtájától s ha majd akad magyar Taine aki megírja az egykorú Magyarország eredetét s fejlődését, akkor ennek az eltávolodásnak okfejtése lesz munkájának legérdekesebb és legfontosabb része. Messze vinne annak a vizsgálása, hogy a parlamenti élet mindennapi alakulása nyomja-e rá bélyegét a nemzeti élet egyéb tényezőire, vagy hogy fordítva ezek az utóbbi tényezők formálják-e a maguk képe mására a parlamentet? De biztos az az egy, hogy részletekig menő egyöntetűséggel találkozunk az egész vonalon. Lehető nagy külső sikerek utáni vágy lehető olcsó áron. Majd mindenki szeretne megoldani egy szép — legtöbbször anyagi jellegű — problémát, a mely ne legyen nehéz. Gondolkodás, fejtörés nélkül eredményeket elérni, az élet komoly viszonylataiban úgy szólván »kapásra« löni, ezt látjuk cél gyanánt kítűzve mindenfelé. Kísérő jelenség gyanánt pedig a skrupulusok nagymérvű hiányát.

Szükségesnek láttam a helyzetnek ezt az általános jellemzését, mert az a szűk köre a közgazdasági jelenségeknek, amelyekről voltaképp szólni akarok, csak egyik szimptomája ezen általános tényezőknek. Az összefüggésnek illetően megállapítása adhat csak kellő betekintést a konkrét jelenségek okaiba.

Azon ügyleteket kívánom vázolni, amelyek pénzügyeink egy részénél — köztük igen nagyoknál is — a közelmúltban »financirozási ügyletek« címén voltak divatban. Sietek

hozzátenni, hogy nem a valódi finanszírozási ügyletekről van szó, amelyeknél az illető bank, mondjuk egy iparvállalat nagyrészen vagy túlnyomóan a maga pénzéből létesít, mint teszem az osztrák hitelintézet a hirtenbergi patrongyárat vagy például a magyar hitelbank legtöbb ipari üzemét. A szóban forgó »finanszírozási ügyletek« sablonja a következő: Valamely építő-vállalkozó cég elnyerte a kincstártól egy kaszárnya építését vagy egy ármentesítő társulattól egy folyamszabályozás munkálatait. Tőkéje nem fedezvén azonban az üzlet szükségleteit, a hiányzó részt — gyakran még az óvadékot is — kölcsönveszi egy banktól. A bank követelésének biztosítására a szokásos forma a következő: kikötetik, hogy a kölcsönadott összeg csak a kérdéses üzlet céljaira fordítható s a bank e körülményt ellenőrizni — az adós költségén — jogosítva van; az adós továbbá — és ha van írástudó és írásra hajlandó rokonsága, akkor ez is — fedezeti váltókat ad a banknak; ha az adósnak van ingatlana, akkor ezenfelül bekebeleztetik a zálogjog első vagy nem első helyen; s végül — ez a leglényegesebb — az adós elzálogosítja a kincstártól vagy az egyéb építetötől neki járó kereseti összegeket, ideértve az építési anyagra adandó előlegeket és a végleszámlásból eredő követelését a bank javára, nem különben elismeri a bank tulajdonjogát a letett óvadéki papírok tekintetében vagy pedig átruházza e tulajdonjogot a bankra.

Lássuk már mostan, hogy az adós az így nyert kölcsönért mit fizet? Legplasztikusabban ez néhány szerződés kapcsán fog kitérni. Megjegyzem, hogy konkrét szerződésekről van szó, amelyeket minden riktási célzat nélkül taláломra ragadok ki egy nagy tömkelegből. A példák a végtelenségig volnának sokszorosíthatók.

Az első szerződést egy bár nem egészen vagyontalan, de kis cég kötötte egy igen nagy bankkal. Egy vízszabályozási munkálatról volt szó, amelynek építési összege kerek számban 142.800 forintot tett. — A szükséges hitelösszeg 15.000 forint volt. Ezért az adós tartozott fizetni: 1) folyó kamatot, amely két százalékkal volt magasabb az Osztrák-magyar bank mindenkori váltóleszámitolási kamatlábánál; 2) azért, hogy a bank a maga biztosítására beszedte a neki elzálogosított építési összeget, egy fél százalék beszedési jutalékot ezen egész összeg után; 3) az üzleten elérendő tiszta nyereségének tíz %-át amelyet azonban *minden esetre, tehát ha ő az üzleten veszítene is*, — az alábbiak szerint — 1500 illetve 2000 frt minimum-

mal garantíroz; 4) a fizetések és az óvadékkiszolgáltatás költségeit és készkiadásait valamint a szerződés költségeit, a váltók, nyugták bélyegeit úgyszintén minden egyéb készkiadásokat. — A szerződés maximális tartama tizenöt hónapban lett megállapítva, kikötöttet azonban, hogy az esetre, ha a kölcsön kilencz hónap eltelte előtt fizettetnék vissza, akkor a különben 2000 írttal garantírozott nyereségrészesedés az adós által 1500 forintot megváltható.

Eszközöljük a kamatszámítást. Mert hogy a bank érdekében való beszédésnek félszázalékos províziója — rendesen e provízió $\frac{1}{2}$ permület tesz ki! — és a veszteség esetére is garantírozott »nyereségrészesedés« semmi egyéb mint kamat, azt csak nem kell bizonyítani. Tegyük fel, hogy az ügylet nyolcz hónap alatt bonyolítottatnék le s így csak 1500 forint lesz a »nyereségrészesedés«. Tegyük fel egyszersmind — összes számításainkban — hogy a bankkamatláb sohasem emelkedett 4%-kon felül. Az adós ez esetben fizet a banknak:

Kamat (15000 forint, 6%, nyolcz hónap)	600 forint
Provízió (142.800 forint, $\frac{1}{2}$ %)	714 forint
»Nyereségrészesedés« legalább	1500 forint
	<hr/>
	2814 forint.

Ez 15.000 forint után nyolcz hónapra pontosan $28\frac{14}{100}\%$, azaz *huszonnyolc egész és tizennégy század százalék*.

Feltéve már most, hogy az ügylet éppen kilencz hónapig tart, úgy hogy a »nyereségrészesedés« 2000 forintot tesz ki, az adós fizet:

Kamat (15000 forint, 6%, kilencz hónap)	675 forint
Provízió (142.800 forint, $\frac{1}{2}\%$)	714 forint
»Nyereségrészesedés« legalább	2000 forint
	<hr/>
	3389 forint.

Ez 15.000 forint után kilencz hónapra valamivel több mint $30\frac{12}{100}\%$, azaz *harminc egész és tizenkét század százalék*.

Ennyit kap a bank minden költségen felül tisztán kamat fejében, feltéve, hogy a bankkamatláb a 4%-ot nem haladja meg és hogy a vállalkozó nem keres többet, mint a »nyereségrészesedés« tizszeresét. Megjegyzendő azonban, hogy az adós számára a pénz belekerül ezenfelül még legalább 5-8%-ba, ennyit tévén ki a készkiadások, bélyegek, szerződési és egyéb költségek.

Egy másik szerződés. Ezt ugyan csak egy nagy bank kötötte egy azon időtáiban igen jelentékeny építési vállalkozóval. Az utóbbi szerződött a kincstárral egy körülbelül 600.000 forintba kerülő kaszárnya építése iránt és kölcsönvett a banktól: 1.) óvadék céljára egy 27.000 frtról szóló takarékpénztári könyvecskét, 2) 60.000 frt készpénzt. Az óvadékért fizetett két százalékot, ami egyszerűen annyit jelent, hogy a bank két százaléknyi provízió fejében kezességet vállalt érette a kincstárral szemben 27.000 frt erejéig, mert hiszen a saját takarékpénztári könyvéhez egy krajczár pénzre sem volt szüksége. Ez tehát nem kölcsön s ehhez csak annyit jegyzek meg, hogy az ilyen ügyletekért, amelyek külföldön «aval» néven meglehetősen gyakoriak, a rendes jutaléktétel $\frac{1}{2}\%$, ami egyébként a felek bonitásához képest változhat. A 60.000 frt kölcsönért azonban az adós fizetett: 1) hat % kamatot; 2) egy félszázalék beszédési jutalékot az egész építési összeg után; 3) az üzletben elérendő tiszta nyereségének huszonöt százalékát, amelyet azonban *mindeneséire* tehát megint *veszteség esetére is* 12.500 forintnyi minimummal garantíroz; 4) az összes költségeket. A kölcsön tartama ötnegyed — másfél év.

Tegyük fel, hogy a kölcsönügylet tartama tizenhat hónapra terjedt s számítsunk utána, hogy mit fizetett az adós kamat fejében?

Kamat (60.000 frt, 6%, tizenhat hónap)	4800 frt
Provízió (600.000 frt, $\frac{1}{2}\%$)	3000 frt
»Nyereségrészesedés« legalább	12500 frt
	<hr/>
	20300 frt.

Ez 60.000 frt után tizenhat hónapra valamivel több mint évi $25\frac{17}{100}\%$, azaz *huszonöt egész és harminczhét század százalék*. Ennyit kap a bank tisztán, az adósnak pedig a pénz belekerül ezenfelül a költségekbe, amelyek tapasztalás szerint legalább 5—8 százalékra rúgnak.

Egy harmadik, szokatlanul enyhe példa. Szerződő felek ugyancsak egy nagy bank és egy akkortájt igen jelentékeny vállalkozó. Az építés tárgya: egy igen előkelő középület munkálatainak egy része 1,600.000 frt értékben. Kölcsönadva 25.000 frtos takarékpénztári könyv óvadéokra 2 százalék ellenében és 60.000 forint készpénz. Az utóbbiért kikötve: 1) hat százalék kamat, olyképpen, hogy az adós számlájára beszédett ráták

után a bank csupán négy százalékot ismer el kamat fejében; egy perczent beszedési provízió az egész építési összeg után; húsz százalékos nyereségrészesedés, kivételesen — garantizott minimum nélkül; 4. az összes költségek, amelyek itt öregbednek mert jelzálogi biztosítás is adatott. A kölcsön tartama tíz év. A nyereségrészesedés kitétt 68.000 frtot.

Az adós fizetett:

Kamat (60-000 frt, 6%, tíz év),	36.000 frt
Provízió (1.600,000 frt, $\frac{1}{2}\%$	8.000 frt
Nyereségrészesedés	68.000 frt
	<hr/>
	112.000 frt.

Ez évi $18\frac{2}{3}$, azaz *tizennyolcz és kétharmad százalék* kamat, amihez megint hozzájönnek a költségek. Számon kívül van hagyva itt az a körülmény, hogy az adósnak időnként való követeléseik csak négy százalékkal kamatoztattak. Meg kell jegyezni, hogy ez az illető bank legenyhébb ilyfajta szerződéseinek egyike volt, aminek oka az üzlet kitűnő — vagy legalább kitűnőnek vélt — voltában és a nyújtott biztosítékokban rejlett. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy ezen feltételek kivételesek voltak és e szerződést csak azért említem fel, hogy a helyzet változásában az egyoldalúság vádját ne hárítsam magamra.

Látjuk a szerződésekből, hogy azokban gyakran oly kamatozás köttetik ki, amely — ha nem bejegyzett cégek lennének a szerződők — súlyos uzsorának volna minősítendő. Hagyjuk azonban a dolog ethikai oldalát és foglalkozzunk tisztán a gazdasággal.

Jogosultak-e — mindig gazdaságilag — az ily ügyletek? Az érdekelt bankkörök, ha előttük szóba hozza az ember a kérdést, azt mondják, hogy igen. Indokaik a következők: Elsősorban is az illető adósok, ha e kölcsönöket nem kapnák meg, egyáltalában nem kerülnének oly helyzetbe, hogy ily üzleteket köthessenek. Ha tehát a bank teszi őket erre képessé, jogosult dolog, hogy a bank sokat keressen rajtuk. Meg aztán az adósok csak azért fizetnek és fizethetnek ennyit, mert ők az üzleteken még többet keresnek. És végül — itten az érvelés közgazdasági magaslatra emelkedik — minden országban úgy kell üzleteket csinálni, ahogy az az illető ország hitelviszonyainak és kereskedő-typusának megfelel; Magyarországon pedig nagy lévén az ily üzletek kockázata, a nagyobb ellenszolgáltatásban a del credere ellenértéke is befoglaltatik.

Ahány érv, annyi fallácia. Vegyük sorban! Tény az, hogy bizonyos elemek nem jutnának abba a helyzetbe, hogy nagy üzletekre vállalkozhassanak, ha e hitelforrás nem állana rendelkezésükre. De helyes és közgazdasági szempontból kívánatos dolog-e, hogy ily helyzetbe jussanak? Nézetem szerint nem. Mert minden üzleti vállalkozásnál bizonyos szolid aránynak kell fennállania a vállalat méretei és a vállalkozó *saját* anyagi eszközei közt. Ezt hosszadalmasán bizonyítani felesleges, mert hogy — kivételektől eltekintve — csak az az ember lesz skrupulózus egy üzlet megcsinálásánál, akinek van veszteni valója, az kétségtelen. Valamint tapasztalati tény az is, hogy az említett elemeknek még a lelkiismeretesebb része is utóbb gyakran kénytelen à tout prix üzleteket kötni, hogy jogosulatlan hitelét illetve a régi tartozások fizetésére szolgáló újabb kölcsönöket külsőleg igazolja s így a nyilvánvaló anyagi romlást — legtöbbszörre csak ideig-óráig — magától elhárítsa. A saját tönkremenetelén kívül azonban az ilyen vállalkozás útközben más károkat is okoz, mert desperado-üzleteivel megnehezíti, sőt gyakran lehetetlenné teszi a komoly, szolid üzletelemek versenyét. Nagy részben e körülménynek tulajdonítom ezt a sajnálatos tényt, hogy az utolsó évtizedekben Magyarországon létesített több száz milliárd értékű közmunkák vállalkozásán jóformán egyetlen jelentékeny vagyon sem szereztetett.

A midőn tehát a bank a maga kölcsönével oly egyéneknek ad módot vállalkozásra, akik erre hivatva nem lettek volna, akkor közgazdasági szempontból hibát követ el. De mint említettem, nincs benne köszönet az így támogatottak magánérdekei szempontjából sem. Ez utóbbi tételt néhány év előtt talán még bizonyítani kellett volna; ma — sajnos — elegendő reámutatni, arra a körülményre, hogy az itt szóban forgó bankok ily fajta protégé-i az utolsó néhány év alatt *csaknem egytől egyig* tönkre mentek. S ez természetes is. Mert részletetni a finanszier-t a tényleg elért nyereségben, az hagyján. De fix harmincz és negyven százalékokat fizetni el kamat fejében, ezt semmiféle üzletség *átlagos nyeresége* el nem bírja.

Ami pedig azt az érvet illeti, hogy minden országban úgy kell üzleteket csinálni, ahogy az az ország viszonyainak megfelel, hát ez sem áll meg az adott esetben. Még pedig azért, mert egyszerűen nem igaz, hogy Magyarország viszonyainak ez a typus felelne meg. Kétségtelen ugyan, hogy kereskedő-világunk nagy része nem áll azon a nívóon, mint a nyugati nagy

piacok kereskedői. Különösen a szubtilisabb értelemben vett kereskedői tisztesség nem elég általános még. De elvégre mégsem vagyunk oly alacsony színvonalon sem, hogy annak egy 30—40%-os kamatláb volna a helyes kifejezője. Feltéve azonban, hogy igenis oly nagy volna a delcredere, hogy a bankoknak ily kamatot kellene szedniök, akkor megint hibát követtek el a bankok, mert ez esetben a *saját szempontjukból* nem szabad ily kockázatos üzletekbe belebocsátkozniok. És ne feledjük el, hogy van a dologban egy circulus vitiosus. Mert ha a vonatkozó üzleti elemek jó része nem volt is szolid, éppen a bankok voltak azok, amelyek ezen elemeket az üzletbe belevonták, számukra ezeknek az üzleteknek terét megnyitották. Akárcsak a házépítési svindli terén, ahol hála a bankok jelzálogkölesőpolitikájának vállalkozó szellemű kereskedősegedek egyezer forint üzleti tőkével kétszázezer forintos házakat építhettek.

Ezek az állítólagos okok tehát semmi egyebek, mint — mellesleg szólva: elég rosszul kigondolt — ürügyek. Másutt találjuk meg a valódi okokat. A bankoknak, részben mert sok idegen pénz állott rendelkezésükre, részben mert nagy tantiémek csak nagy üzletekből verhetők ki, szükségük volt üzletekre. Merem állítani, hogy jobb üzleti tér, mint a milyen Magyarország volt a politikai rend helyreállítása óta, nem igen létezett. Gazdaságilag kiaknáztatlan, jóformán szűz viszonyok s amellett teljesen rendezett igazságszolgáltatási állapotok, úgy, hogy csak a közigazgatás — bár ez csaknem az egész vonalon — volt selejtes. Csakhogy az arany bő mennyisége — se voltaképeni, se átvitt értelmében — nem fekszik a felszínen. Ásni kell utána ügyes kéznek vagy ügyes agynak verejtékes munkájával. Ez azonban nem tetszett az illetőknek. A helyett, hogy utánaláttak volna a munkának, inkább kantint nyitottak a munkások számára. Jancsi-bankóval és minden egyéb appertinenciájával a kantingazdálkodásnak, a melyhez a korezmáros túlságos skrupulozitása nem tartozik hozzá. Ez kevesebb fáradsággal jár és gondolkodni sem sokat kell mellette. De immár kidőltek a munkások és nagyon megcsappant a kantin üzlete is.

Ebben a kantinos-vonásban domborodik ki a vezető emberanyag nagy részének fogyatékos volta, ezen u. n. »finanszírozási ügyletek« terén. De éppen úgy kimutatható ez a centrális baj az illető körök által folytatott egyéb üzletekben. Hogy lesz-e javulás? Talán. Új szellemnek kell bevonulnia — nemcsak ide, de jóformán az egész közéleti és gazdasági felfogásba. Ki kell vesznie a skrupulushiányba vetett hitnek. *Dr. Engel Aurél.*

GRÓF TISZA ISTVÁN, AZ ÁLLAMPHILOSOPHUS.*)

Az államférfiaknak két faja van.

Az elsőbe azok tartoznak, kiket sociologus-államférfiaknak lehetne nevezni. Férfiak, kik a nemzet és a társadalom haladásának útjait nem a napi exigenciák szempontjaiból keresik, hanem egy magasabb történelmi és philosophai álláspontról szemlélik és bírálják a tényeket, határozzák el az eljárás módozatait. Éles szemüket és érzékeny lelküket a társadalmi organismus távolabbi és rejtettebb mozgóerői foglalkoztatják. Nagy arányú lelkek, akiket a napi politika kicsinyes érdekharczai kielégíteni nem képesek s ezek helyett egy távolabb jövő számára építenek. Az ő idegrendszerükben alakul ki legelőször milliók bizonytalan vágya, óhajta határozott politikai törekvéssé. Teremtő erők, kik önmagukban egyesítik a kor legkiemelkedőbb érzéseit és gondolatait. Művésztemperamentumok, kikben az aesthetikai, tudományos és gyakorlati törekvések szinte reflexszerű visszhangra találnak. Szóval a társadalom legevolyáltabb emberei ők; a kor legfinomabban kidolgozott idegrendszerői, de úgy, hogy sem az intellectus, sem az akarat, sem az kedély az egymás rovására nem terjed túl. Természetes, hogy igen ritka e faj. Magyarország újabb történelmében Széchenyi István és Eötvös József képviselik.

Az államférfiak második fajába azok tartoznak, kik ilyen nagyobb arányú és korszakot teremtő conceptiókra ugyan nem képesek, de kik biztos tudással, komoly belátással, tiszta jellemmel dolgoznak a napi politika részletkérdéseiben. Nincs érzékük a nagyon távolfekvő iránt, de a jelenlegit olykor biztosabban ítélik meg és aknázzák ki, mint az első faj emberei. A társadalmi evolutio rendes és lassú fejlődésének zajtalan munkája az ő neveikhez fűződik. A magyar történelem is sok ilyen derék munkást jegyezett fel.

*) Közzöljük az érdekes cikket, a nélkül, hogy tartalmával teljesen azonosítanók magunkat. Szerk.

Van azután az államférfiaknak egy harmadik fajtája is, a kik az állam hajója kormányzásában is megmaradnak azoknak, a kik voltak, középszerű vagy jeles szolgabíróknak, ügyvédeknek vagy bankigazgatóknak. Mindenütt rendkívül szapora faj. Nálunk az u. n. államférfiak 90 százaléka belőlük kerül ki. Szerfelett másodrangú egyéniségek, kikkel e helyen nem érdemes foglalkozni.

El kellett ezeket mondani, hogy a továbbiakat megérthessük.

A tömegeknek meg van az az érzékük, hogy az államférfiak e két fajtát megkülönböztetni képesek. Egészséges tömegösztön az, melynél fogva az első kategória emberei tekintélyben és erkölcsi súlyban mindig túlszárnyalják a második férfait, ha talán pozitív tudásuk kisebb is. Sőt a társadalom kiválóságaiban határozott bizalmatlanság mutatkozik a második faj embereinek vezető politikai szerepe iránt. Úgy érzik, hogy a részletmunka emberei az állami élet legmagasabb feladataira nem alkalmasak, mert oda nem derék szakemberek, hanem teremtő geniusok kellene.

Mi előttünk kétségtelen, hogy a Tisza István gróf érdemes politikai pályája ezen ok miatt nem tudta eddig elérni a teljesebb sikert.

Az ő eredményes és lankadatlan közgazdasági tevékenysége eddig nem mint egy államférfim egyéniség *egyik nyilvánulása*, hanem mint *egyedüli képessége* jelentkezett.

Nem szeretnők ha félreértenének. Mi a Tisza István gróf politikai pályáját mindig tisztelettel és rokonszenvvel szemléltük. Az ő politikájának két alappontja van, a *protestantismus* és az *industrialismus*. Mindkettő jelentőségét alig lehet elég nagyra becsülni közéletünkben. A protestantismus a vallás és a szabad eszmék compromissumát jelenti, a melyben kétségtelenül meg van a hajlandóság a haladásra s az okos engedékenységre az állam és a társadalom érdekeivel szemben, igen gyakran a saját maga rovására. Az industrialismus pedig sokkal több, mint egyszerű közgazdasági kérdés. Az industrialismus megerősödése és uralomra jutása a felvilágosult és demokrata haladás, a polgári társadalom megteremtésének létfeltétele. Az ipar és a kereskedelem a történelemben mindig az egyenlősülési processus erősbödését jelentette. A történelemben úgyszólván mindenütt az industrialismus és az emberi jogok elismerése együtt jár. Nem véletlenség, hanem társadalmi törvényszerűség, hogy a városok az emberi haladás előharcosai.

Ézt a politikát napjaink államférfiai közül Tisza István gróf képviselte a legteljesebb következetességgel és nem alkuvó bátorsággal. Csak legújabban mutatkozik az ő szívós magatartásában némi habozás. Először a közgazdasági téren tett engedményeket a divatos áramlatnak. De nem erről akarunk itt beszélni. Rövid pár hét alatt kétszer nagy jelentőségű nyilatkozatokat tett, olyan tereken, melyeket máskor felkeresni nem szokott. A közoktatásügyi budget tárgyalásakor felsőbb oktatásunkra, a tudomány feladataira nézve tette meg észrevételeit. Egy felolvasás keretében pedig az emberi evolutio alapkérdéseit érintette: a haladás fő factorait, a tudomány és a vallás harczeit az egyéni és társadalmi ethika legégetőbb kérdéseit.

Ezekkel az állásfoglalásokkal a mi szemlénknek foglalkozni nem csak joga, de kötelessége. Azt hisszük, hogy Tisza István gróf is felismerte egy összefoglalóbb és szélesebb alapú államférfim erő kifejtés szükségét. Fájdalom, hogy az első lépését ez irányban nem kísérhetjük azzal a rokonszenves egyetértéssel, mint gyakorlati politikáját.

Az egyetemi oktatást érintő észrevételei közül számos igen helyes és értékes figyelmeztetés, de nagyban és egészben a tudománynak és tudományos törekvéseknek az a felfogása és értékelése, mely beszédében kifejezésre talált nemcsak helytelen, de a valódi tudomány legbensőbb lényegével ellentétes. Nem lehet elég nyomatékosan hangsúlyozni a gróffal szemben, hogy az igazi tudomány mindenha internationalis volt a múltban és csak az lehet a jövőben is. A tudomány a viszonyok között fenforgó törvényszerűségeket keresi és nincsenek külön magyar, angol, német, francia törvényszerűségek. A tudomány birodalma egységes. A valódi tudós hangja tiszta és érthető, világot gyújtó és megtermékenyítő minden népekre ha Oroszország legtávolabbi zugából avagy a Fjordok mellől hangzik is. Az a tudományos munka, mely *csak egy* népre érthető, *csak egy* népre hasznos, nem tudományos munka, hanem hazug kortesnyilatkozat, vagy chauvin fraseologia. Tisza István gróf a tudományban, mint annyi sokan, csak a napi politika másodrangú szaksegédjét látja, nem pedig a társadalmi haladás egyedüli dinamikai elvét. így jut arra a hajmeresztő gondolatra, hogy a társadalmi tudomány a vezérlő politikusok szétszórt elveiből rendszert csináljon. Egy kívánság, mely csakis egy oly gondolatkörben teremhetett meg, mely csaknem kizárólag a német tudomány kincseiből alakult. Nem, ilyen feladatra valódi

tudós sohasem vállalkozott. Nem mondom, hogy nem lehetne, rá embert fogni, kivált nálunk. De állítom, hogy az ilyen tudományval minden valamire való finomabb lélek minden közöséget megtagad.

A »nemzeti« tudományoknak csak egy elfogadható értelme lehet és Tisza István gróf jó részt erre is gondolt. Ezen értelemben a tudomány a honi viszonyokat tanulmányozza, a nemzeti múlt fejlődésmenetét vizsgálja, a gyakorlati törekvéseknek legyen iránytmutatója. Ez a tudomány — ha concedáljuk is neki a tudomány nevét, ami annak modern természettudományi felfogásával alig fér össze, — azonban csak alkalmazott tudomány. Értéke vagy értéktelensége attól függ, mennyire alapul az igazi tudomány által megállapított törvényeken. Ez az oka annak, hogy az u. n. »nemzeti« tudományos munkák 99 százaléka egy fabatkát sem ér. Valamit érő vagy termékeny alkalmazott, gyakorlati tudomány is csak ott van, ahol az általános, elméleti» internationalis tudomány erős.

Tisza István gróf joggal panaszkodik, hogy a legtöbb tudományos munkánk német jellegű. De nem azért van ez így, mert nincs nemzeti tudományunk, hanem azért, mert tudományunk, tudományos érzékünk nincs. A valódi tudós nem tud kivonatonlani, vagy összeírni. Az igazságot keresve csakhamar szűk lesz előtte egy nemzet tudománya és az emberi szellem egész tárházához fordul. Átgondolni mindazt, mit az emberi szellem legkiválóbbjai egy tárgyra nézve felismertek, összegezni és mérlegelni a tényeket, az ellentmondásokat megszüntetni, becsületesen tovább dolgozni és gondolkodni mindaddig, míg azt a kielégítettségi állapotot el nem értem, melyet az igazság felfedezésének jóhiszemű hite az emberben kelt: íme az igazi tudomány örök módszere. Az ilyen tudomány nem lehet egy nemzet vagy faj monopóliuma. S minthogy az u. n. nemzeti sajátságok az általános emberi viszonylatokhoz képest igen másodlagosak és felszínesek: a nagy tudomány, az igazi tudomány általános, egységes, és — ne féljük a szót — kosmopolita.

Milyen kár, hogy Tisza István gróf csak a német tudományt, még hozzá csak a német államtudományt ismeri. Ha egyetemesebb ismeretei lennének, a tudomány sokkal emelkedettebb álláspontjához jutott volna el s nem becsülte volna túl az u. n. nemzeti tudományt, melyet — az ilyes termékek gyakori hazugságán és rosszhiszeműségén megundorodva — épen a német

nemzet leggenialisabb gondolkodója durva, de igazságos szóval: »d..... Sumpfflanze«-nek nevezett el.

Még kevésbé érthetünk egyet azokkal az eszmékkel, melyeket a gróf »A vallás és a modern élet« cz. felolvasásában fejtett ki.

Mindenekelőtt ki kell jelentenünk, hogy ha Tisza István gróf azoknak a fiatal embereknek és hölgyeknek, kikből közönsége jórészt állott, csak a vallás fontosságát akarta volna kimutatni, ha merőben vallási eszközökkel vallási beszédet akart volna mondani, ellenvetésünk vagy bírálatunk nem lett volna. Ellenkezőleg nagyon is tisztán látjuk a pozitív hit szükségét az emberiség millióira, kikre nézve a vallás jóformán az egyedüli erkölcsi fék. Igen sokaknak a vallás gyakran életük egyedüli morálja, philosophiája és aestheticája. Még kevésbé lehetett volna kifogásunk, mert Tisza István gróf a vallási erkölcsan legtisztább formáját, a protestáns erkölcsant fejtette ki. De Tisza István gróf szándéka más volt. Ítéletet, még pedig igaztalan ítéletet mondott a modern tudományra és philosophiára. Ezeknek kicsinyítésében és lealacsonyításában kereste a maga álláspontja igazolását. Ez pedig veszedelmes és káros eljárás. Mert ha erkölcsileg kárhoztatandó, azoktól elvenni a vallást, kiknek helyette mást nem adhatunk, úgy másrészt még inkább kárhoztatandó egy államférfiul tekintély erejével esetleg visszariasztani olyan kiválóbb lelkeket, kik egy magasabb moral felé sikerrel haladhatnának előre.

Az az út, az az érvelés, melyen a dogmatikus vallás igazolásához jut alig szerencsésebb annál, melyet másdrangú egyházi szónokok szoktak követni.

Tisza István gróf előtt »a legszellemesebb és legmélyebb emberi elmék« philosophiai rendszerei »csupán üres phantasmagoriák, nem egyebek, mint tudományos mezbe bujtatott dajkamesék«. Hát ha a gróf »a dolgok mélyére törekvő igaz, becsületes gondolkozás után« erre a szomorú eredményre jutott, akkor a hibának ő benne kell rejlenie. Egyáltalán nem állítjuk, hogy bármely philosophiai rendszer a »világrejtélyt« megfejtette volna. Ellenkezőleg a tudás jelenlegi fokán a metaphysikát mi is eredménytelen kísérletnek tartjuk.

De Tisza István gróf itt nemcsak a »végokokra« gondol, melyekre nézve bizony csakugyan nem tudunk semmi pozitívet. Tisza István gróf itt nem áll meg, nem elégszik meg az *agnosticismus* megállapításával, hanem a társadalmi ethikára

vonatkozó vizsgálódásokat hasonló badarságoknak tartja. A jó és rossz az ő szemében még mindig az isteni szikrának egy morzsája »mely bele van oltva minden egyes ember lelkébe.«

És itt ismételten ki kell fejeznünk sajnálatunkat azon, hogy Tisza István gróf, úgy látszik, csak a régibb német philosophiát és társadalomtudományt ismeri, ami kissé meglepő egy férfiúnál, ki a nemzeti tudományt áhítja és a német gondolkodás káros hatásától félti a nemzeti geniust.

De az rendesen így van.

A nemzeti geniushoz hazafias szólamokat intézni könnyebb mind azt el is érni. És így történik, hogy Werbőczyre esküvő jogászaink német törvényeket ültetnek át, nemzeti politikusaink német intézményeket másolnak és Tisza István gróf egy már elavult német bölcsészet álláspontjáról jelenti ki »dajkamesének« a modern philosophiát és erkölcsstudományt.

Pedig éppen a társadalmi erkölcsantra nézve már egy egész könyvtárt írtak össze, melyek német szörszálhasogatások helyett egyszerű tényekre mennek vissza, melyeket oly concrete lehet mérlegelni, mint akár a kamatlábpolitikát vagy egy telepítési kérdést.

Nem a Tisza István gróf logikus és kiművelt elméje, de bármely képviselőtársáé elég annak belátásához, hogy a tények óriási tömegéből nyilvánvaló, hogy a jó és rossz fogalma nem valami örök, isteni lényeg, hanem az a társadalmi evolutio fokai szerint örök változásban van s hogy voltak korok és vannak most is népek, melyek a mi erkölcsi érzületünket legjobban sértő eljárás módokat, mint az erények legékesebbjeit tekintik. Persze ezzel sem elégszik meg Tisza István gróf, hanem az utilitarista irányt a szerfölött elkoptatott, de azért nem kevésbé odiosus *materialista* jelzővel tiszteli meg s vele szemben *az isteni akarat előtt való meghajlás* ép oly termékeny, mint új elvét ajánlja a társadalmi ethika alapjául.

A nemzeti genius ez alkalommal a grófort olyan állításokra vezeti, melyeket részletesebben czáfolni e szemle olvasói előtt fölösleges. Csak azt az egy tényt akarjuk nem is olvasóinknak, de Tisza István grófnak figyelmébe ajánlani, hogy az a szörnyen lenézett *materialista* gondolkodás adott meg minden jogot és szabadságot a múltban és fog megadni a jövőben is, míg az u. n. isteni akaratra való hivatkozás volt minden korban a fő-érve azoknak, a kik a hasznosságukat elvesztett intézményeket a közérdek ellenében továbbra is fentartani akarták. Ez ismét

egy törvény, melyre a sociologia »dajkameséje« tanította meg az emberiséget.

Még számos ilyen van.

Milyen kár, hogy Tisza István gróf nem méltatja azokat figyelmére.

És végig tekintve a Tisza István gróf gondolatsorain, szomorúság fog el: micsoda végtelen lassú a haladás az emberiség fejlődésében! Íme a XX. század magyar közéletének egyik joggal tisztelt államférfia világnézetében olyan eszmék alapján áll, melyek a görög bölcsészet egy igen korai szakában már elavultaknak tekintettek.

Elemér Oszkár.

TUDOMÁNYOS SZEMLÉK.

A magyar állameszme története.

A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Politikai tanulmány. Írta Beöthy Ákos. I. Rész. A régi Magyarország a honfoglaltól az 1825-iki országgyűlésig. Budapest, az Athenaeum kiadása. 895 oldal.

A nemzetek történetét két szempontból kell vizsgálnunk, ha azzal akarunk tisztába jönni, hogy mi politikájuknak alapgondolata és hogy mi a leghelyesebb politika, a melyet valamely adott időpontban követniök kell. Az egyik kérdés az, hogy milyen a nemzet, a másik az, hogy milyenek a körülmények, a melyek közt a nemzet él. Mindenesetre könnyebb e kérdéseket feltenni, mint feleletet adni rájuk. Ha az első kérdésre akarunk megfelelni, oly aprólékos történeti s ethnologiai kutatásokra van szükségünk, annyira bele kell merülnünk az illető nemzet lélektanába, annyira bírnunk kell azzal a képességgel, hogy egyes szörványos jelenségekből megalkothassuk a nemzet nagy jellemvonásait, hogy a feladat teljesen sikeres megoldása majdnem emberfölötti munkának látszik. Ha pedig a második kérdésre akarnak feleletet adni, oly finom értelemre volna szükségünk, az egyes külső viszonyoknak s az egyes egymást keresztező érdekeknek súlyát és értékét annyira hajszálnyi pontossággal kellene meghatározni, hogy ilyen képességet ismét alig fogunk valahol találni. De hogyha valaki mindkét kérdésre, sikeresen is felelne meg, még akkor is hátra volna egy további nagy nehézség. A nemzetek politikájának két említett tényezője ugyanis mindkettő nagyon fontos, de nem egyenlően fontos. Az egyik viszonylatban az egyik, a másikban a másik bír tulsúlylyal s hogy melyiknek kell engednie, annak megállapítása annál nehezebb, mert mindkét tényező alkatelemei között sok teljesen *imponderabilis* elem is van. Ezért a nemzetek politikája sohasem volt és soha sem lesz exakt tudomány, a melyben feltétlenül érvényes tételeket állíthatunk fel, hanem mindig legtágabb tere lesz a személyes hajlamoknak és ösztönöknek, az egyéni nézeteknek és meggyőződéseknek s lehet, hogy éppen a legtágabb látókörrel bíró emberek találják el legkevésbé nemzetük exigenciáit.

Ez okból az emberek nagy része — s magunkat is ezekhez számítjuk, — a bizalmatlanság egy nemével szokta fogadni azokat a kísérleteket, a melyeknek céljuk, tudományos utón a nemzeti politika alapkövetelményére s jövődöbeli irányára világot vetni.

Ha azt a nagy mérleget fel akarnók állítani, a melynek segélyével a nemzet erőviszonyait, a nemzeti élet különféle tényezőinek súlyát meg akarjuk mérni, a melylyel — hogy Beöthy szavait használjuk — az állami élet súlypontját meg akarjuk határozni, hogy ennek ismeretében azután megállapíthassuk a követendő politika irányát, akkor azt látnók, hogy ez a mérleg nem áll egyszerűen két serpenyőből, hanem hogy minden serpenyője egy hosszú, komplikált nagy mérlegrendszerrel függ össze, a melyben minden mérleg alig lesz valaha teljes egyensúlyban. Hogy egy nagyon felületes példával illusztráljuk a dolgot, a politikának egyensúlyt kell teremtenie p. o. a nemzet politikai és gazdasági törekvései között, a gazdaság terén ismét egyensúlynak kell lennie az egyes gazdasági tényezők érdekei közt s minden gazdasági tényező virágzása ismét attól függ, hogy számos apró érdek egyensúlyban maradjon. Egy nagyon vázlatos példa ez arra, hogy mily sokféle érdeket kell mérlegelni ily kérdések elbírálásánál. Az eszmény az, hogy mind e mérlegek teljesen egyensúlyban álljanak, a minek következménye volna, hogy egyensúlyban állana a nagy mérleg is, mely a nemzet összes erőviszonyait mutatja meg, de ennek megvalósítása legfőljebb megközelíthető s egészen soha el nem érhető, annál kevésbé, mivel a számtalan érdekmérleg súlya minduntalan változik. Tudományosan megállapítani ezt az egész nagy érdek rendszert alig lehet s ha nagy fáradsággal ma meg is állapítanók, holnap esetleg az érdekek egyensúlya már ismét meg volna zavarva. Ezért nehéz a gyakorlati politika terén eredményekre jutni.

Mindezzel távolról sem azt akarjuk mondani, hogy Beöthy Ákos és azok a nagy írók, kik külföldön saját nemzetükre vonatkozólag hasonló tanulmányokkal foglalkoztak, meddő munkát végeztek volna. Kétségtől az ily munkák rendkívüli módon mélyítik a politikai belátást s élesítik a szemet, becüket csak túlhajtani nem szabad, mert azért a legélesebb szem sem lesz képes, a jövőbe látni s a jövő irányát megállapítani. Pedig ez az, a mit Beöthy Ákos tulajdonképen akar, a midőn be akarja bizonyítani, hogy *Magyarország fejlődése a jövőben a personalis unió irányában fog véghez menni.*

Beöthy Ákos kétségtelenül szintén belátta, hogy a nemzeti politika alakulása az említett két tényezőtől: a nemzet belső törekvéseitől és a külső viszonyoktól függ. Erre mutat az a két idézet is, a melyet Beöthy könyve jeligéjeként írt le rögtön az első lapra. Az egyik Verbőczyből van véve és így szól: »A magyar állam, alávetett részeivel egyetemben, ellenségeknek közepette, tulajdonképen azok torkában fekszik. Ennek következtében mindenkor fegyverrel kell azt biztosítani és oltalmazni.« A másik idézett mondást az 1791: X. t.-cz.-ben találjuk meg a következő szavakkal: »Magyarország független, szabad állam, önálló alkotmánynyal és kormányzattal bír, tehát semmi más ország vagy nemzetnek nincs alávetve.« Ez az utóbbi gondolat igen praegnansul fejezi ki a nemzet törekvéseinek alapjaként minden időben változatlanul fennállt vezérelvet, míg a Verbőczyből vett idézet találóan rajzolja meg azt a külső helyzetet, a mely-

ben Magyarország a honalapítás óta a mai napig úgyszólván állandóan élt. Igen tanulságos lett volna a nemzeti politika egyes fejlődési phasisainak megítélése szempontjából a nemzeti törekvések alapelveinek módosulását a folyton változó külső viszonyokhoz képest egy ezeréves történelmen át figyelemmel kísérni. Beöthy könyvében ez a szempont némileg háttérbe szorul, ü eleven érzékkel bír mindazon történeti események iránt, a melyek Magyarországnak függetlensége megővésére irányuló törekvéseit jellemzik, de nem méltatja eléggé figyelemre a világpolitikai viszonyokat, a melyek e törekvéseket gyakran igen érezhetően befolyásolták. Ennek következtében számos jelentékeny hibát követ el s csak így érthető meg, hogy többet ne említsünk, az, hogy a mohácsi vészt csak katonai vereségnek tekintí, a melynek mélyebb politikai okai nem voltak, a mi arra kényszeríti, hogy az egész másfél századig tartó török igát egy ily egyszerű katonai katastrophának tulajdonítsa.

Ez a felfogás igen hazafias s a nemzetre nézve kétségtelenül igen hízalgó, de történelmileg téves. S ezért innen kezdve tévesek aztán Beöthy fejtegetései egészen 1825-ig, — (eddig terjed az első kötet), — de tévesek lesznek előreláthatólag az 1825. évtől napjainkig terjedő időre vonatkozólag is, sőt tévesek a jövő politikai irányának megjelölésénél is. Nem azért volt kénytelen Magyarország a mohácsi vész után önállóságát részben föláldozni, mert hadserege vereséget szenvedett, de azért, mert e vereség összeesett a nemzetközi viszonyok oly alakulásával, a mely Magyarországra nézve lehetlenné tette azt, hogy mint nagyhatalom továbbra is fennálljon. Az Anjouk korában, sőt még Mátyás alatt is, Magyarország valóban egyike volt a legjelentékenyebb európai hatalmaknak, úgy területre, mint hadseregének nagyságára és fejedelmének hatalmára nézve. A mohácsi vész korában azonban a dolog másként állt. Abban az időben már létezett, még pedig Magyarország tőszomszédságában, V. Károly hatalmas birodalma és létezett egy rengeteg segélyforrásokkal rendelkező török birodalom, a távolabbi nagyhatalmaktól egészen eltekintve. Ily körülmények közt Magyarország természetszerűleg, önhibáján kívül, relatíve kisebbszerű hatalommá lett, mely csak úgy tarthatta fenn magát, hogy korlátlan rendelkezési szabadságából engedményeket tett s ezek árán szövetségest keresett — Ausztriában. S mivel ez a fejlődés 1526 óta nemhogy megszűnt volna, de még kifejezettebb lett, ugyanezen okok ma is az Ausztriával való szövetséget javasolják. És éppen e szövetségben látnám én az egyensúlyt a nemzet belső törekvései és a külső viszonyok által parancsolt szükségletek közt, ebben látnám az összhangot Verbóczy szavai és a X. 1792. t.-cz. szavai közt.

Beöthy munkája daczára ama számos becses, szellemes és tartalmas fejtegetéseknek, a melyek e munkát minden időkre fontos politikai olvasmányvá fogják tenni, soha nem lesz az nálunk, a mi Buckle könyve Angliára nézve, Taine munkája Francziországra nézve. Céljaira nézve talán leginkább Taine munkájával egyezik, hisz úgy Taine mint Beöthy a históriában arra keresnek magyarázatot, hogy mi lesz nemzetük politikai fejlődésének jövő iránya. Beöthy azonban

a nagy francia mestert meg sem közelítette, hiányzik belőle Taine philosophiai mélysége, históriai pártatlansága, fényes, soha szét nem folyó tárgyalási módja. Taine a francia nemzetet s a francia társadalmat mozgó erőknek mélyére hatolt, aprólékos, részletes kutatások eredményét foglalva össze nagy képekben s elvekben és ily módon sikerült neki, azt a nagy átalakulást, amelyben Franciaország keresztülment, alapokaira visszavezetni, úgy, hogy a felsorolt képnél megmaradva mintegy meglevenedik szemünk előtt az a proceszus mint nagyobbadik s nő egészen önmagában a nemzet erőviszonyait jelképező mérlegrendszerben az egyik vagy a másik serpenyő tartalmának súlya s mint áll ismét helyre, gyakran a mérlegek erős meg-rázkódtatása útján az egyensúly egészen új alakban. Beöthy ellenben nem nyújt többet, mint azokat a benyomásokat, a melyeket a magyar nemzet története egy kétségtelenül igen tág látkörű gondolkozó főben tett. Végig veszi a magyar állam egész történetét egyelőre a honalapítástól 1825-ig, igen terjedelmes módon. Mindenkorra vonatkozólag, ismételjük, igen becses, igen tartalmas megjegyzéseket tesz, de az a nagyon tanulságos proceszus, a melyben a magyar politika alapgondolata az idők folyamán keresztülment, munkájában ha fejtegetve is van, nem domborodik ki kellőképen és elvész számtalan, a magyar állameszme *fejlődésének* kimutatásával jelentéktelen, bár különben igen érdekes apró részletnek tömkelegében. A ki a magyar állameszme fejlődését akarja kimutatni, annak nem elég a kereszténység felvétele jelentőségének tárgyalásánál egyszerűen reámutatni arra, hogy az eddigi állapot nem maradhatott meg, ennek indokait is elő kellett volna adni, s ha Beöthy mindjárt azt is gondolta volna, hogy ezek az indokok kézen fekvők, ez nem ok arra, hogy egy oly munkából, mely épen ezen fejlődés kimutatását célozza, elejtsük őket. Hogy mi tette Magyarországot nagyhatalommá Nagy Lajos korában, ez még kevésbbé van fejtegetve Beöthy könyvében, hogy miért veszítette el az ország önállóságának egy részét a mohácsi vész után, annak előadása, mint fennebb kimutatni iparkodtunk, ismét felszines történelmi vizsgáldásra vall.

Az a benyomás hogy Beöthy az egyes fejlemények közti összefüggés tárgyalásánál nem képes a dolgok alapokaira visszamenni, még élénkebbé válik, azon tárgyalási mód következtében, melyet Beöthy követ. Beöthy munkáját »politikai tanulmányinak nevezi és tényleg egy puszta históriai munkában azok a széles kitérések külföldi államok politikai szervezetére és intézményére nem volnának helyükön. De ha a munkát politikai tanulmánynak fogjuk fel, akkor ismét majdnem minden fejezetben sok olyan részlet találunk, mely a nemzet politikai fejlődése szempontjából teljesen irreveláns s csak történelmi szempontból bír érdeklél, sőt mondhatni, hogy ez a politikai szempontból felesleges rész foglalja el a legnagyobb helyet. Nagyon kár, hogy Beöthy nem két munkára osztotta fel a tárgyalt anyagot, egy a magyar állameszme fejlődését kimutató politikai tanulmányra (az ide vonatkozó anyag 150 oldalon, kényelmesen elfért volna) s egy históriai tanulmányra, a melyben igen érdekes, nagybecsű olvasmányt képezett volna az a

sok találó megjegyzés, melyet Beöthy az egyes korokban szereplő nagy alakokról ad. Úgy, a mint a könyv meg van írva, a részletek elnyomják az alap gondolatot, annyira, hogy olykor-olykor Beöthy maga megfélekedzik arról, hogy politikai eszmemenetének fonalát felvegye s hézagokat hagy az argumentációban, a melyek hézagok maradnak akkor is, ha még oly becses a történelmi anyag, a melylyel kitöltve vannak. Valóban, egy kisebb könyvben Beöthy többet nyújthatott volna s műve ez esetben nem juttatta volna folyton az olvasó eszébe Salisbury lord azon mondását, hogy *a thing is not necessarily great because it is big*.

E megjegyzésekkel távolról sem akarjuk a munkát becsmérlni. Tárgyalási módja nem egészen koncíz, következtetéseit, (s ez már nem is annyira kritika, mint inkább az ellenkező vélemény hangoztatása egy oly téren, a hol az egyéni nézetek között mindég a legnagyobb különbségek fognak létezni,) nem fogadjuk el. De azért annyi mélység, annyi hazafiság, annyi találó ítélet, annyi új eszme, annyi bölcsesség s annyi ismeret van lerakva e könyv 895 oldalára, hogy majdnem minden fejezetben találunk olyasvalamit, a miért érdemes volt a munkát elolvasni. Oly munka ez, a melynek minden egyes részlete, önmagában szemlélve becsesebb, mint az egészében szemlélt munka. Beöthy nem oldja meg feladatát, hogy a jövő politikai irányára világot vessen, már csak azért sem, mert a munka, — egyelőre legalább, — csak a történelmi fejlődést vázolja, ez pedig a jelen politikai helyzetének s a jövő politikai irányának megítélésénél ugyan nagy nyomattékkal esik latba, de egyedül nem mérvadó. Nem tudjuk, hogy a második kötet, mely a bizonyítás szempontjából sokkal fontosabb lesz az elsőnél, közelebb fog-e vinni a feladat megoldásához. Az első kötet azonban kétségtelenül nem győz meg Beöthy felfogásának helyességéről, a mely szerint a personalis unió felé való haladás képezi a magyar nemzet jövőjét. Sőt az ideál szempontjából is képzelhetünk Magyarországra nézve sokkal fényesebb jövőt, sokkal fényesebb feladatot, mint a minden áron a personalis unió felé való törekvést: azt, hogy az Ausztriával való kapcsolat szoros fentartása mellett egykor Magyarország fog az egész monarchia súlypontjává válni s hogy Magyarország fővárosából fogják az osztrák-magyar nagyhatalom sorsát magyar nyelven s magyar szellemben intézni. Ebben az alakban talán még újjászülethetik a Mátyás-korabeli Nagy-Magyarország. Megengedjük, hogy ez a jövő egyelőre pusztán álomnak látszik, de bizonyos, hogy legalább hazafias álmainkban Magyarországnak nagyobb célokat is lehet kitűzni, mint a personalis unió megvalósítását.

A nemzetközi munkásvédelmi szövetkezés és a nemzetközi munkáshivatal.

A párisi világkiállítás tartama alatt tartott kongresszusok sorában a socialpolitikára való nagy fontossága miatt kiváló jelentőségű a nemzetközi munkásvédelmi kongresszus, melyen megalakult a nemzetközi munkásvédelmi szövetkezés.

Ez a szövetkezés részint II. Vilmos német császár által egybehívott berlini konferenciából (1890. márczius 15—19.) részint a zürichi nemzetközi munkásvédelmi kongresszusból (1897. augusztus 23—28.) támadt életre. A berlini konferencián kizárólag kormány kiküldöttek vettek részt és pedig: Németország, Ausztria, Belgium, Magyarország, Franciaország, Anglia, Schweiz, Olaszország, Dánia, Spanyolország, Portugál, Norvég és Svédország, Németalföld és Luxemburg delegáltjai (hivatalnokok vagy ipari szakértők); a zürichi kongresszuson leginkább munkásegyletek kiküldöttjei voltak jelen Amerikából és Európa legtöbb államából.

Parisban a múlt év július havában ülésező kongresszus néhány polgári socialpolitikus kezdeményezéséből indult ki, a kik az 1897-ik évben Brüsszelben arra az elhatározásra jutottak, hogy a törvényes nemzetközi munkásvédelem szükségességéről alkotott meggyőződésüket valóra kell változtatniok. Ezen kezdeményezésnek megfelelően a kongresszus résztvevőinek zömét socialreformisták Francia-, Német-, Magyar-, Olaszországból, Belgium-, Hollandiából, Ausztriából, Sveiczből és Amerikából alkották; ezekhez csatlakoztak még hivatalos megbízásban kormánykiküldöttek és számos különböző irányú munkásszervezetek képviselői is.

Az előadói széknél ült a berlini konferencia vezetője: Berlepsch és a zürichi szervezőbizottság elnöke: Scherrer; a kongresszust a francia kereskedelmi miniszter nyitotta meg egy nagyon tartalmas beszéddel, melyben a munkásvédelem nemzetközileg egyöntetű szabályozásával foglalkozik és utal egy nemzetközi munkásvédelmi iroda felállításának szükségességére, mely az egyes államok között bizonyos oly irányú érintkezéseket fog megteremteni, hogy minden egyes állam a másokban a munkásügyeket illetőleg elért eredményeket a maga javára hasznosíthatja; a kongresszus előadói között voltak hivatalnokok, polgári socialpolitikusok és munkás képviselők. A magukat képviseltető államok sorából hiányzott a német birodalom, mely így a sub auspiciis imperatoris megkezdett munkát egészen a magán socialpolitikusok tevékenységének engedte át. Hiányoztak a német szakszervezetek is — a socialdemokrata pártvezetőség parancsa folytán — a francziák és sveicziak ellenben élénk résztvettek.

A kongresszus tanácskozásainak egy gyakorlati eredménye, mely nagy jelentőségűvé válhatik: *a nemzetközi munkásvédelmi szövetkezés megalapítása és a nemzetközi munkás hivatal felállítása.*

Ezt az eredményt előkészítette több a törvényes munkásvédelem kérdéseivel foglalkozó és gondosan feldolgozott referátum, melyek részint nyomtatásban adtak a kongresszus elé, részint elmondattak. Hazánkból S z t e r é n y i Józsefnek az egész magyar munkástör-

vényhozásra kiterjeszkedő alapos és jeles műve: *Protection legale des travailleurs en Hongrie* adott részletes felvilágosítást a magyar munkás-törvényhozás anyaga felől. Németországról Hitze, Franciaországról Jay, Sveiczról Schüler, Ausztriáról Kuzmany, Belgiumról Mahaim művei adtak tájékoztatást.

Körülbelül ugyanazok a kérdések voltak, melyek a berlini és zürichi kongresszust foglalkoztatták. A munkaidő törvényes korlátozása, az éjjeli munka eltiltása, az iparfelügyelet, a törvényes munkásvédelem céljainak nemzetközileg való megvalósítása.

A kongresszus nagy és határozott szabályokat és célokat, melyekért a socialpolitikuskoknak küzdeniök kell, nem állított fel—és ezt hibájául rójják fel — így Francke professor is, a *Sociale Praxis* szerkesztője, kinek a nemzetközi munkásvédelmi szövetség történetéről irt dolgozata ez ismertetés alapjául szolgált. Pedig a nemzetközi munkás védelem alapelveit kidolgozni ha nem is megoldhatlan, de nehéz feladat. Azok a nehézségek, melyek a munkásvédelem nemzetközi szabályozásánál felmerülhetnek, eléggé ismeretesek. De mégis utalnom kell elsősorban is azon nehézségre, melylyel a különböző államokban a munkaidő tartamára vonatkozó szabályok megalkotása jár; azután a nemzetközi ellenőrzés és a bíróságok organizációjának nehézségére, a mely bíróságok hatáskörébe az idevonatkozó szabályok áthágása feletti ítélkezés tartoznék; végül utalnom kell a munkások képviselőinek az iparfelügyeleti tevékenységben való részvételére is. Mindezek a kérdések annyira bonyolultak és annyira érintik az állami gépezet tevékenységét, hogy ezek félig-meddig megnyugtató megoldása belátható időn belül alig lehetséges. Ezen nehézségek eredményezték azután azt, hogy a legújabb időkben azon tudósok és politikusok száma, kik a munkásvédelem nemzetközi szabályozásától sokat várnak, ha nem is csökkent, de nem is növekedett és ezen nehézségek beismerése alatt tagadhatlanul a nézetekben, melyek a munkásvédelemre vonatkozó nemzetközi kongresszusok tekintetében el voltak terjedve, jelentékeny változások álltak be. Ma már ezen kongresszusoktól nem annyira meghatározott és körülírt szabályok stipulálását várjuk, mint inkább a különböző nemzetek képviselőinek hasznos eszme- és gondolatcseréjét. A messziremenő nemzeti újítások szükségességének hangsúlyozásával a társadalmi gazdaságtan tudós képviselői és az ezekkel sympathizáló politikusok iparkodnak ezen kongresszusok segélyével a közvélemény figyelmét a munkáskérdésekre irányítani. Csak természetes, hogy a tudomány és a gyakorlati politika kiválóbb képviselőinek jelenléte az ilyen kongresszusok kívánságai és határozatainak bizonyos nimbust kölcsönöz, mely imponál ezen kérdésektől eleddig távol álló személyeknek is. Ezek a tárgyalások és discussiok eredményezték aztán azt, hogy sehonnan sem követelik vagy óhajtják már, hogy munkástörvényeket a különböző államok részére nemzetközi megegyezéssel hozzanak és ennek végrehajtását nemzetközileg ellenőrizzék; hanem mindjobban tisztul a közvélemény azon kérdést illetőleg mit lehet nemzetközi utón a munkástörvényhozás részére elérni. Ezért nem tartjuk mi egyáltalában oly nagy bajnak, hogy a

párisi kongresszus nem állította össze a szociálpolitikusok kötelezett-ségeinek dogmatikáját. E helyett a párisi kongresszus megérlette azt, a mit a berlini és zürichi nem tudott megvalósítani. Zürichben elhatározták, hogy a kormányok segítségével fognak egy nemzetközi munkásvédelmi iroda felállításáért agitálni; Berlinben határozatokat ajánlottak, melyek a munkásvédelemre vonatkozó hivatalos jelentések állandó kicserélését, statisztikai kutatásokat és a konferenciák megújítását helyezték kilátásba. De mindezek nem eredményeztek olyan szervezeteket, melyek a kitűzött célhoz vezettek volna. Sveicz minden törekvése mellett sem akadt elegendő kormány, melyek egy nemzetközi munkásvédelmi hivatalt felállítottak volna. Ez a szociálpolitikusok által rég érzett hiány most magánkezdeményezés folytán fog megszűnni, melynél azonban a kormányok jóakaró pártfogására erősen számítanak; és mint az eredmények mutatják nem is alaptalanul.

Hogy minő feladatot teljesítsen a nemzetközi munkáshivatal, azt az alább közlendő alapszabályokból elősorolt főbb szakaszok egészen megvilágítják. A hivatal gyűjteni, nyilvánosságra hozni és terjeszteni fogja a törvényes munkásvédelem eddig életben levő szabályait és munkái által a nemzetközi munkásvédelem előmozdítását fogja szolgálni. Tehát egy teljes felsorolást, könyvtárt és tudakozó helyet fog nyújtani és egyben a propaganda forrása fog lenni. Csak természetes, hogy a hivatal székhelyéül Sveiczot választották, mely régtől fogva a legkitartóbban küzdött egy ilyen egyesület megteremtéséért.

A munkáshivatal a nemzetközi munkásvédelmi szövetség szerve. Ennek lehetnek közvetlen tagjai, egyesületek, testületek, de leg-erősebb támaszait a nemzeti osztályokban fogja feltalálni. Németországban, Ausztriában, Belgiumban, Hollandiában, Sveiczban már megalakultak a nemzeti osztályok; alakulóban vannak és rövidesen csatlakoznak a központhoz: Magyarország, Italia, Anglia, Észak-Amerika, így a párisi kongresszus ezen egyesülés megalkotásával a munkás-törvényhozás fejlődésében egy jelentékeny határkövet állított. Ezen egyesülés alapszabályainak fontosabb pontjai a következők:

1. §. A törvényes munkásvédelem céljaira egy nemzetközi szövetség létesítetik, melynek székhelye Sveicz.

2. §. Célja ezen szövetségnek:

a) hogy összekötő kapcsul szolgáljon mindazok részére, kik a különböző iparállamokban a munkás-törvényhozást, mint szükségességet tekintik;

b) hogy nemzetközi munkáshivatalt állítson fel oly feladattal, hogy minden állam munkástörvényeiből időszaki gyűjteményt francia, német, angol nyelven kiadjon, vagy hogy ilyen közléseket elősegítsen.

Ez a gyűjtemény tartalmazni fogja:

1. minden a munkásvédelemre vonatkozó és érvényben levő törvény, rendelet, határozat szövegerinté szövegét, vagy tartalmát; különösen pedig a női és gyermekmunkára, felnőtt férfi munkások

munkaidejének korlátozására, vasárnapi munkaszünetre, időszaki pihenésre és a veszélyes iparra vonatkozólag;

2. ezen törvények és rendeletek történeti bemutatását;

3. a hivatalos jelentések főbb tartalmát ezen törvények, határozatok, rendeletek végrehajtását és magyarázását illetőleg.

c) Feladata továbbá, hogy a különböző államok munkás-törvényhozásainak stúdiumát megkönnyítse és különösen az egyesület tagjainak az életben levő törvényekről és ezeknek a különböző államokban való alkalmazásáról felvilágosítást adjon;

d) hogy emlékiratok kidolgozásával vagy más módon azon kérdés stúdiumát előmozdítsa, mikép hozhatók a különböző munkás-törvényhozások összhangba és mikép volna egy internationalis munkás-statisztika felállítható;

e) hogy nemzetközi munkás-kongresszusokat egybehívjon.

3. §. A szövetség nemzeti osztályokon kívül olyan tagokból és egyesületekből áll, melyek elismerve a szövetség 1. és 2. § alatti céljait, 10 frank évi tagdíjat fizetnek.

5. §. A szövetség tagjai megkapják a szövetség kiadványait.

6. §. A szövetség élén egy bizottság áll, mely a képviselőre jogosult különböző államok tagjaiból alakul.

7. Minden állam, melynek polgárai közül 50 a szövetségbe belép, 6 taggal van a bizottságban képviselve.

9. §. A bizottság hoz minden oly határozatot, a melyek a szövetség céljainak elérésére szolgálnak. A bizottságot az iroda hívja össze; de legalább két évenként mint közgyűlés összejön; különben annyszor, a hányszor az iroda szükségesnek tartja, vagy 50 bizottsági tag azt kívánja.

10. §. A bizottság az iroda tisztviselőit kebeléből két évre választja. E tisztviselők: az elnök, alelnök és főtítká.

11. §. Az iroda a bizottság határozatainak végrehajtója; összeköttetésbe lép minden iparállam olyan alkalmas embereivel, kik a munkástörvények és ezek alkalmazása felől felvilágosítást hajlandók adni.

14. §. A szövetség nemzeti osztálya megalakulhat, ha legalább is 50 tagja van és a szövetség pénztárába évi 1000 frankot be fizet.

Az osztályok alapszabályait a bizottság hagyja jóvá.

A nemzeti osztályok tagjainak ugyanaz a joguk van, mint a szövetség tagjainak; bizottságban való képviseltetésük az osztályok évi járulékától függ.

15. §. Ez a szabályzat egészben vagy részben a bizottsági ülésen megváltoztatható, ha a megváltoztatási javaslat körözve lett cs $\frac{2}{3}$ -a jelenlevő tagoknak mellette szavaz.

Ezen jól megszerkesztett alapszabályokon fog felépülni a nemzetközi munkásvédelmi szövetség és munkáshivatal majdan hatalmassá válandó szervezete, mely az egész világ minden ipari államát idővel tagjai sorába fogja igtatni és a mely ép úgy a munkásosztály érdekeinek jelentékeny előmozdítója leend, mint megkönnyítője és lendítő kereke az elméleti és gyakorlati socialpolitikuskok tevékenységének.

Lessner.

Majláth gróf a kivándorlásról.

A Nemzeti Szövetség márczius tizenötödiki közgyűlésén Majláth József gróf, a socialis kérdések ezen önzetlen tanulmányozója nagy-érdekű felolvasást tartott a kivándorlásról.

Nem volt felolvasásában semmi abból, a mi a legtöbb agrár-felszólalást jellemezni szokta: semmi osztályérdek vagy kasztszellem. Nyugodt és objektív bírálata volt ez a helyzetnek, bölcs és termékeny synthesise a javaslatoknak.

Meggyőző erővel mutatta ki a kivándorlási baj okait. Ezek közül némelyiknek nagyobb, másoknak kisebb jelentőséget tulajdonított, mint mi (így a nagy kötött birtokok veszedelmét túlságosan kicsinyelte, míg az uzsoráét talán jelentőségén felül kiszínezte), de egészben véve az a kép, melyet az alsó néposztályok sorsáról élénk állított ép oly igaz mint megdöbbentő volt.

És igazán csodálkoznunk kell, hogy egy ilyen agyban és szíven egyaránt kiművelt férfiú, mint a gróf, a ki oly tisztán látja a nép bajait, a ki oly élesen bonczolgatta a kór okait, a ki a történetíró mélyrelátásával festette meg politikai és társadalmi életünk összes sebeit: a socialis érzék hiányát, a rossz közigazgatást, a lelketlen hatósági rendszert, a jogvédelem megdöbbentő silányságát, az állam pálinkaháztartását, az uzsorát, a falusi iskolázás gyarlóságát stb. még mindig a jó- és roszhisszemű tuczatpolitikusok kedvenc vesszőparipájával, a »lelketlen izgatókkal« túlságos komolysággal operál. Mégis sem ezzel, sem más közkeletű frázisokkal nem engedte logikájának erejét megrontani. Kellő nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a kivándorlást erőszakkal meggátolni nem lehet és nem szabad, hogy azt megszüntetni csak az okok megszüntetésével lehet: jó közigazgatással, jó népneveléssel, valóságos (és nem papiroson levő) ingyenes jogvédelemmel, az ipar és a kereskedelem fejlesztésével, a lehetőség megteremtésével, hogy a derék munkás túrhető jólétet szerezhessen.

A népet tehát bár fel kell világosítani a veszélyekre, melyekkel a kivándorlás jár, de az eredménnyel biztató kivándorlást épen nem szabad megakadályozni. Ellenkezőleg az állam és a társadalom kötelessége a kivándorlókat itthon és új hazájukban »indokolatlan szigor« és kifosztogatások ellen megvédelmezni. Igaz melegséggel utasította vissza a hazafiatlanság vádját, melyet gyakran hangoztatnak ezen szegény emberek ellen. »Nem boldogabb hazát, de könnyebb megélhetést mennek ők keresni.« Mondhatta volna azt is, a mindennapi kenyeret, a koplalás vagy éhenhalás helyett.

Igen figyelemreméltók azok az észrevételek is, melyek módozatokat ajánlanak arra nézve, hogy a kivándorlók és a haza közötti szállak — úgy gazdasági, mint erkölcsi tekintetekben — ápoltságának és fentartásának.

Talán ezzel a sovány vázlattal is sikerült felébreszteni olvasóink figyelmét az államférfiul szempontokban és termékeny javaslatokban egyaránt gazdag felolvasás iránt.

»Higgadt és céltudatos socialis politika« az egykor szükséges,

de ma már meddő közjogi vitatkozások helyébe: ez az a sark tétel, melyen a gróf nemzetfejlesztő politikája felépül.

Igaz, hogy nem új eszme, de lehet-e elég gyakran a frázisok országában hangsúlyozni?
—r.

Állati társadalmak.

Tierstaaten und Tiergesellschaften von Dr. Paul Girod. Aus dem französischen übersetzt und herausgegeben von Prof. Dr. William Marshall. Leipzig, 1901. Hermann Seemann Nachfolger; 278. old. Ára 3 m.

Girod a lehető legszélesebb értelemben veszi a *társadalom* szót s körülbelül mindott állati társadalmat lát, a hol több állat együtt él. Az állati társadalmaknak három alapformáját különbözteti meg: 1. a *közönyös társadalmakat*, a melyek pusztán abban állanak, hogy mindenik résztvevőnek tömege a többiekéhez csatlakozik és ezzel hozzájárul egy ellentálló, társas tömeg létesüléséhez. Az egyes résztvevők megtartják teljes függetlenségüket és semmiképen sem törődnek társaik sorsával meg életmódjával. A közönyös társadalmak csoportjába sorolja Girod a vándorhalakat, a madárhegyeket, a fecskék és a vándorgalambok, úgyszintén a lemmingek és a vándorpatkányok vándorlásait. A második főcsoport a *reciprok vagy a kölcsönösségen alapuló társadalmaké*. Ezek a társadalmak sem állandók, de a résztvevők a társulás idején egymás javára is dolgoznak, képességeiket egy közös cél szolgálatába bocsátják. Itt már tervszerű együttműködéssel találkozunk, de az egyesülés egy-egy ilyen közvetlen cél elérése után ismét felbomlik. Ilyen egyesülés pl. a darvak háromszöge, a mely a lehető legkisebb ellenállással szeli a levegőt, a farkasok rablócsapatai, a melyek egy-egy zsákmány közös megszerzésére verődtek össze, egyes madárfajok egyesülései ragadozók megtámadására, vagy a velük szemben való védekezés céljából, a hódok közös munkával épített telepei stb.

A harmadik főcsoportba *az állandó társadalmak* tartoznak, a melyek lényege, hogy még az egyének halálával sem szűnnek meg, hanem nemzedékről-nemzedékre tovább szállanak. Az egyéneket itt szoros kapcsok fűzik egymáshoz, kölcsönösen támogatják egymást és részt vesznek a közösség védelmében. E társadalmak sorába tartoznak a varjak egyesülései, a melyek körében az együttműködésnek és az együttérzésnek csodálatos foka fejlődött ki és ide tartoznak némely emlősök csordái, a melyekben már a munkafelosztásnak némi nyomaival is találkozunk. A legfejlettebbek a majmok társadalmi, főként az emberhez legközelebb állókéi.

A könyvnek egy igen terjedelmes része a méhek és hangyák társadalmaira foglalkozik és összegyűjti az ezekre vonatkozó kutatások legfontosabb eredményeit.

Girod könyve azonban nemcsak az egy fajhoz tartozó állatok egyesüléseivel foglalkozik, hanem a társadalmak fogalma alá sorolja a különböző állatfajok egyesüléseit is. Azokat az egyesüléseket, a

melyekben a különböző fajú állatok kölcsönösen hasznosak egymásra nézve, *mutualistáknak* nevezi Girod s ide főként azokat az élősdieket sorolja, a melyek a tartózkodó helyükül szolgáló állatnak is hasznosak. Egy másik faja az ilyen heterogén társadalmaknak, a midőn az egyik állatfaj egy másik hulladékaiból, maradékaiból él, a nélkül azonban, hogy ez utóbbinak viszontszolgálatokat tenne. A heterogén társadalmak harmadik faja végül a *parazitizmus* vagyis az az eset, a midőn az egyik állatfaj egy másikkal együtt, még pedig annak rovására él.

Sőt szerzőnk még tovább megy és még bizonyos *állatkolóniáknak* is szentel egy fejezetet, a melyben azokat a telepeket ismerteti, a melyeket pl. szivacsok és korallok alkotnak.

A könyvnek határozottan hibája, hogy a társadalom fogalmának túlságos kiterjesztésével az együttélésnek sok olyan formájáról szól, a mely a társulás szempontjából egyáltalában nem tanulságos. Nagyobb hiba azonban, hogy az adatok kellő kritika és legtöbbször a források idézése nélkül vannak felhasználva, úgy, hogy sohasem lehet tudni, mikor van szó tudós kutatás eredményéről és mikor megbízhatatlan vagy elavult adatokról, sőt nyilvánvalóan üres fecsegésszámba menő közlemények is akárhányszor beleszövődnek a többiek közé, hogy a könyv komolyságát jelentékenyen veszélyeztessék.

S—é.

A római császárság városi igazgatása.

*W. Liebeman: Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche.
Leipzig, Verlag von Dimcker & Humblot 1900. 577 l.*

A történetírás újabb iránya elől, mely kutatásának súlypontját a különböző korok társadalmi életének jelenségeire helyezi, nem zárkózhattak el az ókori világgal tudományosan foglalkozók sem. Ezért mindgyakrabban tűnnek fel a könyvpiaczon oly művek, melyek az ókor, különösen a római birodalom népei társadalmi helyzetére kívannak világot vetni. Megkönnyíti e feladatot a közelmúltban lelt nagyszámú feliratok bő anyaga, kecséget a megoldásra az az, úgylátszik, leküzdhetetlen vágy, mindennek csiráját az antik világban fellelni. E mozzanatoknak köszönheti valószínűleg létét szerzőnk műve is.

A római városok igazgatására vonatkozó munkák száma aránylag igen nagy, ennek okát azonban nem abban leljük, mintha a városok, mint a római társadalmi élet gócpontjai vonták volna magukra a figyelmet, hanem az a már említett körülmény, hogy a középkori városi szervezeteknek a rómaiakból levezetésével alakítható legyen az a bizonyos, legtöbb író által oly nagyon kedvelt, de nem mindig indokolt, intézményi folytonosság. E törekvés azonban nem sikerült, mert ma már általánosan elfogadottnak tekinthető azon nézet, hogy a római városi szervezet, anélkül, hogy a

* Róma gazdaságtörténete. Huszadik Század. I. 73.

középkori városok szervezetére említésre méltó befolyást gyakorolt volna, Franciaország déli részeiben is, hol legtovább élt, a X-ik század körül nyomtalanul eltűnt. Az Összefüggés tehát, mely a római és modern városok közt megállapítható, csakis topográfiai lehet, vagyis nélkülöz minden belső vonatkozást. Minthogy azonban újabban is vannak írók, kik ezen eredményben megnyugodni nem tudnak és makacsul ragaszkodnak az említett folytonosság kimutatásához, önálló nyilatkozataiban és különösen következtetéseiben nagyon óvatos, mondhatnók, félős szerzőnk s a controversiák megállapítására szorítkozik és maga nem foglal állást, hanem művében tisztán az emlékek eredményeinek visszaadásánál marad.

A mű a szerző előszava szerint csak egy fejezete azon tanulmányoknak, melyeket a római municipális fejlődés terén tett és csak azon egy kérdésre kivan feleletet adni, hogy a városok háztartása a városok és az állam támasztotta következtetésekkel szemben rendben volt-e tartható; maga Róma és Egyiptom a vizsgálat körén kívül hagyattak. A felelet, melyet a felvetett kérdésre a szerző meglehetősen határozatlanul ad, az, hogy a városok helyzete a császárság kezdetétől fogva már válságos volt, mert a városoknak politikai súly nem jutott, ellenben gazdaságilag óriási terhek hárítottak rájuk, melyeket még növeltek a mindig rosszabbá váló agrár-viszonyok és csak időközönként enyhítettek, de sohasem szüntettek meg, esetleges kedvezőbb gazdasági helyzetek. — A kérdés megoldásánál első sorban szembeállítja a városok bevételeit és kiadásait; az előbbiek: 1. földbirtok, 2. földbirtok értékesítése (halászat, bányászat stb.), 3. községi berendezések használatából származó bevételek (vízdíj, fürdődíj stb.), 4. adók és vámok, 5. rendőri bírságok jövedelmei, 6. hivatalbalépéssel járó szolgáltatások, 7. városi rabszolgák, 8. városi tőkék értékesítése; az utóbbiak: 1. kulturális és sacrális czélok, 2. nevelés és tanítás, 3. követségek, 4. állami posta és beszállásolás, 5. fürdőintézetek, 6. közjótékonyosság, 7. gabonával való ellátás, 8. játékok és népmulatságok, 9. tiszteletnyilvánítások (császárkultusz), 10. építészet. Az e címek alatt előadottak mozaik szerű összeállításai a vonatkozó irodalmi és felirati emlékeknek, tiszta képet azonban tárgyukról semmiféle szempontból sem adnak. A mű második és főrésze a városi vagyongazgatással foglalkozik és tarkabarkaságban adja elő mindazt, a mit a szerző forrásaiban a városok szervezetére, jogi és gazdasági életére, ezek eredményeire vonatkozólag talált; a szerző, úgylátszik classica-filológus, mert anyagát sem a társadalomtudománnyal foglalkozó, sem a jogász számára alkalmas módon rendszerbe foglalni nem tudja. Ezen utóbbi képességének hiánya különösen a mű harmadik és utolsó részében mutatkozik, hol az állam és a város viszonyát tárgyalja. Az államnak és a keretén belül alakult közjogi közületeknek viszonya a közjogász szempontjából mindig egyike lesz a legérdekesebb kérdéseknek. Nagyon sajnálnunk kell tehát, hogy e viszony megvilágítását és kifejtését a szerző teljesen elejti, teszszük ezt annál inkább, mert a római közjog ezen része ma nemcsak történeti szempontból érdekes, de a jövő szempontjából is tanulságos lenne. A római császárság

ugyanis, mint már Mommsen kifejtette, városi községek köteléke volt; a város az alapközölete a birodalmi igazgatásnak a jogszolgáltatás és a közigazgatás minden ágára nézve; a vidéki kerületek és kisebb helységek a városokhoz osztattak be. Az állami berendezés ezen módja, azt hiszszük, fog életre kelni előbb-utóbb a modern államokban is. Kétségtelen ugyanis, hogy a városok súlya mindenfelé a vidékkel szemben, mondhatjuk, napról-napra nagyobbodik. A nemzeteknek úgy anyagi, mint szellemi tőkájük a városokban helyezkedik és természetesen a vidéken keletkező erőket is magához vonja. Ennek pedig következménye, hogy minden város a körülötte levő vidéket befolyása alá keríti, rendszerint addig a határig, hol egy másik város hatása már mutatkozik. Hogy ezen tények, melyek közelebbi vizsgálatába itt nem bocsátkozhatunk, az államok közigazgatási szervezetében is előbb-utóbb érvényesülni fognak, legálább is valószínűnek mondható.

Végül tehát abban foglalhatjuk össze a szerző művéről véleményünket, hogy a munka a római városi igazgatásra vonatkozó irodalmi és különösen felirati emlékek meglehetősen bő tárháza, mely azonban az anyagot még oly, hogy úgy mondjuk, nyers állapotban adja elő, hogy mindenesetre még specziális feldolgozást kívánna, mielőtt akár a társadalomtudománnyal, akár a közigazgatás kérdésével foglalkozók által sikerrel felhasználható volna.

Dr. Harrer Ferencz.

Jogi seminariumok.

«Jogesetek. Közli: Vécsey Tamás, a római jog ny. r. tanára a budapesti egyetemen, a M. T. Akadémia r. tagja, a Magyar Jogászegylet alelnöke. — Budapest, 1901. Politzer Zsigmond kiadása». Ára: 2 korona.

Hogy a gyakorlat legyen tudományosabb és a tudomány gyakorlatiasabb: már a múlt század első felében hirdette egy oly nagyszabású jogtudós, mint *Savigny*. Követői felkapták a jelszót, s a mindent systemába öntő német szellem a gyakorlati jogi oktatás sokféle rendszerét honosította meg a német egyetemeken, s emelte fel a fejlődés nem kicsiny fokára. Csak természetes, ha nagy szomszédunk után sántikálva, minálunk is megérett a gondolat, hogy a közélet számára képzett szakembereket, jogász hivatalnokokat sokkal biztosabban és jobban lehet nevelni, ha az elmélet mellett a gyakorlatias irány már az egyetemi oktatás során is kellőképp érvényesül.

Újabban nem is esik szó a jogi oktatás reformjáról a nélkül, hogy a minél intenzívebb méretekben megvalósítandó seminariumi rendszer azzal kapcsolatba ne hozassék.

Ily körülmények között *Vécsey* «Jogesetei»-nek előszavában méltán önérzettel hivatkozhatik arra, hogy a seminariumi oktatásnak első úttörői közé tartozik. Római jogi munkájához függelék-

képpen már közreadott egy esetgyűjteményt, a most megjelent «Jog-esetek» tehát már második s ezúttal önállóan megjelent munkája e körből.

Hetvenhét eset van benne fölvéve — minden rendszer nélkül — úgy a hogy maga a mindennapi élet a jogi kérdéseket fölveti. Nézetünk szerint nagyban emeli értékét, hogy mindenik eset a szó szoros értelmében az életből, főleg a magyar joggyakorlatból van mentve, s egyike sem nyújt a vizsgálódó jogtanuló elébe költött tényálladékokat

A képzeleti esetek háta mögött mindig ott kísért a doktrinerség árnya, s valóban furcsa színben tűnik fel a fölállított elméleti thesishez esetet fundálni ki, melyen annak «gyakorlatiassága» legyen bebizonyítható és illusztrálható. A szabályok értékét igazán csak az élet próbálhatja ki. Vécsey esetei ügyesek és jó segédeszközül szolgálhatnak a seminariumot vezető professor kezében.

Kívánatos volna, hogy ezt a gyűjteményt minél hamarább, újabbak és hasonlóan jók kövessék. Mert — a mint szerző maga is megjegyzi — «esetgyűjtemény lehet sok, de sohasem elegendő.»

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

Valamely gyermekkori olvasókönyvemben egykor egy kis mesét olvastam, mely annak idején, nem tudom miért, különösen megtetszett. Egy vén remetéről volt benne szó, ki egyedül élt egy erdőben s csak egy nagy szelídített medvével tartott barátságot. Egy napon, — így szól a mese, — a remete elaludt s egy légy szállt homlokára. A medve ezt látván, meg akarta szabadítani jó barátját a kis állatkától, egy nagy sziklát keresett s azt reá dobta a légyre. A légy talán elpusztult, talán elrepült, de az bizonyos, hogy a remete nem kelt fel többé.

Ennek a mesebeli medvének eljárását juttatja az ember eszébe bizonyos *magyar* politikusoknak törekvése, kik minden áron azon vannak, hogy az összeférhetlenségi törvény revíziója alkalmával lehetőleg drákói intézkedésekkel távoltartsák a parlamenttől az egyéni érdekeket. Elfelejtik, hogy az összeférhetlenségi törvény szigorítását a parlament érdek megkívánja ugyan, hogy azonban a szigorítás nem önczél s hogy a szigorításnak nem szabad a parlament értelmi színvonalának megkárosításáig elmennie. Az nem egészen bizonyos, hogy az egyéni érdekek kizárása a jelenlegi tervezet alapján sikerülni fog-e, de az kétségtelen, hogy a parlamentre magára súlyos csapás lesz az összeférhetlenségi törvény oly nagymérvű szigorítása, a mint az jelenleg egy bizottságilag »módosított«, tényleg azonban lényegében átgúrt és az egész vonalon szigorított tervezet formájában a törvény revíziójával megbízott bizottság előtt fekszik. Csak egy különbség van a medve és a szigorítók közt. A medve nem tudta, hogy mit cselekszik, míg a »szigorítók« törekvéseit tán mégsem lehet pusztán ügyefogyottságra visszavezetni.

Az összeférhetlenségi törvény szigorításának következményeire reámutatott maga gróf Apponyi Albert, a midőn azt mondta, hogy inkább veszítsen a képviselőház 80 százalékot szakértelemben, sem hogy elszalasztaná az alkalmat, hogy egy százalékot nyerjen függetlenségben. Gróf Apponyi e mondása meglehetősen találóan fejezi ki számszerűleg az összeférhetlenség jelentékeny kiterjesztésének előrelátható eredményét. Mi is azt hisszük, hogy a képviselőház az új törvény által nem fog egy százaléknál többet nyerni függetlenségben, ellenben legalább 80 százalékot fog veszíteni szakértelemben. De mi eltérőleg gróf Apponyi Albert számításától azt hisszük, hogy a képviselői függetlenség oly jelentékeny emelésének a szakértelem 80 százalékos sülyedésének képében megfizetett ára a kissé túl magas,

különösen egy oly kis és aránylag csekély intelligenciával bíró országban, a milyen Magyarország. Képviselőházunk eddig sem bővelkedett túlságosan szakértelemben. Mi lesz belőle, ha még a meglévő kevésből is 80 százalékot fel akarunk áldozni? A mi pedig a képviselői függetlenség egy százalékos emelkedését illeti, mi ezt elfogadhatnánk tán egyenértékűnek, ha ez az egy perczent lényegesen közelebb vinne a teljes függetlenséghez. Amde ez nincs úgy. A kinek sok részvénye lesz egy bizonyos az állammal szerződéses vállalatból, az a nélkül, hogy e vállalatnak igazgatója, felügyelő-bizottsági tagja vagy jogtanácsosa volna, bizonyos érdekeltségi viszonyba jut az államhoz. A ki fiát, testvérét vagy jó barátját akarja elhelyezni a kormány rendelkezése alatt álló valamely hivatalban, az esetleg a jövőben is hajlandó lesz koncessziókat tenni saját független meggyőzésének. Egy lat erkölcs többet ér egy mázsányi törvényt. Szilárd, független jellemek a leghézagosabb törvények mellett sem lesznek sem anyagi érdekeik, sem a kormány befolyása alatt, más jellemek pedig egyéni hasznuk s a kormány befolyása alatt lesznek akkor is, ha még annyi törvényt hozunk.

Általában üdvösnek tartjuk Széll Kálmánnak a magyar közélet megtisztítására irányuló akcióját. Megengedjük, hogy visszaélések eddig előfordultak, ha nem is oly mértékben, a mint azt bizonyos oldalról feltüntetni szokták. Azt is kétségtelennek tartjuk, hogy Széll Kálmán bizonyos tekintetben eredményeket is ért már el e téren. De nagy szerencsétlenségnek tartjuk, hogy ez a közélet megtisztítására irányított akció karöltve jár bizonyos a szabadelvűség szempontjából kevésbé megbízható elemeknek felszínre kerekedésével. Mert balgaság volna azt föltételeznünk, hogy a volt nemzeti párt, melynek a múltban bizonyára nem pusztán véletlenségből annyi közös érintkezési pontja volt a magát nyíltan antiliberalisnak hirdető néppárttal, most pusztán véletlen folytán került össze az összeférhetlenségi kérdésben ismét a néppárttal. S nagyon tartunk attól, hogy bizonyos körökben a közélet megtisztításáról szóló szölamokat csak jelszónak tekintik, mely alkalmas arra, hogy vele bizonyos kellemetlenül szabadelvű embereket ki lehessen szorítani a pártból, a melynek önkéntes elhagyására őket eddig semmiféle gyöngéd figyelmeztetésekkel nem lehetett bírni.

A közelebbi külföld meglehetősen csendes lévén, hisz — még *Ausztriában* is sikerült különféle eddig titokban tartott engedményekkel a pártokat egy időre ádáz ellenségeskedésük abbahagyására bírni, — a figyelem a múlt hóban főleg a távolabbi események felé fordult. China és Délafrika ismét előtérbe léptek, az első bizonyos összetűközések következtében, melyeket Oroszország agresszív fellépése idézett elő, a második pedig azon béketárgyalások miatt, a melyek Kitchener angol hadparancsnok s Botha boer hadvezér közt megindultak, de fájdalom eredménytelenül végződtek.

Ausztriában érdekelt államok körében február utolsó napjaiban élénk feltűnést keltett az a hír, hogy az oroszok Mandzsuroszágra vonatkozólag még november 11-én önálló szerződést kötöt-

tek a chinai kormánylyal, a melyben ez idő szerint Li-Hung-Csáng, ki még a chinai államférfiak sorában is tán a legravaszabb, játsza az első hegedűt. E szerződés, melynek hatálya kiterjed egész Éjszak-Chinára, többek közt arra kötelezi a chinaiakat, hogy azokat az orosz csapatokat, melyek jelenleg Mandzsuoország több pontját megszállva tartják, ellátásban részesítsék; hogy az ottani chinai hadsapatokat feloszlassák s fegyvereiket elvegyék; hogy a hadi készleteket az oroszoknak kiszolgáltassák, az erődítményeket és lőporraktárokat pedig lerombolják, hogy a hatósági jogok gyakorlását több ponton »a nyugalom helyreálltáig« az oroszoknak szolgáltatassák át stb. Mukdenben, Mandzsuoország fővárosában, állandóan orosz rezidens fog székelni, ki az egész ország kormányzatát ellenőrizni fogja és a kinek beleegyezése nélkül semmi fontos intézkedés nem tehető, végül pedig Mandzsuoország legfőbb chinai hatósága, a »tatárgenerális« arra köteleztetik, hogy azon esetben, ha a benszültött rendőség a rend föntartására elégtelennek bizonyul, orosz segély csapatokat fog igénybe venni. — E szerződésre joggal mondták az angol lapok, hogy ez az egyezmény Oroszországnak egyszerűen mindent kiszolgáltattat s Mandzsuoország ha nem is névleg, de tényleg orosz tartományyá fog válni.

Az aggodalom Oroszország ezen nyilvánvaló terjeszkedő szándékaival szemben Angliában még nőtt, mikor márczius közepén egy különben alárendelt jelentőségű területi kérdésben majdnem összeütközésre került a dolog angol és orosz katonák közt. Még november hóban az orosz hatóságok a tien-csini konzuloknak tudomásukra hozták, hogy egy bizonyos a Peiho partján fekvő terület a hódítás jogán oroszszá vált. Ez ellen Anglia tiltakozott, főleg azért, mert az illető terület nagy része egy 2,300.000 fontnyi összegért az észak-chinai (angol) vasúttársaságnak volt elzálogosítva, mely ott egy vasúti kitérőt akart létesíteni. Az oroszok a " tiltakozásra rá sem hederítettek, az angolok sem engedtek s pár napig a két nemzet katonái nem a legbarátságosabb szándékokkal álltak ott egymással szemben.

E két ügy teljesen joggal terelte a figyelmet ismét China felé. Ha a Mandzsuoországra vonatkozó szerződést China elfogadja, — ez első lépés lesz az ég birodalmának feldarabolásához. Angolország és Japán az ellen erélyesen állást akarnak foglalni, Németországnak, mint Bülow kancellár nyilatkozataiból ítélni lehet, szintén lesz némi beleszólása a dologba, — egészen semlegesek csak az Észak-Amerikai Egyesült-Államok maradnak, s így az ügy messze kiható fejlemények csiráját hordhatja magában. Kisebb hordereje van a tien-csini angol-orosz összetűzésnek, melyet hírszerint Waldersee tábornok fog mint választott bíró elintézni.

Délafrikában, mint említettük, béketárgyalások indultak meg. A tárgyalások még február utolsó napján kezdődtek, a mikor Botha hétnapi fegyverszünetet kért és csak márczius 19-én értek véget, Lefolyásokról kimerítő képet nyújtanak az Anglia részéről közzétett hivatalos akták. Anglia legnagyobb ellenségei is azt a meggyőződést meríthetik ezekből az aktákból, hogy Anglia semmit sem mulasztott el, hogy befejezze e hosszadalmas és kegyetlen háborút. Az Anglia

részéről kilátásba helyezett előnyök oly nagyok voltak, hogy az angol sajtó egy része hallhatólag zúgolódni kezdett, a mi talán legjobban bizonyítja, hogy Anglia a lehetőnek végső határáig elment. Anglia csak azt kívánta, hogy az eddigi suverainitási viszony helyébe az állami fenhatóság ama formája lépjen, mely Anglia és »*crown-colony*«-jai között fennáll. A ki ismeri ezen »koronagyarmatoknak« az anyaországhoz való laza viszonyát, az tudja, hogy e szavak majdnem teljes autonómiát jelentenek. Azonfelül Anglia a boerok részére szerződésileg és a legmesszebbmenő önkormányzatot akarta biztosítani, úgy hogy minden eltérés a szabálytól ki lett volna zárva. Mindezen kedvezmények azonnal életbe léphettek volna, mihely a boerok letették a fegyvert. Nagy előzékenységre vall az angol és holland nyelvek egyenjogúságának elismerése is, a mi csak a tényleges állapot sanctióját jelenti, mert a valóságban az angol nyelv Transvaalban majdnem ép annyira, az oranjei államban pedig ép annyira forgalmi nyelv, mint a holland. Ehhez járul számos engedmény, a melynek célja, a háború által ütött sebek meggyógyítása: teljes amnestia a transvaaliak s oranje-állambeliek részére, mindenemű hadisarcz elengedése, különböző kártérítések megadása egy millió fontnyi (25 millió kor.) összeg erejéig, olcsó kölcsön további segélyezési igények, kielégítésére, a hadifoglyok ingyenes visszaszállítása és a lőfegyverek használatának engedélyezése. Ez engedményekhez csak két keserű pilula járult: az a követelmény, hogy a kafferek közjogi helyzete javíttassék (a kafferekkel a boerok roszabul bántak, mint az állatokkal) és a fokföldi és natálbeli lázadók kizárása az amnestiából. Különösen ez utóbbi pontnál mutatkoztak oly ellentétek, a melyeket nem sikerült kiegyenlíteni, élénk sajnálatára mindenkinek, kinek ez áldatlan háború mielőbbi befejezése szívéükön fekszik.

Bolgárországban, Romániában és Spanyolországban megtörténtek ama miniszterválságok, a melyek a múlt hó végén küszöbön álltak s mindhárom országban nem csak személyi változásokról van szó.

Bulgáriában az ellenzék legszélsőbb pártjai egyikének vezére, Karawelow alakított kabinetet. Karawelow hazája történetében már eddig is jelentékeny szerepet játszott. Ő volt Bulgária miniszterelnöke, mikor Battenberg Sándor fejedelem 1885-ben Kelet-Ruméliát elhódította a törökök kezéből s még kormányon volt, a mikor egy katonai összeesküvés Battenberg Sándor uralkodásának véget vetett. Azóta Karawelow az ellenzék legszenvédélyesebb tagjai közé tartozott s mint ilyen Stambulow korában a leghevesebb üldözések tárgya volt. Több ízben Karawelow csak nehezen szabadult meg a vérpadtól. Liberális, kissé doctrinair nézeteivel mindég nagy hatást gyakorolt az ifjúságra s maga köré gyűjtötte mindazon elemeket, kik Ferdinánd fejedelem és Stambulow ellen ellenséges indulatokat tápláltak. Hogy most Ferdinánd mégis hozzá fordult, az főleg Bulgária jelenlegi pénzügyi nehézségeire vezethető vissza. Karawelow, mint volt pénzügyminiszter jó hírre tett szert, ezenfelül becsületes és szegény, — a mi Bulgáriában is erény. Kabinetjében Stawlikow közoktatásügyi miniszter áll hozzá legközelebb, Sarafow

belügyminiszter, Danew külügyminiszter (előkelő sophiai ügyvéd) és Rudskanow kereskedelmi miniszter inkább Zankow párthíveihez tartoznak. Paprikow hadügyminiszter, Radew igazságügyi és Belinow közlekedési miniszter politikai tekintetben semmiféle párthoz nem tartoznak. Az új kabinetnek Oroszország tán jobban örül, mint a mi monarchiánk — de nekünk sincs okunk aggódni.

Romániában a pénzügyi reformok miatt a konzervatív-pártban támadt ellentétek csakugyan Carp bukásához s egy új liberális Sturdza-kabinethez vezettek. Sturdza elődjének adóreformjait megtakarításokkal akarja helyettesíteni, mivel azonban erre is többség kell, feloszlatta a parlamentet. A választási harcz legjellegzetesebb vonása az, hogy a Cantacuzino vezérlete alatt álló ó-konzervatívok mindinkább kis, jelentéktelen párttöredékké zsugorodnak össze; míg a konzervatívok zöme s a volt junimisták Carp körül csoportosulnak. Igen üdvös volna, ha az egész konzervatív párt vezetése Carpra szállana át, ki jelenleg Sturdzaval Románia legjelentékenyebb államférfia.

Spanyolországban is liberális kabinet vette át a vezetést, élén ismét a szabadelvűek vezére, Sagasta áll. Az új kabinet demokratikus jellegével megnyugtató hatást tett. Morét belügyminiszter és Romanones gróf közoktatásügyi miniszter nemcsak névleg, de valóban liberális gondolkodásúak, *Weyler* tábornok hadügyminiszter és *Veragna* herczeg tengerészeti miniszter saját ügykörükben szintén a reformok barátai lesznek. Talán az új kabinet kormányrajutásával nyugodtabb idők következnek be Spanyolországra nézve.

Budapest, márczius 25.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A *Társadalomtudományi Társaság* február hó 15-én tartott teljes ülésében vitatta meg *Pulszky* Agost orsz. képviselőnek február nyolczadikán »*Demokrácia és nemzetiség*« cím alatt tartott fölolvasásának tartalmát. A nagyérdékü vitában elhangzott felszólalás okát az alábbiakban egész terjedelmükben közöljük:

Concha Győző: T. uraim! A múltkori, »Demokratia és nemzetiség« című felolvasás mindjárt kezdetén a szociológiából és a szociológiának alaptörvényeiből indult ki. Nekem egyáltalában az a kifogásom a szociológia ellen, hogy a szociológia egyszerűen a természet törvényeivel akarja nekünk megmagyarázni az emberi életet, de sohasem mondja meg, hogy miféle természeti törvénnyel. Már pedig azt nagyon jól tudjuk, hogy a természetben uralkodó törvényeket egy törvényre redukálni nem lehet. Mi a természetben mechanikai törvényekkel dolgozunk, mi a természetben mechanikai chemiai, biológiai törvényeket ismerünk és még senkinek sem sikerült ezeket a chemiai, biológiai törvényeket egyszerű mechanikai, törvényekre visszavezetni. Ennek a társulatnak t. alelnöke tulajdonképpen nagy haereszibe esett, midőn azt a biológusok által excommunicált életerőt tulajdonképpen újra feltámasztotta az ő »Grundproblem alles neuropsychischen Lebens« című legújabb munkájában. Mikor a szociológia a természeti törvényekre hivatkozik, akkor neki meg kellene mondani, hogy miféle természeti törvényekre, mechanikai, chemiai, vagy biológiai törvényekre hivatkozik-e? Az egész szociológiai kutatásban az exactságnak nagy hiányát látom én. Innen ered az, hogy a szociológia egy tenger, a melynek partjait sohasem látni, a melyen nincsenek szigetek, a melyen iránytű nélkül járunk. A természet-tudományok mindenesetre sokkal exactabbak, tudjuk, a természet-tudomány a biológiai jelenségek körében is meglehetősen válaszfalat von a növény és állat között. A biológia megállapítja pontosan azokat a különbségeket, a melyek a növény és állat között fenforognak, habár mindannyit élő lénynek és élő jelenségnek minősíti. Már most a mint a növény és állat, úgy az ember és állat között is vannak olyan különbségek, a melyek fentartandók, fixírozandók és azt hiszem, az állat és ember között sokkal nagyobbak a különbségek, mint azok, a melyek a növényt az állattól elválasztják. Mert hisz nem is tudjuk megjelölni némely élő lényeknél, hogy az növény-e, állat-e? azt azonban, hogy az emberi állat és a közönséges állat miben különböznek egymástól, meg tudjuk jelölni, hacsak éppen a korszakot nem akarjuk kivenni ezen általános sza-

bály alól. Én tehát ezt, a természeti törvényből való következtetést a szociológiában exactnak nem ismerhetem el.

A második kifogásom az előadó úrnak fejtegetése ellen, a miből azt hiszem, az egész előadásnak bizonyos homályossága származik, az az, hogy ő a demokráciát megkülönbözteti, mint társadalmi formát, vagy a mint ő nevezi, társadalmi áramlatokat és megkülönbözteti, mint kormány formát. Nem tudom azonban, hogy ez a szociológiának alapfelfogásával, mely szerint az állam nem egyéb, mint az uralkodó társadalom, hogyan egyeztethető össze. Mert mikor mondjuk, hogy egy állam demokratikus? Egy társadalom demokratikus akkor, a mikor túlsúlyban vannak abban a társadalomban az emberi élet színvonalára, az emberi javaknak megosztására nézve az egyenlőségi elvek. Ez csak akkor lehet, ha a demokratikus elem az uralkodó. Ha tehát a demokratikus elem az uralkodó, akkor az állam is az övé, akkor okvetlenül neki kell az uralkodó hatalmat is a kezében tartani. Éppen ezen megkülönböztetések, fentartások, a melyeket folyton tesz, hogy ebben az államban igenis erős demokratikus társadalom, erős demokratikus áramlatok voltak, de nem volt demokratikus kormányforma, ez mutatja legjobban előttem az államnak és társadalomnak lényeges különbségét, hogy t. i. nem lehet az államban mint a t. előadó úr mondta, egyedül valamely uralkodó társadalmi osztálynak külső hatalmát látni.

A további nehézségek, a melyek a t. előadó úr fejtegetéseinek elfogadása elé tolulnak, onnan erednek, hogy ő a demokráciát legfőbbképpen mint egyeseknek a közhatalommal szemben való egyenlő jogosultságát emeli ki. De azt az életérdeket, azt a fő törekvésű pontot, a melyre a demokrácia irányul, mellékesnek veszi és a demokráciának fő elveként azt a külső jegyet emeli ki, hogy abban az egyenlőség uralkodik, hogy abban akár a társadalmi javak, akár a politikai jogokra nézve az egyenlőségnek az elve van keresztül vive. Nem emeli ki azonban a demokráciának azt a belső motívumát, azt a indító okát, a melyet ő maga éppen 16 esztendő előtt, 1885-ben a midőn vele 3—4 ívre terjedő polémiát folytattam a »Magyar Igazságügy«-ben maga lényegesnek ismert el, azt a jegecedési pontot, a mely körűi az emberek állama és társadalma csoportosul. Holott világos, hogy akár egy primitív nép demokráciája, mint pl. a honfoglaló magyaroké, a mely hódításra törekedett, akár, a mint épp a t. felolvasó úr megnevezte, a nagy gazdasági társadalmak állama, a minőnek ő minősíti a mai Északamerikai Egyesült-Államokat, a hódításra irányulhat, ellenben az amerikai gyarmatok demokráciája a 17. században micsoda érdek körűi csoportosult? A reformált protestantizmusnak életbeléptetése körül. A florenzi »Arte Minori« demokrácia szintén az egyenlőség elvét vallotta, de a kisiparos mesterek érdekében Franciaország, Schweiz az egyenlőség mellett a szabadságra törekcsenek, a szociál-demokrácia pedig a lagalsóbb néposztály élet színvonalának a felemelésére.

Ha tehát mi a demokracziából ezt a belső magot elhagyjuk, ezt az érdeket, a mely mozgatja, akkor azt hiszem, nem lehet a demokráciát megérteni. Mert a munkás osztály emelésére, uralmára

törekvő vagy a puritán vallási elvek biztosítására alakult massachusettsi demokrácia élet érdekeik által annyira különböznek, hogy őket csak a külső formális, jogegyenlőségre való törekvésben nevezhetjük egyeknek és egyformáknak. És innen származik a nemzetiség és demokrácia közötti kapcsolatnak megítélésében is az a szerintem a tényekkel meg nem egyező álláspont, a melyet a t. előadó úr kifejtett.

Szerinte ugyanis a nemzetiség szükségképpen demokratikus alakulásának a kezdetén, később ez változhatik ellenható és más tényezők következtében. Ennek először is a történelmi tények mondanak ellen. Azt hiszem, hogy Lengyelországot határozottan nemzeti jellegű országnak kell tekintenünk, mégis a legaristokratikusabb állam volt, Magyarország ha nem is faji értelemben, de igenis a maga egyénisége által mindig nemzeti jellegű állam volt, szinte a legarisztokratikusabb; de vajjon Oroszország, a mely a nemzeti tyпуст jobban kidomborítja, mint akármelyik állam, mely mindent, a mi nem orosz kizár és mindent, a mi orosz emel úgy a gazdasági életben, mint a jogban, vallásban, művészetben, irodalomban, — mondható-e demokratikusnak? vajjon Poroszország a demokráciához tartozott-e? Pedig mi volt Poroszország? A német nemzeti államnak tulajdonképpen megalapítója, amint Vilmos császár mondotta: »Mi a német állam, ein verlängertes Preussen«, ez a Poroszország pedig sohasem volt demokratikus sem társadalmára, sem kormányformájára nézve. De nem is érthető, hogy minő Összefüggés legyen egy bizonyos élet-érdek és ennek az élet-érdeknek monarchikus, arisztokratikus, vagy demokratikus utón való létesítése, elérése között. Ezek között nincs feltétlen, természetes, lényegbeli összefüggés, ha különösen a nemzetit nézzük.

Mi az a nemzeti egyáltalában? Mikor Zrínyi Miklós, a költő azt módja, hogy egy nemzetnél sem vagyunk alábbvaló, csak azt mondja, a mit Eötvös mondott, hogy t. i. a nemzeti a különbségnek, a kiválóságnak, a másnál jelesebbnek az érzete. Az angolnak pl. az újabb időben sokáig, éppúgy, mint a görögnek, mindenki alábbvaló volt, csak ő a külön, ő a mindenek felett kiváló. A nemzeti érzés tehát alapjában véve nem egyéb, mint az arisztokratikus kiválóságnak, kitűnőségnek, a másoknál előkelőbbségnek az érzete. Éppen ezért a demokrácia és nemzetiség között a leghatározottabb ellentét van és pedig két irányban: az egész emberiséget illetőleg és az emberiségen belül az egyes nemzeteket illetőleg.

Az egész emberiségre vonatkozólag a különbséget mi teszi? Éppen a nemzeti különérzet. Az a halvány arcú európai annak a sárga arcú kínainak úgy tűnik fel, mint egy alábbvaló ember. Ép így van ez nemcsak a legnagyobb emberiségi különbségeknél: a fajkülönbségeknél, hanem áll ez a fajokon belül a nemzeti különbségekre nézve is. Ép ezért egészen elhibázottnak tartom azt, hogy mi a nemzetit és az egyenlőséget rokonnak és egyezőnek tekintjük. A mit itt az általános emberiségre nézve kifejtteni jobban mondva érinteni megkísértettem, ugyanaz áll az egyes államokon belül is, a melyekben az uralkodó, hegemón nemzet mellett még másféle ele-

mek is vannak. Ezt a t. előadó úr is teljesen méltányolta, de az egész emberiségre nézve már nem méltányolta a nemzetinek ezt az aristokratikus, ezt a kiválósági, ezt a különbségi vonását, sőt továbbmenve, a demokráciát a kosmopolitizmussal is azonosította. Igaz, a demokrácia és a kosmopolitizmus természetes, benső összefüggésben vannak egymással de a demokrácia és a nacionalizmus nem lehetnek egymással ilyen benső összefüggésben; mert mit jelent a kosmopolitizmus? A nemzeti különbségnek tagadását és az egyenlőség elvének nem csak egy nemzeten belül annak tagjaira, hanem az emberiség minden tagjára kivétel nélküli alkalmazását. Íme tehát egyrészt a demokrácia a nemzetiséggel mondatott azonosnak, másrészt a demokrácia a kosmopolitizmus természetes kifolyásának állított. A kettő közül csak az egyik állhat. Mivel indokolta azt a t. felolvasó úr, hogy a nemzeti törekvések, a nemzeti állam és a demokrácia között benső kapcsolat van, különösen a keletkezésnek idejében? Azzal indokolta, hogy a nemzeti az összes emberi erőknél mentőit teljesebb kifejtésében áll, hogy a nemzeti az összeseknek önsorsukról egy bizonyos nemzeti genius szerinti gondoskodásában gyökeredzik.

Hát, t. teljes ülés, a nemzeti egyáltalán a sociológiának az a vidéke, melyet igazán kevésbé érintett még a sociologikus tudományok ársója. A nemzetinek vagyis a szép különös formájának, az erkölcs és jog sajátos módjainak, a szó, a dal különös rithmusának, a szabadság bizonyos intézményeinek lényegében olyasvalami rejlik, a minnek mi semmiféle analógiáját a természeti világban meg nem találjuk. Ezeket a sajátosságokat, a melyek, mondom, a dalban, a szépnél formáiban, az erkölcsnek, a jognak, a szabadságnak bizonyos módjaiban jelentkeznek, hiába keressük a természetben, hiába keressük ezeknek analogonjait.

A sociologusok között tulajdonképpen az egyetlen Nowikoff az, a ki állandóan foglalkozik a nemzetinek a természetével; de a többiek mindössze bizonyos közérzést, bizonyos erőgyűjtést, bizonyos a múlt-hoz, a tradíciókhoz való ragaszkodást látnak csak a nemzetiben, holott az az emberi élet individualisatójának végső forrása; mert éppen csak így, mert ekként, mert csakis ily formában szeretem a szabadságot, a szépet, a nyelvet, ebben a legrészletesebb sajátosságában az összes emberinek rejlik a nemzeti. Ezért, mivel ilyen sajátosságokat a természetét életben nem talál a sociologia, ezért nem vesz arról tudomást és innen kerülnek ki a nemzetire nézve azok a felfogások, a melyeket a sociologusoknál egyáltalában találunk, hogy az inkább csak egy olyan mellékes cohaesiót teremtő tényező, de hogy az emberiség szerkezetének, összefüggésének, tagosulásának az volna a legfőbb oka, ezt sehol meg nem találjuk. És innen van az is, már most a t. felolvasó úrnál, hogy ő a nemzetinek megszűnésében, a nemzetinek letűnésében hisz és azt állítja, hogy az emberiséget fejlődésében nem ezek a szellemi, ezek az aesthetikai, ezek az erkölcsi, ezek a jogi különbségek fogják tagozni, hanem a nagy gazdasági érdekek. Amerikát leszállítja már a nemzeti állam-

nak színvonaláról és a nagy gazdasági érdekek társadalmának az államává teszi.

Hát, t. teljes ülés, hogy vajjon ez a ténybeli megítélés mennyiben helyes, abba nem bocsátkozhatunk; hiszen nagyon rövid az ideje annak, hogy Amerika az imperializmusnak, a hódításnak az útjaira lépett. Egyáltalában jósolni, ez a sociológiának egy olyan kedvtelése, a melyben én azt követni nem tudom. A sociológiának egyik alaphibája az, hogy nem látja az egymásmelletti viszonyokat, hanem mindig az egymásutániakat keresi, nem az emberek egymásmelletti megférhetésének, hanem az emberi viszonyok, alakulatok egymásutánjának a fürkészésére fordítja a főfigyelmet. Ezért helyez súlyt mindig a fejlődésre, de az együttlétre nem.

A jóslás terére nem követem a t. felolvasó urat; tudjuk, hogy ezek a jóslások nagyon sokszor rosszul sikerültek; Gladstone pl. 1863-ban, mikor a déli államok az északiak ellen az Ő harczukat oly nagy erővel folytatták, azt mondta, hogy a déli államok elnöke, Davis, már nem csak egy sereget, de egy nemzetet tudott teremteni: az angol világ meg volt győződve, hogy III. Napoleon dynastiát alapított: Gladstonet már egy év megczáfolta és az angol világ közvéleményét rövid 18—20 esztendő.

De habár nem akarom a sociológiát abban a jövőt mindenképen vázolni szerető hajlamában követni, maga a t. felolvasó úr mit kénytelen elismerni? A néger és a fehér problémának a felmerülését abban a nagy gazdasági érdekek államában: Amerikában. Én azt hiszem, még sokkal inkább fenyeget ez a probléma a sárگا és a fehér ember között, úgy, hogy az a nemzeti, ha még abban a mértékben, a melyben ma a szerbet a horváltól, a bulgárt a szerbtől elválasztja, veszíteni is fog a maga jelentőségéből a jövőt illetőleg, szóval: ha mi nagy államok alakulásának nézhetünk is eléje, de valami alakban, tehát szerinte is a fajoknak, az emberi fajok ellentéteinek az alakjában fogjuk az emberiség individualisatiójának a folyamatát a jövőre is látni.

A mi már most a végeredményt illeti, abban a tekintetben, hogy t. i. a demokratia lesz a jövő emberiségnek, ha nem is kormányformája, de mindenesetre társadalmi formája, abban vele teljesen egyetértek. Azonban ez az eredmény, a melyre a t. felolvasó úr jutott, ellenkezik azokkal a természeti törvényekkel, a melyekre a sociologia támaszkodik. A demokratia, mint a magasabb embert életszínvonalnak, az egyenlő emberi rendeltetésnek a megvalósulása egyezik a kereszténységgel, egyezik a humanizmussal, de nem egyezik a naturalizmussal, mert a naturalizmusban, vagyis a természeti világban az erősebb uralkodik. Ott a létérti küzdés folytán egyenlőség nem lehet, ott az erősebbek válnak ki s a gyengébbeket megsemmisítik; a természetben van a legnagyobb arisztokratia, a mint ezt a sociologusoknak is igen nagy része elismeri.

Az eredményt tehát én természettudományi alapon megindokolva nem tudom elfogadni, elfogadni hajlandó csakis az emberi, a természetnél magasabb alapokon vagyok; ezt a jóslatot nemcsak elfogadom, de melegen üdvözlöm is. (Élénk éljenzés és taps.)

Pikler Gyula: T. uraim! Tisztelt előttem szólott tagtársunk felszólalásának különböző pontjaihoz kívánok hozzászólni. T. tagtársunk először is kifogásolta a sociológiának azt az állásfoglalását, hogy az az ember társadalmi életének bizonyos természettörvényeit akarja megállapítani és azt kérdezte, melyik hát az a természettörvény. Hiszen az egész természet sincsen ugyanazon természettörvényekre visszavezetve, mások a mechanika, mások a fény, mások a villamosság, mások a kémia, mások az élettan törvényei; hogyan akarjuk tehát az egész sociológiát a természet valamilyen általános törvényére vagy törvényeire visszavezetni? Ezt a kérdést én igen helyesnek tartom, mert kell, hogy világosság legyen e tekintetben. Azt hiszem, hogy erre a kérdésre egész világosan a következőképen lehet megfelelni.

Az embereknek a társas élete, a társas életben való cselekvése, akár királyt választanak, akár büntetnek, akár polgári törvénykönyvet alkotnak, akár forradalmat csinálnak stb., az embernek a lelki életéhez tartozik. Ez a lelki élet párhuzamos bizonyos idegrendszerbeli folyamatokkal, illetőleg a lelki élet ezeknek az idegrendszerbeli folyamatoknak csak egyik oldala; viszont e lelki életnek a másik oldala ezek az idegfolyamatok, a melyeket e lelki étellel egyidejűleg észlelhetnénk, ha képesek volnánk bizonyos experimentális eszközökkel agy velőnkbe belenyúlni. A kettő egy és ugyanazon dolog, ép úgy, mint ugyanazon dolognak kétféle észlelete: a húrnak ujjal tapintott rezgése és annak hangja. Az ember társas élete tehát, a mely a lelki életnek egy része, csak egy oldala az idegrendszer életének, az idegrendszer élete anyagi élet. Ez az anyagi élet, ez az anyagváltozás csak egy folyamat a természetnek nagy egységes folyamatában. Hogy konkrétabb legyek: a mint a nap melegéből, az abban rejlő energiából származtatjuk mindazt, a mi a földön történik: akár azt, hogy a víz elpárolog és ismét leesik, akár, hogy azután köveket repeszt, akár azon vegetatív folyamatokat, a melyek az állatokban növényekben végbemennek, épen úgy a nap hőenergiája átalakulásának egy része az idegélet, amely idegfolyamattal, mint csupán egyik oldallal párhuzamban van az a másik oldal, hogy az emberek jogot alkotnak, nemzetükhöz ragaszkodnak, hogy királyokat választanak stb. Midőn tehát azt állítjuk, hogy természettörvényekre lehet visszavezetni az ember társas életét, akkor evvel azt mondjuk, hogy ez a társas élet annak a nagy természeti folyamatnak, annak a természeti átalakulásnak és változásnak csak egy darabja.

A t. előadó úr felemlí

tette i
felfogását.]
előadó úr,]
szervetlen k
törvényekre
van, de ez
folyamat, va
nak és hogy, ebben semmiképen kéretlen nem képez az embernek
lelki vagy társadalmi élete. Hiszen Ostwald pusztán a *mechanikai*

felfogás ellen szólalt fel, de nem a természetnek *egységes* felfogása ellen. A mekhanikai felfogás talán a világegyetemnek nem az egyedül lehető egységes természeti felfogása és éppen ezzel szemben állította fel Ostwald az energetikus felfogást, a mely szerint mindent egy energiának folytonos átalakulására vezet vissza, a mely energia folytonos átalakulásának körébe tartoznak az idegéletnek a folyamatai is, a mely idegéletnek a folyamataiban átalakul külső energia és viszont az idegrendszer energiája megint átalakul rajta kívül levő energiára, külső, a nagy természetre való hatásokat gyakorolva. Ostwald tanaiból épenséggel nem foly, hogy az ember valami különös, eltérő a többi létezőtől. Szerinte az elektromosság, a fény, a hő, szóval a fizikai jelenségeket és a kémiaiakat és az életieket sem lehet a mechanikára visszavezetni, (és bizonyos, hogy máig nem is vagyunk erre képesek) de ebből egyáltalában nem következik, hogy a fizikának sincsenek természeti törvényei. (Choncha Győző: Mindegyiknek külön van!) A t. felszólaló szerint tehát a világ áll valami 5—6 darabból, a melyek mindegyikének külön törvényei vannak. Roppant messze vezetne annak a vázolósa, hogy e felfogással hová jutnánk. Egész röviden álláspontomat a következőkben fejtem ki: A t. felszólaló úr által a mai tudománnyal szembe helyezett keresztény világfelfogásnak a hívei is vallják, hogy a világ egységes és egységes okok vannak, a melyek mindent igazgatnak. Az, a ki hisz egy Istenben, nem hiheti, hogy vannak külön biológiai, külön fizikai és külön kémiai törvények; olyan mélyen gyökeredzik ez az egység az emberi értelemben, hogy a vallásban is megvan. Az egész emberi értelmi funkcióval ellentétben van nem tenni fel egységet mindenben a világon. Lehetetlen e nélkül gondolkozni egy pillanatig is, mert egész lelki életünk abban áll, hogy egyenlőségeket és különbségeket keressünk és egy legáltalánosabb egyenlőségen beülni való különböztetések által rendezünk el mindent. Mihelyt ezt nem tesszük, tudomány absolute lehetetlen. Ostwald is föltesz egy konstanst, egy invariánst, az energiát, a melynek változása minden jelenség.

A t. felszólaló úr specialiter engem állított oda, mint a ki az életerő fogalmát visszaállította. Én állítottam azt, hogy azokon az időleges folyamatokon kívül, melyeket a fiziológusok rendszerint az idegrendszer kizárólagos folyamatainak tekintenek, van egy folytonos folyamat az idegrendszerben, de sohasem állítottam azt, sőt épen az ellenkezőjét vallottam, mintha ez a folyamat a természet nagy egységes folyamatán kívül állana. Ezen folyamatot úgy tüntettem fel, mint a mely az állandó ingerek vagy életföltételek, a hő, a fény, az anyagvonzás törvényeinél fogva a testben lefolyik.

Épen úgy, a mint a t. felszólaló úr nekünk azt a kérdést állította fel, melyik az a mi természettörvényünk, a melyre visszavezetünk mindent, (a mire a tudomány mai nyelvén felelhetjük, hogy: az energia megmaradása) épen úgy bátor vagyok kérdeni, hol az a minőségi, nem mennyiségi, áthidalhatlan lényegbeli különbség az állat és ember között, a melyet ő állít. Szeretném tudni, melyik az a különbség. Ez nem olyan kérdés, a melynek egész ereje abban

van, hogy kérdés alakjában tétetett fel; nem ragaszkodom ehhez a formához, tudom ezt állító mondatban is kifejezni: Semmiféle különbséget ember és állat között nem fog találni, mint kvantitatív különbséget; nem fog találni semmi különbséget sem értelem, sem a közlési képesség, sem az akarat terén. Ez az én meggyőződésem, ez számosaknak a meggyőződése; ezt a t. felszólaló úrral szemben szintén hangoztatnom kell.

Most a sociológiára nézve általánosságban mondottakról — ha a t. közgyűlés türelmét még bírom (Halljuk! Halljuk!) — áttérek azokra, a miket a t. felszólaló úr a nemzetre nézve mondott. Nem mindenre akarok felelni, csak azokra, a melyek tekintetében nézeteim a t. felszólaló úr nézeteitől erősen különböznek. Megvallom, nagyon félek attól, hogy e nézeteim talán az ülés tagjai nagy részének a nézetétől is különböznek; mindazonáltal szükségesnek tartom e nézeteimet elmondani, bár talán radikálisoknak, túlzottaknak vagy nem tudom miknek fognak neveztetni. (Halljuk!) Ezen nézeteim pedig a következők:

Az embereknek társas csoportosulása, az, hogy milyen nagy összeműködő közönségeket alkotnak és hogy kik alkotnak közönségeket: ez kezdettől fogva egészen mostanáig mindig egy jelleggel bírt, egy törvénnyel, és ez az, hogy az emberek azt keresték, hogy miféle összműködésben, milyen nagy körben való összműködés által képesek ők az ő szükségleteiket a lehető legjobban kielégíteni, az összes szükségleteket oda számítva, úgy az alapvető testi szükségleteket, mint odavéve a szép iránti szükségletnek a kielégítését, a szórakozást, az életnek a lendületét; melyek mind egyaránt a folyton folyó vegetatív élet legakadálytalanabb és legteljesebb folyamatát jelentik. És hozzá merem tenni, mint negatívumot, hogy magukat fentartó és fejlődő, haladó embereknél soha, de soha sem találjuk, hogy emberek alkottak volna közösségeket faji vagy származási okokból, soha, de soha sem találjuk azt, hogy alkottak volna közösséget valami ilyen eszme kedvéért, hanem mindig ezt az egy törvényt fogjuk találni. Hogy ez így van, azt én igen röviden, de mégis a fejlődés egész folyamán keresztül ki fogom mutatni.

A legeslegkezdtelegesebb emberekről azt fogjuk találni, hogy egy olyan csoportja az embereknek, a melyik már nagykörű, semhogy összműködés reá nézve célszerű volna, semhogy célszerűen tarthasson közös varázsló papot, tudóst, bírót vagy közösen bírjon és védjen vadászterületet, elválik egymástól, és alakítanak külön csoportokat. Az emberek oly bolondok nem voltak, életérdekeikkel, fenmaradásukkal annyira ellentétes szabályt nem követtek, hogy azért, mert közös származásnak, tartsanak maguknak közös hivatalnokokat, államot. Nézzük pl. Ausztráliát, a melynek felfedezése alkalmával körülbelül százezer ember lakott ott, és azt fogjuk találni, hogy ez a százezer ember ezeröttszáz külön csoportot alkotott, dacára annak hogy közös származású és nyelvű volt és csak tájszólások szerint különböztek egyes csoportok. Ha nézzük az emberek fejlettebb, nagyobb csoportjait, azt látjuk, hogy ezek alakulása a földműveléssel függ össze; földművelők alkotnak nagyobb csoportokat

és maradnak együtt, mert ha az a terület, a melyet az ember írt, kicsiny volna, a vadállatok, a vad növények ismét gyorsan tönkre tennék azt. Így keletkezik a nagyobb és állandóbb nemzetség.

A nagyobb távolba vivő forgalom intézése és biztosítása kedvéért keletkeznek nagyobb közönségek, keletkeznek a törzsek. Ki van mutatva pl. az, hogy a germán törzseknek az alakulása a középkorban, a régi Völkerschaft szervezetnek a szétbomlása és a törzsek a Stämme keletkezése tisztán célszerűségi alapon történik. A történészek rendszeresen rossz psychologusok lévén és nem ismervén az emberi lélek legmélyebb törvényeit, ezen csodálkoznak; egy Lamprecht, a ki még a legmélyebben néz be a lélek törvényeibe, azután Schröder, a ki valamennyire felismeri a fejlődés okait, azután Brunner, a ki már sehogy sem néz bele az emberi leiekbe, mindnyájan a legnagyobb mértékben csodálkoznak a felett, hogy mikor a germán törzsek alakulnak, a bajorok, szászok, alemannok és így tovább, ezek nem közös leszármazású elemekből alakulnak, hanem a legkülönbözőbb emberekből, vegyesen istvaeonokból, ingwaeonokból, hermigonokból; hogy egy allemann törzs alle Männer egyesülése ép úgy, mintha ma azt mondanók: középeurópai államszövetség. Tudvalevő dolog, hogy az középkorban semmiféle nemzeti szellem nem uralkodott az embereken: a németeknek nem volt szavuk valamenynyiközös elnevezésére; mert nem lévén forgalom, a mely messze vezessen nem volt szükség nagyobb körben való összeműködésre. A középkorban tehát szintén nem a nemzeti alap gondolat vezette az embereket, hanem a szükség.

Hiszen honnan keletkeznek a nemzetek? Francia nyelv, francia nemzet nem létezett azelőtt; angol nyelv, angol nemzet nem létezett azelőtt; mi hozta ezt életre? Létrehozta a szükséglet, létrehozta a forgalom, létrehozta a közös védelem. Szükség volt ily nemzetek és nyelvek alakulása végett egy központi politikára, egy XI. Lajosra és annak az államférfiakra, a kik bölcsen létrehozták; és így jött létre a francia nyelv és a francia nemzet. Nem úgy áll tehát a dolog, hogy az emberek természettől vagy érzelmeik folytán nemzetekbe oszlanak és azután csinálnak államot nemzeti alapon. Először alakulnak az államok és azután az államok csinálják a nemzetet úgy, a mint most Magyarországon látjuk. Az által, hogy itt keletkezik egy kereskedelmi bank például, a mely kereskedelmi bank iparvállalatokat hoz létre, a mely iparvállalatok központiak, a mely központosított iparvállalatok ismét munkásokat vonzanak az ország minden részéből, a mely embereknek tehát érdeke, hogy Budapesten legyenek és a kik kénytelenek a közös nyelvet megtanulni, hogy ezekben a vállalatokban részt vehessenek: ez által jön létre egy nemzet. Hogy azon a kevésbbé mély nyelven beszéljek, a melyen beszélni szoktak: A terménygazdaságnak megfelel egy szétszakadozottság negyvennégy francia tartományra, ellenben a pénzgazdaságnak és pénzforgalomnak megfelel a minél nagyobb központosítottság.

A középkorban, a mikor szükség volt a római műveltség átvételére, irtóztak az emberek attól, hogy nemzetiek legyenek, akkor

a nemzeti sajátságokról lemondtak, és ezt a magasabb római műveltséget vették át keresztény műveltség neve alatt; mert hiszen nem az evangélium parancsait a bocsánatról, a gazdagságról való lemondásról, az otthon és nem a templomban való imádkozásról vették át, hanem átvették az utak építését, átvették az írást, átvették a földművelést, átvették azt a magasabbrendű házasságjogot, a fejlettebb egészségügyet, büntetőjogot, a melyet a római egyház tanított; akkor semmiképpen nem akartak nemzetiek lenni, hanem lettek keresztények, kosmopoliták.

Ellenben megint az újkor elején, a mikor határozottan látjuk, hogy Németországban, Franciaországban, mindenfelé azt tartják, hogy most már Rómától nem tanulhatnak, hogy ezen műveltség továbbvitelére Róma nem olyan nagyon szükséges, akkor mivel indokolják az e római műveltségtől való elszakadást és a nemzeti műveltség létrehozását? Akkor azt mondják: Mi nem akarunk áldozni annak a Rómának, a mely — hogy a reformátorok iratait idézzem — bennünket haszon nélkül megadóztat, hanem a magunk saját műveltségét akarjuk létrehozni, ehhez ragaszkodunk. Véleményem szerint tehát a mai nemzeti állam épen nem felel meg az ember egy legmélyebb jellemvonásának, a mely abban állana, hogy az emberek nemzetek szerint tagosulnak, hogy ez benne volna az ő természetükben. Egyáltalában nem látom át, miért kellene az embereknek tagosulniok. A nemzeti állam csak egy bizonyos fejlődési fok szükségleteinek felel meg; ezen a fejlődési fokon az emberi alapvető szükségletek a legjobban elégíthetők ki ebben a formában. A nemzeti nyelvnek a felújítása, a nemzeti műveltségnek a terjesztése volt szükséges azért, hogy azon műveltség, a mely a középkorban Rómától vétetett át latin nyelven, most az embereknek maguknak a nyelven terjesztessék az alsóbbrendűeknél; továbbá keletkezett a nemzeti állam ellenhatásképpen azon már most szükségesnek nem mutatkozó, áldozatokba kerülő egységes római összállammal szemben. Egyszerűen ez a nemzeti állam története; nem az emberekben minden időkbén benn rejlő mély érzelemről van itt szó. Az u. n. nemzeti sajátságok legnagyobbbrészt nem nemzeti sajátságok; mert hiszen a francia nyelv vagy a francia műveltség: az egy péle-méle-műveltség, a mely összedelözködött a világ legkülönbözőbb vidékeiről. A mint egyik ember átveszi a másik műveltségét, így van ez a nemzeteknél is. Így Széchenyi István gróf is, a nagy lángelme és intuitív sociologus nagyon mélyen látott az emberi társadalom fejlődésébe, a midőn azt mondotta: Nemzeti sajátságok nincsenek, hanem minden nemzet átvette a másikkal a műveltségét. Ezt a legújabb időkig nem tudták; a legújabb időkig úgy iparkodtak construálni a dolgot, hogy volt egy külön római szellem, egy külön görög szellem és így tovább. Most tudják, hogy a római műveltség visszavezethető a görög műveltségre, tudják, hogy a görög műveltség mennyit vett át az egyptomiaktól; tudják, hogy az egyptomi műveltség hogyan nyúlik vissza Babylonig és Assziriáig és innen hogyan megy vissza Indiába és Chinába; szóval a nemzeti sajátságok és a nemzeti szellem csak lassacsokán fejlődtek ki ilyenfele úton és a különleges nemzetinek látszó gyakran az, a minek máshonnan való

eredete elveszett. Van azután elválás; minthogy az államok közötti érintkezés csekély, kifejlődnek külön szokások, külön nyelv és így tovább; de ez nem azon léleknek legmélyéből, fakad, hanem az ottani körülményeknek, az ottani klímának megfelelően más alapon történik ott a fejlődés. Bár igaz az is, hogy a klíma és a külön befolyások folytán különös faji tulajdonságok fejlődnek ki és az összeházasodás folytán megerősödnek. Ezért látjuk azt is, hogy talán minden egyes tulajdonságot, a melyet a magyar nemzet tulajdonságának neveznek, egy egész sereg más nemzetnél is megtalálunk ugyanazon a fejlődési fokon. Nem szólok a vendégszeretetről, nem szólok a ruhaviseletről, a földműveléssel, a szabadsági törekvéssel összefüggő költészetről, hanem szólok egy olyan dologról, a mely engemet magamat is meglepett. Egy régi angol krónikában azt olvastam, hogy az angol nemzetre különösen jellemző, hogy sírva vigad, (Derűtség) a mely kifejezés különben Szt. Ágostontól származik, a minthogy igen sok, a mi később népies, valamikor a magas műveltségűek talán messziről hozott sajátja volt és a népbe süppedt le. És ép úgy megtaláljuk pl. az egyszerű tánczokat vagy lejtéseket, a melyeket valamely kezdetleges népnél találunk és a melyekről azt hisszük, hogy erre a népre jellemzők, más kezdetleges népnél is.

De most bátor vagyok oly érvet felhozni, a mely, ha nem is érinti közleről a dolgot, de, hogy úgy mondjam, általános pszichológiai érv. Nem csodálatos-e, nem kelt-e bizalmatlanságot a mélyen tisztelt előttem felszólaló teoriájának az igazsága iránt, hogy ő épen azt tekinti a legmagasabbrendű fejlődésnek, a melyben ő maga él benne? Nem e ugyanazon conservatív gondolkodás ez, annak csak egy következménye-e ez, a mely másutt is mutatkozik? Akármilyen különösnek fog tetszeni, mégis van hasonlóság e között és a között, a mikor azt tartom, hogy azért, mert én ember vagyok, valami különös vagyok és az ember és az állat között áthidalhatatlan különbség van. Valószínűleg minden állatfaj is ugyanabban a hiedelemben él más állatfajokkal szemben. (Derűtség).

Ez nem bizonyíték, a mit itt felhoztam; de mégis az igazság nagyobb látszatával bír az, ha valaki elfogulatlan saját korával szemben és azt tartja, hogy ez is a világ nagy fejlődésében csak átmeneti pont úgy, mint minden egyéb.

Azt mondja a t. felszólaló úr, hogy a sociologusok azért nem bírnak érzékkel a nemzet iránt, mert a természetben az emberiségen kívül semmiféle ilyen elő nem fordul, mint a nemzet. Ezt én szintén nem vagyok képes elfogadni; nem pedig azért, mert előfordul a természetben valami, a mi ehhez egészen hasonló. Ha egy állatfajnak egy töredéke elvándorol, elmegy egyik helyről a másik helyre, más szokásokat vesz fel, más testalkatot is vesz fel; másféle fogalmai lesznek — hogy a t. felszólaló úr egy gondolatára vonatkozzam — a szabadságról is; míg az az állatfaj a síkon, a tó körül szaladgált, ez a töredék a sziklákon fog szaladgálni és így tovább. Ezt tehát ismerjük a természetben.

A mi tehát engem arra visz, hogy ebben a felfogásban ne osztozhassam, az nem a sociologia mélyében levő valamilyen hiba,

hanem ez egyfelől az a lélektan, a mely bennem kifejlődött hosszas tépelődés után, másodszor a történetnek a nézése, a hogyan azt én nézem és a hogyan ezen elmélet nélkül absolute nem vagyok képes megmagyarázni, hogy hogyan fejlődött a dolog.

Azt mondja a t. felszólaló úr, hogy a sociológiának nagy hibája, hogy csak a fejlődést nézi. Ebben igaza van; ez mély hibája a sociológiának; ezt igen szerencsésen jelölte meg hibának; az nem tudomány, a mely azt módja, hogy így meg így fog tovább fejlődni a dolog és mintegy statikus törvényei nincsenek, vagyis olyan állandó törvényei, a melyek minden időkre igazak. A t. felszólaló úrnak abban a felfogásában azonban, hogy jóslásokba ne bocsátkozzunk, már nem osztozom. Én ellenkezőleg azt tartom, hogy az olyan tudománynak, a mely jósolni nem tud, nincs semmi értéke. Minek tanuljuk, mit érdekel minket az, hogy a germánok a második és negyedik században törzsekké alakultak, hogy mik voltak a germán intézmények stb., ha nem tudunk ezekből levonni általános törvényt és a jövőre nézve nézetet, hogy hogyan fog alakulni a világ. A mi törvényt én levontam, ez az, hogy az emberek nem faji és ilyféle érzések szerint alkotnak államokat, hanem a szükségletnek megfelelőleg.

A t. felszólaló úr felhozta, hogy milyen rosszul jósoltak már. Igaz, számtalanszor jósoltak már rosszul. De miért hozott fel a sociologia terén olyan kis embereket, a kik rosszul jósoltak? Gladstone kis látkörű doktriner liberális volt. Mi volt az ő sociologiai tekintete a mi Széchenyinkéhez képest? Voltak azonban nagy praktikusok, a kik előre látták, hogy hova fog fejlődni a dolog. Így pl. Bismarck látta, hogy hova fog fejlődni a világ. Ott van a reformatio! Azok, a kik akkor reformálták a világot, a kik megrázták az akkori hatalmakat és egészen új fejlődést hoztak létre, ezek nagy mértékben látták, mit lehet csinálni és hova fog a dolog fejlődni. Azt sem lehet mondani, hogy XI. Lajos vagy tanácsadói Franciaországban nem tudták, hogy mi fog bekövetkezni. Azt sem lehet mondani, hogy a francia forradalom előkészítői nem tudták, hogy mi fog bekövetkezni. És kétségtelenül nem biztos az, hogy nem fog-e bekövetkezni az, a mit a socialismus hívei jósolnak. E század elején pl. némely emberek helyesen jósolták, mások helytelenül. Senior és mások azt jósolták, hogy nem lehet törvényeket hozni a munkások védelmére, a gyárosok korlátozására, hogy az lehetetlen, az nem fog bekövetkezni; mások azt mondták, hogy lehet és hogy be fog következni. És csakugyan bekövetkezett. Nagyjában mondhatjuk, hogy minden korban van egy csoportja az embereknek, a mely rosszul, egy másik, a mely helyesen jósol. Amazok a konzervatívok, emezek a progresszívek. Én tehát azt tartom, hogy igenis, feladata a tudománynak jósolni és csak ez az értéke minden tudománynak, hogy előre tudja, mi fog bekövetkezni: ebben az esetben vájjon be fog-e következni a nemzeti határok elmosódása és egy nagy világgállam, vagy nem.

Csupán két pontra óhajtok még rátérni. (Halljuk!) Az egyik megvallom, kissé nehéz pont. Nem siklom el felette; én magam

mondom, hogy nehéz pont. Mindazonáltal, őszinte meggyőződésem szerint mondom, hogy nekem a dolog aggályt nem okoz; lehet azonban, hogy nem vagyok képes meggyőzni a t. ülést. Avval szemben, hogy a nemzeti különállások megszűnének, hogy az egész emberiség összeműködnék az egymással való összeférésnek szabályai szerint, felmerül egy tény, a mely ennek látszólag ellentmond; ez a néger és sárga faj, vagy a fehér faj közti ellentét; úgy látszhatik, itt valami mystikus dolog van, a melyen az ember magát túltenni nem képes. A tudomány szerint azonban — ez egy methodologikus principium, a melyet vagyok bátor felállítani — csodálatos dolgok nincsenek. Mihelyt valami mystikus, valami különös, valami olyan dolog tűnik fel, a melyre azt mondjuk: ez csodálatos, ezt megmagyarázni nem vagyunk képesek, e gondolatot el kell magunktól távoztatni; ilyen csodálatosság nincsen.

Az, hogy különböző színű emberek nem vegyülnek egymással össze szívesen, az igaz; de hogy mégis összevegyülnek, akár az érdek hat e tekintetben, vagy ha a más színű, másik nemhez tartozó lény egy kissé szebb, annak bizonyára elegendő példáját mutatja fel Amerikában a fel nem jegyzett történelem. Az ember nem szívesen vegyül oly fajjal, a mely fajhoz tartozók alacsonyabb színvonalon vannak. A rómaiaknál látjuk, hogy nem akarnak a barbárokkal összevegyülni; ugyanazt látjuk a későbbi Európában is, a mikor a normann nem akar az angol-szász barompásztor-néppel összevegyülni, vagy az angol-szász nem akar összevegyülni az írrel vagy a skóttal. Igaz, hogy az alapszükséglet egyik eleme e tekintetben a szépség, az hogy szép legyen az, a kivel az illető összevegyül; de legyünk meggyőződve arról, hogy, ha azok a négerék vagy sárgák kellő hatalommal bírnanak a földnek a javai felett, úgy, hogy akként volna az alternatíva felállítva, hogy vagy meg nem gazdagodni, illetőleg meg nem tartani a birtokot, vagy velők összevegyülni, meggyőződésem szerint eleinte kelleetlenül, nehezen, de az idők folyamán mégis megtörténnék az összevegyülés. Nem is mondom, hogy ez az emberiség javára szolgálna, hogy ez által magassabbrendű faj jönne létre, ámbár Henry George elég példáját sorolja fel ennek is a négerekről. Én azonban lehetségesnek tartom, hogy ez nem volna az emberiség haladásának, nem volna a magasabb műveltségnek megfelelő; de mégis megvagyok győződve, hogy ez nem áthághatatlan akadály.

És most az utolsó ponthoz értem. Azt mondja a t. felszólaló úr, hogy ő osztozik a t. előadó urnák abban a nézetében, hogy a fejlődés a demokratia irányában megy és ő e tényt üdvözlí; de hogy hogyan képes ezt a fejlődést megmagyarázni a természettudós vagy a sociologus, a ki szerint a természetnek az alaptörvénye a létért való küzdelem, azt ő nem érti; ő ezt csak egygyel képes megmagyarázni: a kereszténységgel, a kereszténységben rejlő humanitárius elemmel.

Erre a következőt vagyok bátor megjegyezni: A természet-tudomány azt igen jól megtudja értetni, hogy a létért való küzdelem, a létért való verseny hozza létre az egyenlőséget. Az emberek nagy

tömege szegény, alárendelt; sőt tegyük fel, hogy az emberek nagy tömege csak közepes vagy alacsony tehetségű. Ez a nagy tömeg azonban a puskát ép úgy tudja kezelni, mint a magasabbrendű által kieszelt eljárásokat igen könnyen el tudja sajátítani; ez történik rendszeren; és ennek következtében mindig az a tendentia és a világ-történet egész folyamán az volt a tendentia, hogy a nagy tömegnek a kezébe jusson a hatalom; és az az oka annak, hogy az egyenlőség mindinkább kifejlődik. Épen azért van az, hogy a mai socialdemokratiának az a hitvallása, hogy semmit sem szabad várni az altruizmustól, a könyörülettől, hogy mindent csak az osztályharcztól lehet várni, hogy nem engednek és akkor fog majd jönni az egyenlőség. A másik dolog az, hogy vájjon csakugyan a kereszténységnek köszönhető-e az az egyenlőség, a mely a jogban létezik és a humánus gondolkodás. Én a kereszténység óriási hatását az emberiség fejlődésére absolute nem akarom tagadni; absolute nem akarom tagadni, hogy a kereszténység óriási mértékben előbbre vitte az emberiséget, hogy a barbárok, emberek, a kik írni-olvasni nem tudtak, a kik a földet művelni nem tudták, stb. — hiszen tudjuk, mi volt a középkor előtti Európa — az által haladtak előre, hogy keresztényekké lettek; ámbár, megvallom, nem tudom kimutatni, hogy mit vettek volna át az evangéliumból; sem a felebaráti szeretetnek a tanát, sem a büntetés teljes megszüntetésének a tanát, a mely az evangéliumban előfordul, sem semmi egyebet nem vettek át; véleményem szerint, a mit átvettek, az a római műveltség volt. Erre vall az is, ha különösen Nagy Károlynak a gondolkodását vizsgáljuk és az ő udvarának szokásait, ha nézzük, mint tépelődik a felett, hogy a mohamedánokkal legyen-e jóban vagy a római birodalommal. Mindazonáltal azt, hogy ez a kereszténység formájában történt, elismerem, valamint elismerem — inkább a római egyháznak, mint a keresztény vallásnak — ezt a culturalis jelentőségét. De épen ami az egyenlőséget illeti, — ma utólag azt mondják, hogy az a tan, hogy Isten előtt mindnyájan egyenlőek vagyunk, vagy hogy mindnyájan egyenlően felelősek vagy egyenlően bűnösök vagyunk, hozta volna létre az egyenlőséget. Nekem, t. ülés, az a meggyőződésem: Soha ilyenféle teoriák, legyenek azok vallásiak vagy bölcsészetiak, soha ilyen finom teoriák nem határozzák el az ember sorsát. Utólag ilyenre hivatkoznak, a mint hogy az evangéliumban is találunk utólag mindenféle való hivatkozást, így pl. a császári hatalom indoklására azt, hogy »Adjátok meg a császárnak, a mi a császáré, stb.« de az egyenlőséget nem ez a theoria hozta létre. És minthogy maga a római egyház az evangélium tanaival egyenesen ellentétben egy hierarchiát állapított meg, a mely javadalomban, kincsekben, díszben, színben, ékességekben különbségeket tüntet fel, a mely a legnagyobb mérvű ékességeket hordja magán, minthogy ez az egyház elismerte a rendek közötti különbséget a legnagyobb mértékben, a rendeket Istentől származóknak mondván, minthogy hosszú ideig a rabszolgaságot, majd a jobbagyságot elismerte, minthogy a patrónusoknak a zászlóit és címereit felakasztotta a templomba: mindezen okoknál fogva nem vindikálhatja magának azt, hogy ő az emberi egyenlőséget

létrehozta; sőt az emberi egyenlőségnek útjában állt; és ha jobban ismerném a történeti irodalmat, azt hiszem, vállalkozhatnám annak a kimutatására, hogy csak, miután az egyenlőség elterjedt, vindikálta magának ezt a jelentőséget. Az egyenlőséget tehát létrehozta az egész fejlődésen keresztül ugyanez az emberi hatalom vagy emberi önzés vagy a tömegek hatalma, a mely nem engedett; létrehozta ép úgy, a mint létrehozták a parasztháborúk, a városi polgároknak a nem engedése, a kik a reformatio jelszava alatt tulajdonképen a maguk iparosi előnyeit védték a földesurakkal szemben. A mi az emberi egyenlőséget biztosítja, az az emberi önzés, az egyik embernek a másikkal szemben való önzése. A nem engedi magát, B sem; és minthogy a nagy tömeg nem a kiválókhoz, hanem a közepesekhez tartozik, ez hozza létre az emberi egyenlőséget. Az idő folytán ezért mindenütt létrejött haladó társadalmakban a nagyobb egyenlőség, ott is a hol kereszténység nem volt; a római császárság idejében a kereszténységet megelőzőleg nagyobb volt az egyenlőség, mint a régi Rómában; Hellaszban is az idő folytán nagyobb egyenlőség jött létre az arisztokrácia és a demokrácia tanai folytán kereszténység nélkül; a stoiczismus is igazolta az egyenlőséget; az evangélium egyenlőségi tana is e fejlődés kifejezése. Az evangélium tanai nem valósították meg a középkori Európában; de ez nem a római egyház hibája volt, az emberi lélek legmélyén levő tulajdonság, hogy az altruismus vagy részvét vagy együttérzés roppant gyenge az emberekben, az gyenge társadalmi erő. És nemcsak azon felfogás hívei vannak tévedésben, hogy a keresztény tanoktól lehet várni az egyenlőséget, de tévedésben vannak a Comte-ok, tévedésben vannak a Spencer-ek, tévedésben vannak a George Eliot-ok, tévedésben vannak a pozitivisták, a kik — miért, nem lehet tudni — azt állítják, hogy bár most az emberi altruismus csekély, mind jobban és jobban fog fejlődni és ez fogja létrehozni azt, hogy az ember sorsa javulni fog. Mondom, ettől is eltér a nézetem. Az egyedüli nagy hatalom a társadalmi életben az önzés és az önzéssel szemben álló önzés és azok, a kik az altruismusra hivatkoznak, azok rendszeren csak nagyon conservatív gondolkodók, a kik nem keresvén az emberiség boldogulásának radikálisabb eszközeit, a szeretettől várják, hogy az majd létre fogja hozni a javulást.

Így szélesedik ki az az ellentét, a melyet a mélyen tisztelt előttem felszólaló úr felállított, hogy nem az önzés és a létért való verseny képes létrehozni, az egyenlőséget hanem csak a kereszténység, azon nagy tudományos kérdéssé, hogy mitől várható az emberi egyenlőség haladása, az önzéstől-e vagy az altruismustól, nyilvánuljon ez akár keresztény formában, akár ilyen pozitivistikus formában. Ebben a kérdésben én azon az állásponton vagyok, hogy csakis és kizárólag az önzéstől lehet várni az egyenlőséget, tisztán annak lesz köszönhető az emberi egyenlőség haladása. (Élénk, hosszas tetszés, éljenzés és taps).

Concha Győző: T. előttem szóló kollegám apostrophált és erre igen röviden felelnem kell.

Azt mondotta ő, hogy minden tudomány az egységre törek-

szik a felfogásban. Törekedni erre és elérni az egyeséget: az kétféle dolog. A philosophia törekszik az egységre vagy a vallás törekszik az egységre; a tudományokban azonban, nevezetesen a természettudományokban ma még nem sikerült az egységét a természeti törvénynek kimutatni. Azt nem fogja a t. kollégám eltagadni, hogy ismerünk mechanikai törvényeket, ismerünk chemiaiakat és ismerünk biológiaiakat; a természettudomány nem volt képes ezt a háromféle törvényt egyre redukálni. (*Pikler Gyula: Az energia megmaradásának törvényére!*) Kérem ezt úgy hiszem, nem fogja semmiféle physikus, chemikus vagy biológus elfogadni. (*Pikler Gyula: Ostwald!*) Ez praetensio. Ostwald azt mondta: Nem sikerült mechanikára redukálni ezt a három-féle természeti törvényt, még a chemiaikat sem, próbáljuk meg az energetikával.

A másik, a mit feltett nekem, az a kérdés, hogy mondjam meg, mi a különbség az állat és az ember között. Állat és ember között az a különbség, hogy az állat él, táplálkozik és párosodik az ember pedig nem csak táplálkozik és párosodik, hanem az ember teremt, az ember alkot, költeményeket, szobrokat, tudományos munkákat és teremt népeket, institutiókat, államokat. Az állat ilyet nem teremt. Ebben van a különbség. Az ember creativ erő és az állat vegetatív erő. Az állat célokot nem tud elképzelni, nem tud magának kítűzni, nem tud új dolgokat létesíteni, hanem leörli a maga életét a párosodás és a táplálkozás folyamatainak keresztül.

A harmadik kérdés, a mire különösen szükséges, hogy feleljek, az, hogy ő a nemzetit lényegesnek egyáltalán nem akarja elismerni és ezt azzal törekszik nekem bebizonyítani, hogy a nemzeti az emberek közti bizonyos cooperatio következtében keletkezik. Ebben tökéletesen igaza van. A nemzetek nem pottyanak le az égből, hanem a nemzetek az embereknek egymással való közreműködéséből, az ő közvetlen szükségleteik kielégítésére irányuló működés alapján keletkeznek; de nem maradnak meg csupán e színvonalon, hanem ezen túlmenve keletkezik bennök a szépnek, a jónak az a sajátossága, az az érdek nélküli gyönyör valamiben, a mi az Ő különös létükhöz, állapotukhoz tartozik, a melyet nemzetinek nevezünk. A mi életünktől ez elválhatatlan, mert nekünk ez csak így kell, mert minekünk a létnek ebben a különös formájában telik örömmük; pedig ennek sem a táplálkozásunkra, sem a párosodásunkra semmiféle befolyása nincs. Annak az elzásznak a párosodás, a táplálkozás tekintetében ugyanaz a sorsa ma, mint a mikor francia uralom alatt volt. És miért folyt Európának a második legnagyobb harcza? Nem a párosodásért és nem a táplálkozásért, hanem a szépnek, a szabadságnak, a jognak, az erkölcsnek azokért a különös módjaiért, a melyekbe az életnek a gyönyörét, az életnek a boldogságot a német vagy a francia helyeztet. Miért vérzett az a lengyel? Ezekért a bizonyos módjaiért az életnek! Pedig a párosodás és a táplálkozás tekintetében tulajdonképen Posenben ma jobban ki van elégítve (Derültség), mint a hogy volt, a mikor külön lengyel államot alkotott. Igenis, az a nemzeti nem oly durva kézzel fogható valami, hanem, a mint Nowikoff mondta, éppen a szellemi életnek az

élite-je az, a melyben ez a nemzeti leginkább kifejeződik: az a Goethe, az a Shakespeare, az a Petőfi, azok nem reducálhatók egyik a másikra; azoknak olyan bája van, a mely mindegyikben valami különös, nemzeti.

Végül még csak egyet. Azt mondja a t. előttem szóló, hogy azt ő a létért való harczból is meg tudja magyarázni, hogy az egyenlőség be fog következni. Hát ő nagyon jól tudja, hogy ebben a tekintetben a sociologusok között »sub judice lis est«, úgy-e bár? Gondoljunk csak vissza (Piersonra, National Life und Character) és a többiekre, Weissmann és az ő sejttheoriájára; itt mindenütt ez a kérdés. Ez tehát nem olyan egyszerű kérdés, hogy ezt egy ilyen kis estélyen el lehetne dönteni; hanem egyben igazat adok neki: t. i. abban, midőn ő az emberi önzésre az egyenlőség kivívásában olyan nagy súlyt helyez. Csak abban téved, amidőn azt hiszi, hogy a kereszténység az önszeretetet teljességgel kizárja. A keresztény tannak, igenis az önzés egyik része; szeresd felebarátodat, mint magadat nem kíván tőlünk teljes önzetlenséget, legalább nem parancsolja, legfőlebb tanácsolja. Önszeretetünket, azt, a mit jogos önzésnek nevezünk, szintén megengedi. Az önzés az egyes egyénnek önfentartására való törekvése egyik leghathatósabb eszköze lesz az egyenlőség kivívásának; hanem hogy tisztán csak az önzés segítségével legyen az emberi egyenlőség kivívható, tagadom: ez csak akkor következhetnék be, ha az emberek valóban erejükre nézve is egyenlőek volnának; de minthogy az egyik rész gyengébb, itt jön a szerepe a kereszténységnek és azt nem fogja eltagadni, nem fogja elvitatni senki, hogy a történelem folyamán a kereszténység hirdetői a gyengébbek mellett foglaltak állást.

Lánczy Gyula: A mai estén hallottak bírtak arra, hogy felszólaljak. A múlt előadásról, fájdalom, el kellett maradnom és erről csak kivonatos közlés állott rendelkezésemre. De a mai estély vitája is oly gazdag szellemi pointe-ekben és mozzanatokban, hogy bizvást megérdemli szíves engedelmüket, melynélfogva én, mint a sociológiának, politikának és történetnek régi művelője, az itt elhangzottakhoz néhány észrevételt fűzhessek.

Már hosszú időn, három lustrumon át folytatott, túlnyomóan, ha nem is kizárólag történeti munka és történeti tanulmány követeztében talán némileg eltompultam a kizárólagos elméleti okoskodás iránt. Engedjék meg tehát, hogy én a demokrácia, a nemzetiség, a nemzet, a nemzeti állam fogalmaiban olyan hatványokat lássak, a melyek pozitívek, történetiek, nagyon differentiáltak, de mindenképp már olyan időkben valósulok, a melyekre a sociologia organikus egységi elméleteit és biológiai formuláit valaminő üdvös sikerrel alkalmazhatónak nem vélem. Mégis azt találom, hogy sociologiai szempontból is pozitívabb és realistikusabb vagyok, mint egyik előttem szóló, t. i. Pikler Gyula t. tag- és tanártársam. Én részemről sociologiai tanulmányaim és történeti, mondhatni, igen részletes mikrologiai vizsgálódásaim után abban az ő kiinduló pontjában, a mely a korai társadalmaknak czélszerűség szerinti alakulását jelzi, egyáltalán nem osztozhatom. Hogy néhány újabb német ethnolog

milyen mesterkéltné konstrukciókra jut a germán törzsélet eredeteire nézve, arra most rá nem térek. A mit itt történetileg látunk, az a történetileg felismerhető alap, a mely mellett szó lehetne azon igen relatív és időhöz, korokhoz kötött fogalmakról, a melyekkel mi most operálunk: az nem más, mint embereknek természetes csoportosulata. Nem az a *coetus hominum*, a mely régi jogbölcseleti fogalomhoz sokkal közelebb áll Pikler Gyula barátom, mint én, hanem látunk olyan népcsoportokat, tömböket, a melyeket a genetikus, vérségi kötelék fűz össze. Ez az a törzslét, mely valamely adott területen ugyanazon egyforma, primitív életviszonyok közt játszódik le. És én azt hiszem, hogy ha még a legmesszebb és legkorábbi törzséleti jellegzetességekre térünk is vissza és nem a germán világba, hanem a vad törzsekhez, akkor a szónak igen széles és távolról sem monogam keresztényi értelemben vett családi, tehát bizonyos vérségi kötelékek által eredményezett tömb és törzs áll előttünk; ez olyan igazság, olyan pozitív nyers tényező és tény, a mely azután a maga hatását Európa egész további fejlődésére — a »további«-t értve a római császárság idejétől az újabb időkig — egyáltalában el nem veszítette és a melynek okvetlenül van bizonyos része annak az aránylag modern fogalomnak és dolognak a kiképzésében, a mit mi nemzeti-ségnek nevezünk. De én azért ilyen alapegységből, tehát biologicó-organicus alapon sem a demokrátiát, sem a nemzetiséget, sem a nemzetet lényegileg megfejthetőnek nem találom. Sőt ellenkezőleg azt hiszem, hogy a demokrácia független ettől; az a demokrácia, a melyre mi elvégre mindnyájan gondolunk, t. i. nem valami szélső ázsiai vagy afrikai törzsnek az életviszonyok alacsony-sága által eredményezett egyenlősége valamely törzsfőnök uralma alatt, hanem az az öntudatos demokrácia, mely jogoknak és kötelességeknek finom megoszlásából és művelődési haladástól és fejlett életviszonyok-nak szociális összműködéséből alakul.

E tekintetben Pulszky t. elnökünk előadásában igen szerencsés-nek tartottam azt, hogy a demokrácia fogalma körül mellőzte azt a tényezőt, a melylyel az államtan a legújabb időkig a legnagyobb szívóssággal operált, t. i. az államalkatot. Ő t. i. azt mondja, hogy van demokrácia a társadalomban, van demokrácia az államban, de nem beszél az államalkatról. Nézetem szerint igen helyesen. Ezzel az aristotelesi államalkattal, ezekkel a kategóriákkal, ezzel a formalis-mussal egyszer alaposan végezni kell; mert tényleg a demokrácia olyan államalkatokban érvényesül, a melyek az államaikali demokrá-tiától nagyon távol állanak. Így p. o. a római császárságban, tehát egy olyan nagy államszervezetben és közállományban, a mely külsőleg, az aristotelikus formák és kategóriák szerint vajmi messze állott a demokrátiától azt, a mit mi lényegileg demokrátiának nevezünk, sokkal inkább megvalósítva találjuk, mint előtte és utána bármely más államban, legfeljebb egy-két modern kivétellel.

A mi már most azt illeti, hogy demokrácia és nemzetiség mennyiben takarja egymást, magam is azt hiszem, hogy a demokrácia fogalma úgy, a mint itt felvetett, nem függ össze a nemzetiséggel, de ellenkezőleg, egy késői cultur-fejlődésnek, evolutiónak, társadalminak

és politikainak egyaránt az eredménye és részben bizonyos fokig való megvalósulása; összefüggése azonosulása a nemzetiséggel már azért is igen esetszerű, néha kizárt. Ez azonban nem tollálja annak történeti valóságát, hogy a későbbi középkorban — a mi alatt a XIII. századot meghaladó középkort értem — bizonyos nemzeti öntudat határozottan demokratiai tünetekkel karöltve lépett fel egyes olasz közállományokban és — a miről megfeledezni talán nem szabad — egy hazánkhoz területileg igen közel álló népnél, t. i. a cseh népnél. A cseh nemzetiség legelső újkori mozgalmi határozottan demokratikusak, a szónak legjobb értelmében. Daczára ennek, a mint mondám, én ezt a két fogalmat élesen megkülönböztetendőnek tartom. Ellenben a nemzet modern fogalmától a nemzetiségi tényezőt, mint amannak egyik alkatelemét elválaszthatónak nem tartom, ellentétben azzal mit e részben t. barátom Pikler fejtegetett. Az t. uraim, kétségtelen, hogy a mit mi ma nemzetnek nevezünk, az időleges fejlemény. Ezt nem mutatja semmi sem jobban, mint az, hogy az egész középkori világon keresztül erre a szóra, a mit mi úgy mondunk, hogy »nemzet« s a mit a nyugati nemzetek úgy fejeznek ki, hogy »nation«, nincsen terminus. A középkori latinítás nyelvén a »natio« azt jelenti, hogy »születés«. Épúgy az, a mit mi nemzeti társadalmi értelemben népnek nevezünk, a »populus«, ez nem azt jelenti, a mit mi értünk alatta, hanem jelenti a politikailag jogosultaknak osztályát; és azt, a mit mi nemzetiségnek nevezünk, ezt középkori nyelven hozzávetőleg jelenti a »lingua«. Ez az, a miért annyira sűrűek a félreértések ezen kitételek tekintetében. Azt hiszik, hogy a »lingua«-nyelv; pedig az nemzetiséget jelenti; és van még ma is egy kis *respublica*, a *souverain* máltai lovagok rendje, a hol »venerable langue«, p. o. »la venerabile lingua d'Allemagne« alatt valamely nemzetiségileg meghatározható területet értenek. Ez tehát politikai fogalom, ez nem nyelvi fogalom. De azért olyan messze menni, mint Pikler barátom tette, hogy nincsen nemzetiség, ezt nem lehet. Állításomat igen könnyen bizonyíthatnám be, csakhogy itt bizonyos pozitív materiáléba kellene belemenni. Így is kétségtelen, hogy bizonyos területen, bizonyos modern nemzeteknél, bizonyos tulajdonságok végig kimutathatók a római császárság idejéből az egész középkoron át a mai napig. A francziákra nézve ugyanazon kelta-gall rhetori pose-okról olvasunk a római klasszikus autoroknál, mint Dantenél,*) hogy »la (gente) francesca vana si d'assai« és akár *Taine*-nek tendentiósus forradalmi rajzolataiban ugyanazt a túláradó rhetori, mutatós vonást, mely fentartotta magát ezen szeretetreméltó nemzeti geniusnak egyik jellemvonásául. Ebből nem akarom levonni azt, hogy ez a nemzetiségi szín örökké tartó, leronthatatlan volna. Hogy ez lenne az emberiségnek »utolsó szava«, már azért sem mondhatjuk, mert miként illusztráltam, ezen fogalom, vagy, mondjuk, ezen kifejezési kategóriák későn és lassan fejlődnek. Kétség-

*) Ed io dissi al poéta: »or fu giammai

Gente si vana come la sanese?

Certo non la francesca si d'assai« (Inf. XXIX. 121 — 123.)

telen azonban az, hogy ez a fogalom: »nemzet« kifejlődésében politikailag parallel jár — hogy ne mondjak mást — ez tapasztalati tény, annak a fejlődésével, a mit mi demokrátiának tartunk; nem demokrátiának az antik értelemben, de demokrátiának az új értelemben, a milyen esetleg egy centralizált királyságban, egy erős akarató király alatt is fejlődhetik.

Ezen fejtegetések közben felvetett és nagy szenvedélylyel vitatott egy téma, a melyre én azonban ma reflectálni nem kívánok: t. i. *a kereszténység összefüggése a demokrácia elvével és lényegével*

T. egyesület! Én azt hiszem, hogy ez az egyesület, a mely avégre alakult, hogy a mi különböző egyleteink vitái és mindenemű szellemi törekvéseinek a keretei között bizonyos hézagot töltsön be, valami újat hozzon bele, egy tekintetben nagyon érezhető hézagnak tenne eleget: ha foglalkoznék valamivel, a mivel Magyarországon absolute nem foglalkoznak, t. i. *a kereszténységnek történetével* és azon mozzanatokkal, a melyek ezen elvből, ezen nagy lét-folyamból eredők. Ez nagyon furcsának látszhatik ma, mikor annyi ember emlegeti a kereszténységet, egyházat, és — hogy egy franczia kitétellel éljek: »le bon Dieu est devenu un drapeau«. És én mégis merem állítani, hogy a kereszténység és az egyház történeti ismerete semmi, u. n. culturnépnél nem áll olyan alacsony fokon, mint Magyarországon. Ennélfogva ezeket a kérdéseket jó lesz itt ebben az egyesületben elővenni és tüzetesen analizálni. (Élénk helyeslés)

Azonban ezen általános kívánságom kifejezése mellett, a melynek talán igyekezni fogok magam is eleget tenni, egy önálló fejtegetéssel (Élénk éljenzés.), engedjék meg, hogy a mai vitának egyetlenegy pontjára reflectáljak. (Halljuk!)

Pikler t. tagtársam bizonyos jogosultsággal és nagy hévvel fejtegette, hogy a római egyház, mint a demokrátiának a zászlóvivője nem szerepelt, legalább nem bizonyos koron túl. A mint mondtam, ennek e problémának nagyon sok oldala van, a melyre most kitérni nem lehet. Azonban, ha kereszténységről szólnunk, első sorban az első századokra kell gondolnunk. És itt kétségtelen az, hogy ennek a korai, tehát ennek az igaz kereszténységnek, ennek a hamisítatlan, még nem államosított és a római állam és mesterséges tagosulata, majd barbár utódjai által meg nem hódított kereszténységnek, közvetlenül nagy demokratiai hatása volt; mondom, *ennek a kereszténységnek*; különben nem volna érdemes erről ilyen emphasisal beszélni. Ezek a palaestina, syriai halászkok, ezek a kis zsidók és hellenista »proselytáik« — mert hiszen kezdetben különösen ezekről volt szó — a kik közül egyetlenegy, t. i. Paulus, volt »civis Romanus«, mert szülővárosa Tarsusnak, összeségében megadatott a római polgárjog, a többi nem volt római polgár, hanem aféle »metoikos« viszonyban álló, a különben jogosult nemzetiségek keretén belül, ezek a római világnak egy nagyon alapvető viszonyába nagyon korán belenyúltak: és ez volt a római *servusnak* a jogállása. Egyetlen egy példával illusztrálom ezt. Az, a mit ma oly nagy emphasisal egyházi házasságjognak mondunk, tehát az

egyháznak az a hatalma, hogy házasságot társadalmilag törvényszerűvé tegyen, annak voltaképpeni eredete az volt, hogy a harmadik század elején egy római püspök, Kallistus, a ki fiatalságában maga is rabszolga volt, Karpophoros császári libertusnak banküzletében alkalmazott. — Kallistus pápa, mondom, az állam törvénye ellen megadta a házasságkötés jogát a római úrnő, a római feljogosult polgárnő, a senatoria és patricia és az alsóbb osztályú, nem mindig servilis conditio-jú férfiú között. A minek tisztán társadalmi, mondjuk: sociológiai jelentősége is volt. A császárság alatt a római társadalom belső pusztulása, romlása kezdetén az elnéptelenedés a római arisztokratikus elemnek viszonylagos gyűrülése és a házasság kerülése korán éreztette hatásait. S a római úrnő, a ki otthon be volt zárva a domusba, a patriciusi házba, igen sűrűen érintkezett a »dispensátorral« és azokkal a hellén kultúrájú libertusokkal, a kik sok esetben művelt emberek voltak s a császárság haladtával és méginkább hanyatlása korában mind előkelőbb szerepet játszottak és hivatásokat űztek. Ezek az új viszonyok törvényesítést kerestek. Nem akarom ezt tovább fejtegetni; de látjuk, hogy ez a kérdés is egyoldalúan, bizonyos adott történeti phasisokból konstruálva, nem oldható meg. Igenis, van kapcsolat a kereszténység és a demokratia közt. Még az a feudalizált középkori egyház is, időnként más arczulatot mutat nekünk; s a pápaság bizonyos időszakokban Olaszországban, mint welf vezérhatalom csakugyan a városi polgári demokratiával szövetkezett és ott előmozdította a demokratiát.

De nem szólok tovább; hanem engedjék meg, hogy összegezzem álláspontomat és visszatérjek oda a honnan kiindultam. Én a demokratia kérdését, igenis, összeköttetésben levőnek tartom a sociológiával és itt a legortodoxabb névvel és a legortodoxabb teoriával t. i. a Herbert Spencerével. Igaz — s itt Pikler barátom igen helyesen jelölte meg az elválasztó vonalakat — demokratia alatt nem érthetek olyan állapotot, a melyben a nemes egyéniség, az *igazi* nemes egyéniség, — Magyarországon ma önkéntelenül arra a szegényes titularis nemességre gondolnak az emberek — és mindazok a nagy társadalmi, ethikai és szellemi erők, a melyek ezen egyéniséghez fűződnek, tönkre menjenek. Tehát egy oly demokratia mely a Herbert Spencer-féle superorganikus evolúciónak a törvénye szerint fejlődne t. i. nagy integrációk, de a differentiatióknak a sokasodása és fentartása mellett, olyan demokratia, tehát, a mely a régi, nem demokrata társadalmak és nemzetek kincseinek a javát meg fogja menteni és egyszersmind biztosítani fogná azt, hogy ez a nemesség és ezen erők lehetőleg sokszorosodjanak: mert a népek és társadalmak egész körére, minden egyesre egyaránt kiterjedőnek talán soha nem fogjuk képzelhetni.

De lehet, hogy e remény téves és hogy a tömegek győzelme csakugyan ezen történetileg fejlődött kultúrértékek tönkremenése árán fog bekövetkezni. Mert kétségtelen hogy a sociologia fejlődési elméletének doctrinarismusa, egyoldalúsága, fogyatékosága azon feltevésben rejlik, mintha a fejlődés útja mindig egyenes vonalban nyomulna

előre. Ez történeti falsum volna. A valóságban végzetes hosszas visszaeséseket konstatálhatunk s ez az egyenes vonal nem egyszer megtörik és igen aggasztó oldalt és lefelé görbülő ábrákat mutat és toposzögekben látszik megrekedni.

Mégis épen a mi korunk alatt sok minden érlelődött és vált ténynyé, testté, a mit »eszményinek« csúfoltak s ezzel teljesülheted en álmák gyanánt akartak megbélyegezni.

E tapasztalatból mi is mentsünk reményt, hogy a demokrácia fejlődésében is, a sociologia nagy eszményi követelményei és aspirációi fognak kialakulni. (Élénk éljenzés.)

Pulszky Ágost elnök: T. uraim! Rendkívül örömmel töltött el hogy az első felolvasás ilyen alapvető problémák fejtegetésére vezetett oly kiváló részről, mint a hogy azt tapasztaltuk és igen természetesen tartom, hogy ilyen tárgy felett, ha fejtegetéseket kezdünk, azokat határolt időben kellőleg bevégezni majdnem lehetetlen. (Derűtség.) Hiszen mindenkinek, a ki ezekben részt vesz — és számosan, azt hiszem, csak azért nem vettek benne részt, mert tekintettel voltak a t. urak idejére és türelmére, bár igen szívesen hallgattuk volna őket (Úgy van!) — szükségképen oly tudományos alaptételekre, hogy úgy mondjam, az egész tudományos felfogás alaptanaira kellett, hogy visszamenjenek ezen fejtegetésekben, a melyek tekintetében felvilágosítás ugyan lehető, de kölcsönös meggyőzés alig.

Legyen nekem szabad most épen tekintettel az előrehaladott időre csak röviden megérintenem azt, a mi felfogásomat Pikler tanár úr felfogásától elválasztja. Nem szükséges különösebben utalnom azokra a különbségekre, a melyek a saját felfogásom és Concha tanár úr felfogása között vannak (Derűtség), nem már azon egyszerű okból, mert ezen különbség igen mély és szemelláthatólag kiviláglik; de részemről nem fogadhatom el azon következtetések egy részét sem, különösen a társadalmi jelentőségűeket, a melyeket Pikler tanár úr a társadalmi tudománynak különben teljesen helyesen és remek világossággal előadott alapelveiből levont; mert az, a mit a társadalmi tudomány alapelveire vonatkozólag mondott, arra vonatkozólag, hogy milyenek a társadalmi tudomány természettörvényei, hogy hogyan függnek össze a természettörvényekkel egyéb tekintetben, ezek, gondolom, minden kifogás felett állanak és tényleg működési programmunknak és egész világfelfogásunknak alapjait képezik. De a mit azután az emberi társadalom menetére és azon belül azon különféle formákra és elvekre nézve következtetett, a melyek az emberi társadalomnak különböző alakulataiban központul szolgálnak azok egy tekintetben mindenesetre téveseknek vagy legalább is túlzottaknak látszanak. Csak a lényeges, elvi különbségre térek ki. Ő szerinte az emberek minden korban, minden tevékenységökben öntudatosan és céltudatosan jártak el és járnak el minden tekintetben. Az én meggyőződésem szerint a fejlődés törvényei általában azt mutatják, hogy az egyes ember is, de az emberi tömegek is mindig csak részben járnak el céltudatosan (Úgy van!) mindig csak részben járnak el határozott szándékkal (Úgy van!) részben pedig a körülmények által sodortatnak. (Úgy van!) Érttem ez alatt részben

ösztöneiket, részben tradícióikat, részben azon fölényt, amely igen sok mindenféle okból származik, a melyet egy vagy több ember a többiek felett nyer és gyakorol és a melyet nem az ész fegyvereivel érvényesítenek, nem czélszerűségi okokból, hanem ismét ösztön-szerűleg és traditionaliter érvényesítenek. Az emberi uralom nem önálló, öntudatos egyesülések folytán keletkezik, hanem keletkezik erőviszonyok következtében, a melyekben némely emberek másokat kényszerítenek bizonyos tevékenységre, közreműködésre és kényszerítenek nem is úgy, hogy csak a saját céljaik szempontjából tennék ezt. Ezt az abszolút autokrátiákban és tyrannisokban sem találjuk; hanem kényszerítik azon összes körülmények és eszmék behatása alatt, a melyek ismét az ő individualitásukra befolyást gyakorolnak, úgy hogy az emberi fejlődés és egyesülés törvényei végtelenül sokkal bonyolultabbak — és ebben áll a sociologia nehézsége — mint a hogy első pillanatra látszik és mint a hogy emberi magyarázat is azokat egyszerűen megfejteni képes volna.

Ennek tekintetbevétele mellett igaz, hogy tulajdonképen az emberi közösségek alakja, terjedelme, minősége két körülménytől függ: először attól, hogy minő közlekedési képessége van az embereknek az illető körben, minő körben képesek együttműködni, összetartani, törvényeket hozni, magukat együttesen irányozni; ez az egyik. A másik pedig azon műveltségi fok, azon előzmények, a melyek az ösztönben nyernek kifejezést, a melyek a céltudatoságban nyernek kifejezést, a melyek azután egy-egy nagy társadalmi érdek-ként mutatkoznak. Hiszen a társadalmi érdekek egész theoriája nem azoknak bizonyos összefüggéstelen egymásra következését tételezi fel, hanem azt, hogy bizonyos műveltségi fokon, bizonyos közlekedési képesség mellett, az emberi együttlét bizonyos formáiban csak bizonyos jellegű érdekek azok, a melyek közös tevékenységre bírják őket állandóan összekapcsolni.

A nemzetiség fogalmát is igen helyesen határozza meg Pikler tanár úr. Igaz, hogy nem valami mystikus, sajátlagos momentum az, a mely a nemzetiséget létrehozza, hanem a nemzet azon kör, a melyben az ember a műveltség bizonyos fokán, mondjuk tehát, néhány század óta, szükségleteit leginkább képes kielégíteni. Igaz, de épen meg kell határozni a műveltség azon fokát, a közlekedési képesség azon mértékét, a szervezkedés azon módjait, a melyek mellett ez nem az egyházi eszményben vagy nem a hódító, feudális állam eszményében, hanem épen a nemzeti állam eszményében mutatkozik. Ezt akarom kiemelni mint alapkülömbiséget Pikler tanár úr felfogása és az enyém között és mint olyat, a mely azután a demokrátiát mint kormányalkatot egyrészt, mint társadalmi irányzatot másrészt a történethez híven, mint oly memontumot tünteti fel, a mely ismételve visszakerül különféle társadalmak fejlődésének különböző fokozatain. Nem egy fokozata az emberiség fejlődésének a demokrácia; nem az, ép oly kevésbé, mint az aristokratia; nem állandó jellege egy társadalmi fejlődésnek, hanem egy bizonyos időben megfelelő formája, megfelelő consequentiája.

És épen ezért különbözik lényegileg felfogásom a Concha ta-

nár igen tisztelt kollégám és barátunk felfogásától; lényegileg különbözik attól, mert én nem látok a sociológiában semmi mystikus elemet, a mely elől, hogy úgy mondjam, bizonyos szent félelemmel kellene meghátrálnunk és a melyet nem lehetne egészen őszintén és egészen világosan alapelemeire bonczolnunk, bár ez a bonczolás igen gyakran messzebb vezet, mint a mennyire ma képesek vagyunk annak szálait követni, ép úgy, mint a természettudományokban magukban, ahol az elemek kérdésére vezet, a molekulák, atomok, ionok kérdésére, sokkal messzebb, mint a hogy ezelőtt ötven esztendővel is, a chemia alakulása alkalmával, egyáltalában képzelhették is.

Egyszersmind meg kell említenem, hogy azokban az aggodalmakban, a melyek a jövő prognózisára vonatkoznak, én egyáltalán nem osztozom. Nem osztozom pedig azért, mert a jövő prognózisai csak azon mértékben érnek valamit, a melyben azok a tényleg fenforgó körülményeket pontosan és a tényleg működő okokat részletesen feltüntetik és azokat felfogni képesek vagyunk. A mennyiben erre képesek vagyunk, kiszámíthatjuk a jövőt; amennyiben nem, nem; ép úgy, mint a hogy a betegségekről akkor, a mikor az emberek a physiologiából még semmit sem tudtak, nem tudtak maguknak számot adni, bizonyos általános tapasztalatok nyomán indultak, körülbelül úgy, mint ma a napi politikában; a mióta azonban tudják részletesen a szervek természetét, a betegségek egyes okait és jelenségeit, azóta nem csak az egyéni betegségnek, hanem egy epidémiának a történetét is, hogy úgy mondjam, előre megjósolhatjuk megmondhatjuk, hogy hol következhetik be, hol nem és ha bekövetkezett, megmondhatjuk, hogy miként gyógyítható. A politikában, illetőleg a sociológiában is ez a folyamat áll be. Rövid idő előtt még egyáltalában a politikában a jövőről nem volt szabad másképp szólni, mint a merő conjecturalis, hogy úgy mondjam, kávéházi politika szempontjából; ma már bizonyos nagy vonásokat illetőleg meglehetősen biztonsággal jósolhatunk: minél inkább ismerjük az emberi társadalmat, az emberi fejlődés fonalát, annál inkább leszünk képesek a jövőt megállapítani és annál kevésbé lesz a törvényhozás, hogy úgy mondjam, előző volt akaratnak vagy instinctusnak folyománya, annyival inkább lesz öntudatos számításában, kiszámított eszközök a társadalmi testre való alkalmazásának mesterségében, annál inkább lesz a törvényhozás azzá, a mivé lennie kell.

A többi vitás kérdéseket az idő előrehaladott voltára való tekintettel nem akarom érinteni. Ezúttal még csak köszönettel lehetek igen tisztelt tagjaink rendkívüli türelme és rendkívüli figyelme iránt, a mely lehetővé tette ezt a több, mind két órán át tartó mai vitát. Hasonló, reményem, többször is ismétlődni fog; csak megjegyzem, hogy, mivel jövőre gyakorlati kérdésekkel és kisebb méretű és arányú tárgyakkal is foglalkozni fogunk, jövő vitáinkban lehető lesz egyrészt a felszólalások számát szaporítani, másrészt, a mi ennek feltétele, a felszólalások és fejtegetések tartamát rövidebbre szabni. (Hosszas élénk éljenzés és taps.)